

Första världskriget i svensk skönlitteratur

Krigsberättelser i en neutral nation 1944-2014

Anna Karlsson

Masteruppsats i historia

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Hösten 2015

Förord

Jag önskar att tacka min handledare professor Øystein Sørensen för all vägledning i samband med mitt masterprojekt. Jag vill även tacka mina vänner, min familj och arbetskollegor för den uppmuntran och hjälp de har gett mig under perioden, samt med den tålamodighet de har lyssnat på mitt ändlösa ältande av mitt för mig, men långt ifrån för alla människor, intressanta tema.

Anna Karlsson

Oslo, 8 november 2015

Copyright Anna Karlsson

2015

Första världskriget i svensk skönlitteratur. Krigsberättelser i en neutral nation 1944-2014.

Anna Karlsson

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reposentralen, Universitetet i Oslo

Sammandrag

Denna uppsatsen undersöker vilka förhållningssätt till, och återrepresentationer av, det första världskriget som återfinns i svensk skönlitteratur mellan 1944 och 2014. Den tar upp aspekter som förkomsten av den tragiska berättelsen av kriget, neutralitetsproblematiken, skuldfrågan och krigets påverkan på det svenska samhället och befolkningen, så som det beskrivs av skönlitterära författare i historiska romaner i ett retrospektivt perspektiv. Uppsatsen belyser hur dessa uppfattningarna har ändrats eller upprätthållits i förhållande till de som existerade, både fiktivt och icke fiktivt, under krigsåren och mellankrigstiden i Sverige, samt hur de står sig i jämförelse med brittisk skönlitteratur om första världskriget och de likheter och skillnader som finns mellan de två nationernas återberättningar.

Innehåll

Sammandrag.....	V
Innehåll	VII
1. Inledning	
1.1 Tema och problemställning	1
1.2 Avgränsning	3
1.3 Urval	3
1.4 Komparativ begrundning	4
1.5 Källmaterial	5
1.6 Uppbyggnad och genomföring	5
1.7 Historiografi	6
2. Teoretisk bakgrund – verklighet, fiktion och historia	
2.1 Det narrativa och verkligheten – några teoretiska infallsvinklar.....	11
2.2 Historieskrivning och fiktion	14
2.3 Den historiska romanen som genre	15
3. Historisk bakgrund	
3.1 Första världskriget i historievetenskapen	17
3.2 Det politiska ställningstagandet till första världskriget i Sverige.....	20
3.3 De svenska föreställningarna om kriget	21
3.4 Svenska uppfattningar om neutraliteten under krigsåren	24
3.5 De svenska berättelserna om kriget	25
3.6 Mellankrigstiden	28
3.7 De brittiska föreställningarna om kriget	29
4. Svensk skönlitteratur	
4.1 Fördelning.....	35
4.2 Gustaf Hellström – <i>Den gången</i> (1944)	35
4.3 Margit Friberg – <i>Nu seglar Adonia</i> (1970).....	40
4.4 Eric Jansson – <i>Trohetens stjärna</i> (1972)	44
4.5 Torbjörn Säfve – <i>Frontreportern</i> (1976).....	46
4.6 Paul Paulsson – <i>Under engelsk eskort</i> (1977)	49

4.7	Jean Bolinder – <i>Glashavet</i> (1985)	51
4.8	Ingalill Andreasson – <i>Mareld</i> (1989)	52
4.9	Arvid Rundberg – <i>Tango</i> (1993)	54
4.10	Henning Mankell – <i>Djup</i> (2004)	57
4.11	Erik Eriksson – <i>Den sista stormen</i> (2008)	60
4.12	Lotta Lotass – <i>Den röda himlen</i> (2008)	63
4.13	Britt-Marie Mattsson – <i>När kriget kom till Lyckhem</i> (2014)	64
5. Brittisk skönlitteratur		
5.1	De deltagandes återberättningar	69
5.2	Romaner av författare som inte deltog i kriget	72
6. Diskussion		
6.1	Gränslandet mellan fakta och fiktion	77
6.2	Historievetenskapen vs. de skönlitterära återberättningarna: paralleller?	79
6.3	Representation av de fyra svenska berättelserna om kriget	84
6.4	Uppfattningar om neutraliteten	86
6.5	Skuldfrågan	88
6.6	Brittisk vs. svensk skönlitteratur	89
7. Avslutning		
7.1	Vidare forskning	93
7.2	Konklusioner.....	94
	Litteratur	97
	Källmaterial	101

1. Inledning

Första världskriget skapade enligt många en föreställningsmässig avgrund. Försöken att beskriva det och att föreställa sig det människor genomled har gjorts av åskilliga författare och forskare. Med vilken förmåga de gör det, på vilket sätt, eller hur vidare de lyckas är kanske inte lika viktigt som det faktum att de försöker.

Frågan om krigets mening var en kärnpunkt medan det pågick, och fortsatte att vara det efter dets slut. Känslan av krigets meningslöshet och slöseriet med mänskliga liv är fortfarande kärnan i många böcker, och i mycket forskning. Kanske är det också därför så många böcker skrivs; inte för att finna mening eller svar, men för att varje återberättning, minne och historia ger det meningslösa en form av meningsfullhet.

Anledningen till att denna uppsatsen har det upplägget och det undersökningsområdet som den har, beror på flera faktorer. Mitt intresse första världskriget och valet att använda det som undersökningsgrundlag beror på de enorma konsekvenser det fick på alla plan i samhället. Det var en världsomfattande händelse som få gick opåverkade av. Första världskriget har haft en roll i hur 1900-talet har utvecklats och haft stora konsekvenser inom många olika områden. På det sättet ligger det nära till hands och är relevant och intressant att studera. Det är två generationer bort, 100 år, men ändå fortfarande närvarande på många sätt.

Jag har personligen ett stort intresse av händelsers efterverkan och konsekvenser, och få, om någon händelse i modern historia har haft större ringverkningar än första världskriget. Genom att använda ett populärkulturellt källmaterial, i detta fallet skönlitteratur, menar jag också att man kan undersöka ämnet på ett bredare plan, se vilka historier om kriget som återberättas i samhället och som når människor som kanske inte har något specifikt historiskt intresse eller intresse för första världskriget, men genom dessa böckerna ändå får förmedlat sig en bild och ett intryck av kriget. Det jag vill veta, är vilka bilder och intryck detta är.

1.1 Tema och problemställning

Temat för denna uppsatsen är det första världskriget återberättat i svensk skönlitteratur från 1944 och fram till 2014. Jag kommer också att göra en översikt och jämförelse av vad som har översatts av brittisk skönlitteratur till svenska på temat. Det har gjorts relativt lite forskning på de neutrala ländernas krigsupplevelser. Jag vill därför också sätta min

undersökning i relation till en annan nation; Storbritannien, som har en stark skönlitterär tradition på ämnet och som deltog aktivt i kriget.

Min huvudproblemställning blir att undersöka på vilket sätt det första världskriget har återberättats i svensk skönlitteratur. Här kommer jag att se på vilken roll kriget spelar för handlingen, hur kriget beskrivs och vilka förhållningssätt till kriget som framkommer hos karaktärerna i romanerna. Vidare om de uttrycker något ställningstagande samt hur kriget påverkar huvudpersonerna, deras vardag och miljön kring dem. Viktigt är också om, och i så fall hur, den svenska neutraliteten diskuteras i romanerna och om frågan om vem som bär skulden för kriget tas upp.

Jag kommer också att utifrån Lina Sturfelts fyra krigsberättelser, som hon har identifierat i svensk veckopress under krigsåren; den fatalistiska, heroiska, idylliska och tragiska historien¹, att se om, hur eller i vilken grad de representeras, upprätthålls eller förändras vidare under 1900-talet i det svenska källmaterialet, samt om någon av dem dominerar över de andra. En närmare beskrivning av de olika berättelserna återfinns i bakgrundskapitlet.

Underproblemställningar kommer att vara om man kan se någon förändring i förhållningssätt i litteraturen över tid? Finns det något återkommande mönster? Vilka likheter och skillnader finns mellan de olika böckerna? Även hur de står sig i förhållande till historievetenskapliga synsätt på första världskriget. Jag kommer också att jämföra litteraturen från det neutrala Sverige med skönlitteratur från Storbritannien, genom att se på brittiska romaner översatta till svenska. Detta görs för att sätta undersökningen i ett större perspektiv. Det intressanta här är att se ifall de olika utgångspunkterna och olika arven från krigstiden hos de två nationerna resulterar i nämvärt skilda återberättningar, eller om de följer liknande mönster, teman och förhållningssätt.

Det kulturhistoriska perspektivet som denna undersökningen tar, och som idag är det dominerande inom historievetenskapen² är mer tvärvetenskapligt i sin natur, och kommer därför innefatta teorier hämtade både från historia och även litteraturvetenskap för att öka förklaringsmöjligheterna, även om mina frågeställningar är av rent historisk karaktär.

---

¹ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 43

² Se kapitel 3.1 för en närmare översikt över historivetenskapens syn på första världskriget.

1.2 Avgränsning

Den tidsmässiga avgränsningen för denna undersökningen är från 1944 till 2014. Det är fram till 1930-talet tidigare forskning om svenska litterära uppfattningar om första världskriget sträcker sig, så det blir naturligt att starta där. Dock har den första svenska romanen på temat som jag funnit utgivits 1944, så det blir därför där undersökningens tidsperspektiv startar. Det är också relevant att sträcka undersökningen fram till idag, eftersom detta temat inte är en avslutad process utan en ständigt pågående omformulering av minnet och återberättningar av första världskriget. Detta gäller för de svenska romanerna.

Vad det gäller de brittiska romanerna så kommer de avgränsas från 1928 fram till 2005. Detta är på grund av att jag är intresserad av den påverkan som de brittiska romanerna möjligen kan ha haft på den svenska uppfattningen av kriget, och det är därför inte relevant med helt nya romaner som ännu kanske inte hunnit göra något avtryck. Det är också i slutet av 1920-talet som utgivningen av romaner på temat böjade ta fart.

Det ska också tilläggas att jag inte ignorerar det faktum att Sverige har påverkats populärkulturellt från väldigt många andra håll, nationer och sätt än från brittisk skönlitteratur. Bara genom att utesluta romaner från andra nationer försvinner betydande krigsförfattare så som Ernest Hemingway och Erich Maria Remarque. Denna uteslutningen är oundviklig när man hanterar ett så omfattande tema som första världskriget. Det ska också poängteras att huvudtemat i uppsatsen är hur första världskriget har återberättats i svensk skönlitteratur. Att inkludera en jämförelse med brittisk litteratur är endast en liten utvidgning och ett försök att tänka vidare och sätta undersökningen i ett större sammanhang, ett sammanhang och en forskningsområde som kan utvidgas nästan hur långt som helst.

1.3 Urval

Urvalet av källmaterial innefattar endast fiktion. Oavsett hur stor del av romanerna som är baserade på verkliga personer eller händelser klassificerar jag alla de utvalda böcker i denna undersökningen som historiska romaner, och undersöker endast romaner som jag (och som man generellt) menar tillhör den genren. De som inte faller i denna kategorin, så som till exempel självbiografier, har uteslutits. I tillägg undersöks endast romaner som är utgivna i fysisk form, alltså inte e-böcker. Inte heller barn eller – ungdomsböcker, faktaböcker eller biografier. Viktigt i urvalet är också att jag endast undersöker romaner där kriget är närvarande och påverkar handlingen eller personerna på något sätt direkt sätt.

Vad det gäller Sverige så finns det inte någon omfattande skönlitteratur på temat första världskriget. Det problematiska innebär att få en fullständig översikt, vilket inte har varit möjligt. Av det jag har funnit på romaner som behandlar tidsperioden och i större eller mindre grad temat har jag därför valt att innefatta alla i undersökningen, totalt 12 stycken svenska romaner, med tidsspännet 1944 till och med 2014 som uppfyller de kraven jag har satt upp ovan. Grunden till att starta undersökningen 1944 är dels att jag inte funnit något källmateriel från perioden 1930 – 1944 men också för att man genom att starta undersökningen här får romaner skrivna av författare med en större distansering till kriget. Detta är förmodligen inte ett helt uttömmande urval, men jag menar att det är klart representativt för syftet i omfattning.

Den motsatta problematiken finns i den brittiska litteraturen; det har skrivits otroligt mycket om just första världskriget. En sökning på *British national bibliography* och diverse andra översikter och listor på internet lämnar mig med ca 175 relevanta brittiska titlar. Av dessa har jag funnit 16 stycken blivit översatta till svenska som uppfyller kraven för urvalet och avgränsningen. Det är de översatta romanerna som är intressanta för syftet i och med att jag ämnar se på skillnader och likheter mellan ländernas skönlitteratur och vad det är för böcker som de svenska förlagen har varit intresserade av att översätta och ge ut.

Jag menar i och med detta inte att den svenska befolkningen endast läser romaner på svenska. Men, jag vill hävda att romaner på svenska automatiskt når en större läskrets i Sverige än romaner på övriga språk. Samt så är det för uppsatsens omfång nödvändigt att göra denna avgränsningen för att få ett hanterligen genomförbart material.

1.4 Komparativ begründning

Det komparativa i min undersökning ligger i förhållandet mellan brittisk litteratur och svensk. Valet har fallit på dessa två länder av flera grunder. Storbritannien var en av huvudaktörerna i kriget och är ett land med starka litterära traditioner. Det är också ett av de länderna som har producerat mest litteratur på ämnet och än idag så är kriget en närvarande faktor där. Det hade en stor påverkan på den brittiska kulturen och samhället. Det är också från engelskan det största antalet böcker översatts till svenska, och många av dem är brittiska.

Sverige har valts som jämförande nation på grund av den neutralitet man hade under hela kriget. Sverige var aldrig direkt hotat av kriget, och man hade väldigt få frivilliga som deltog vid fronterna. Därför är nästan alla svenska erfarenheter från kriget sekundära. Man har fått dem via tidningar, magasin, litteratur, muntliga återberättningar, film och så vidare.

Vi har alltså ett land där kriget hade extremt stor närvaro och påverkan, och ett där det hade relativt lite. Det intressanta ligger i jämförelsen av de bägge, för att se om de svenska återberättningarna liknar de brittiska, och i så fall i vilken grad. Eller om de olika förutsättningarna ger väldigt skilda återberättningar.

1.5 Källmaterial

Användningen av skönlitteratur som källmaterial skiljer sig nämnvärt från hur en historiker vanligtvis förhåller sig till sina källor. I denna undersökningen är det inte intressant med ett kritiskt förhållningssätt till källmaterialet. Även om flertalet av de fiktiva böckerna jag använder mig av i undersökningen är i den populära genren ”faction”, det vill säga en fiktiv handling eller fiktiva karaktärer mot en (mer eller mindre) korrekt framställning av de historiska omständigheterna, förhållandena eller händelseförloppen, så är det inte mitt syfte att ifrågasätta skönlitteraturens korrekthet i förhållande till den historiska verkligheten³. Mitt mål är endast att identifiera *vad* som skrivs om kriget och *hur* det framställs, friställt från både dennas plats i ett större sammanhang eller författarens möjliga intentioner eller förutsättningar. Källmaterialet kommer alltså endast att bestå av historiska romaner och endast behandlas och undersökas som fiktion.

I denna undersökningen har jag valt att se på skönlitteratur. Källmaterialet kunde också ha varit något annat, till exempel film, läroböcker, tidningsartiklar eller andra medier. Grunden till att jag har valt skönlitteratur är för att det narrativa är den mest etablerade och för alla mest tillgängliga formen för förmedlande, och att fiktionen har en stor kulturell kraft i de båda för undersökelsen aktuella länderna.

1.6 Uppbyggnad och genomföring

I kapitel 2 kommer jag att ge en teoretisk bakgrund. Här diskuteras gränserna mellan historieskrivning och fiktion samt den historiska romanen och den diskussion och problematik som existerar kring dessa teman. Vidare ges i kapitel 3 en historisk bakgrund för första världskriget i historien, Sverige och Storbritannien vad det gäller både historiska och litterära utgångspunkter. Kapitel 4 är en närläsning av de 12 svenska romanerna i kronologisk ordning där jag ser på hur kriget beskrivs utifrån mina frågeställningar kring detta. Kapitel 5 är en

---

³ Vad som är den “historiska verkligheten” är dock en problematik som jag inte kommer att diskutera speciellt djupt då detta hade krävt (minst) en egen uppsats.

översikt över de 16 brittiska romanerna i undersökningen i kronologisk ordning efter året de utgavs första gången på originalspråk. I detta kapitlet blir det inte gjort någon djupare närläsning, utan här ligger fokus mer på att se vilken typ av böcker som blivit översatta och i vilken stil de är skrivna. Kapitlet är delat in i två delar, en med romaner från författare med förstahandskunskap från kriget, och det andra med författare som skriver utifrån andrahandskunskap. Denna distinktionen är för att tydliggöra eventuella skillnader dem emellan, och för att enklare kunna jämföra dem med de svenska romanerna, där alla bortsett från en är skrivna utifrån andrahandskunskap. I kapitel 6 kommer jag att diskutera undersökningen utifrån mina frågeställningar och knyta av till den teoretiska och historiska bakgrunden. Den sista delen i kapitel 7 drar de möjliga konklusionerna utifrån arbetet samt hur man skulle kunna arbeta vidare utifrån den undersökningen jag har genomfört.

1.7 Historiografi

Det finns enorma mängder forskning på första världskriget internationellt och den är ständigt tilltagande. Kriget är inte bara intressant för historiker, utan mycket forskning har även gjorts till exempel inom litteraturvetenskap och sociologi. Naturligt sett är forskningen mest omfattande i de länder som deltog i kriget, främst i Storbritannien, Frankrike, Tyskland och USA.

En stor del forskning har gjorts på material från författare och poeter som själva deltog i kriget. Den kanske mest kända av dessa kulturhistoriskt inriktade framställningar är Paul Fussells *The Great War and modern memory* (1975) som ser på både författare, brev och poesi från kriget och hur de har påverkat och medverkat till de stora förändringarna som kriget medförde inom många olika områden. Fussell menar att det var i beskrivelsen av skyttegravskriget som det moderna språket och förhållningssättet uppstod när det gamla inte längre räckte till. Enligt honom är första världskriget den vattendelare som för alltid delade Europa i ett före och efter, och som medförde ett nytt sätt att se och uppfatta världen på; det modernistiskt ironiska. Liknande forskning inom denna kategorin finns också i Ann P. Linders *Princes of the trenches* (1997), och *The mobilization of intellect* (1996) av Martha Hannas vilka liksom Fussell fokuserar på kriget och författarna ur ett nationellt perspektiv (Fussell på England, Linder Tyskland och Hannas på Frankrike).

Modernismen är ett återkommande tema i forskningen på första världskriget, framför allt efter Fussells banbrytande bok. Trudi Tate gör i *Modernism, History and the First World War*

(1998) en studie i hur modernismen växte fram som en form att skriva om kriget på genom närläsning av skönlitterära texter vid sidan av posei, sjukhusjournaler, brev, tidningar med mera för att försöka ”tänka om” på hur vi läser modernismen och finna dess plats i sin egen tids historia.⁴ En annan framstående anhängare av första världskriget som modernismens födelse är Modris Eksteins som med *Rites of spring* (1989) drar paralleller mellan första världskriget och modernismen, där han menar att kriget var ett oåterkalleligt brott i den europeiska kulturhistorien. Samuel Hynes’ *A War Imagined* (1992) beskriver den kulturella förändringen i Storbritannien under och efter första världskriget, vilken ger ett viktigt underlag för att förstå utvecklingen och den plats kriget fick i den brittiska historien och det kollektiva medvetandet. Han ser inte kriget som ett plötsligt brott på samma sätt som Fussell och Eksteins, utan menar att moderniseringen var en längre process, men som startar i och med kriget, och som hade inverkan på alla plan i samhället.

I motsats till kriget som ett brott i den kulturella kontinuiteten så har forskare som Jay Winter menat att det var en överlappning mellan gamla och nya föreställningar. Boken *Sites of Memory, Sites of Mourning* (1995) är en studie i kollektivt ihågkommande av första världskriget, där han menar att traditionen var viktig för människor när det gällde att förhålla sig till de enorma förlusterna i och med kriget, och att krigsminneskulturen främst var traditionell och tillbakablickande och att kriget i detta avseende inte var ett modernt krig, utan snarare det sista 1800-talskriget. I boken *Remembering War* (2006) framlägger Winter också en tolkning av den ”memory boom” som har fått ökat intresse inom den akademiska världen, och utanför den. Winter menar att projektionen av det första världskriget har påverkat hur vi senare föreställer oss och kommer ihåg konflikter. Men andra ord har det påverkat hela kulturhistorien under 1900-talet.

Mycket har också skrivits om skönlitterära krigsberättelser. Peter Buitenhuis har skrivit boken *The great war of words* (1987). I denna analyserar han både litteratur som skrevs under kriget, men redogör också för några utvalda litterära verk som utgavs fram till 1933, främst skrivna av de författare som var delaktiga i propagandaverksamhet under kriget. Boken är dock mer inriktad på propagandaverk, än historiska romaner generellt. Buitenhuis behandlar områdena Storbritannien, USA och Canada. Margot Norris har skrivit *Writing war in the twentieth century* (2000) som ser på relationen mellan krig och konstnäriska uttryck av detta. Boken vill representera hela 1900-talet, men som Norris själv säger i inledningen, så är utvalet så enormt

---

⁴ Tate, *Modernism, History and the First World War*, s. 11

stort att det oavsett skulle fattas något, och hon har därför valt att fokusera på några utvalda verk där författaren har en specifik anknytning till en händelse och också verk som har varit framstående och populära i USA under 1900-talet.⁵ De verk hon tar upp angående första världskriget är Hemingway's *A farewell to arms* och Remarque's *All quiet on the western front*. Holger Klein är redaktör för en samling av texter skrivna till volymen *The first world war in fiction* (1977), där ett antal bidrag ser närmare på fiktiva bidrag med upphov från första världskriget. Den vinkel man här har valt är att göra ett jämförande närmande av krigslitteraturen genom att samla studier från verk från sex av de krigförande nationerna; Storbritannien, Frankrike, Tyskland, USA, Italien och Österrike-Ungern. Alla verk som undersöks är publicerade före 1939, detta menar Klein ger dem en gemensam grund och öppnar för ett perspektiv på det kulturella, politiska och sociala klimatet i mellankrigstiden.⁶

När man kommer till den svenska forskningen på första världskriget så blir utvalet genast mycket magrare.

I sin doktorsavhandling *Eldens återsken* (2008) skriver Lina Sturfelt om första världskrigets betydelse i Sverige utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv, där hon dels ser på hur krigsåren beskrivs i populärkulturella berättelser i veckopressen, och dels på hur kriget gestaltades under mellankrigstiden, bland annat i skönlitteraturen.⁷ Genom sina analyser kategoriserar hon fyra typer av krigsberättelser: kriget som hemsökelse, som saga, som skämt och idyll och som slakt. Hon påvisar hur kriget hade en stor närvaro och påverkan i Sverige trots neutraliteten.

Sofi Qvarnström undersöker i sin avhandling *Motståndets berättelser* (2009) hur svenskt motstånd mot kriget formulerades av svenska författare i skönlitteraturen och inom andra områden under krigsåren, och hur deras kritik har spelat in i opinionsbildningen. Det är en litteratursociologisk undersökning som undersöker samspelet mellan litteratur och samhälle. Claes Ahlund har redigerat utgåvan *Scandinavia in the First World War* (2012) där olika författare i en samling essäer ser på första världskrigets påverkan inom olika områden på de neutrala länderna Danmark, Norge och Sverige. Ahlund har också i *Diktare i krig* (2007) analyserat tre författare och deras författarskap under kriget, och i *Underhållning och*

---

⁵ Norris, *Writing war in the twentieth century*, s. 5

⁶ Klein, "Introduction", s. 4

⁷ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 249

propaganda (2010) undersökt hur en svensk romanserie förhåller sig till kriget under 1914-1915.

Det finns mig veterligen ingen forskning som har gjorts på svensk skönlitteratur efter 1930-talet. Jag menar därför att min uppsats kan bidra med ett längre tidsperspektiv till forskningsfältet och och belysa nya problemställningar genom ett nytt källmaterial.

2. Teoretisk bakgrund – verklighet, fiktion och historia

Vad är förhållandet mellan berättelsen och verkligheten, och vilken funktion fyller det narrativa i vår vardag och vårt samhälle? Detta är viktigt att definiera och problematisera för att kunna säga något om, och sätta denna undersökningen i ett större sammanhang.

2.1 Det narrativa och verkligheten – några teoretiska infallsvinklar

Diskussionen om relationen mellan det narrativa och verkligheten, främst inom historieberättandet, har länge varit splittrad. Det finns ett stort intresse för berättelser, även om den så kallade narrativa vändningen inom humaniora vill mena att de stora berättelsernas tid är förbi. En berättelse i sig, oavsett om det är en teaterpjäs, dikt, roman, historiebok eller återberättandet av ett minne, kännetecknas av en struktur och en form som har funktionen att skapa en meningsfull händelsekedja. En berättelse har riktning, sammanhang och en början, mitt och ett slut – utan dessa skulle vi inte kunna förstå den som en berättelse. Detta är principer som vi också använder oss i vardagen, för att kunna göra oss förstådda och interagera med andra människor och för att kunna uttrycka oss narrativt. ”Berättelsen syftar inte till att etablera en objektiv sanning och kausalitet, utan till att ge mening, sammanhang, trovärdighet och rimlighet – att ge ett specifikt perspektiv på verkligheten i ett givet sammanhang som skapar insikt och förståelse.”⁸

Det finns flera olika teorier om hur man ska tolka en text i relation till verkligheten.

Det litteratursociologiska perspektivet betonar samspelet mellan litteratur och samhälle. Att se på en berättelse och placera den i sin samtida kontext gör att man både kan se på hur litteraturen tolkar verkligheten, och den plats den har eller den roll den fyller i samhället. Många teorier menar att litteraturen har förmågan att gestalta den sociala verkligheten, även om den inte är en direkt återspeglning av den.⁹ ”När författare skapar bilder och berättelser utifrån en särskild historisk eller samtida erfarenhet gör fiktionen att författaren kan förhålla sig friare till denna erfarenhet och sättet att berätta eller förmedla denna erfarenhet kan tillmätas större betydelse än erfarenheten i sig.”¹⁰

I diskussionen kring relationen mellan det narrativa och verkligheten är det många invändningar mot den narrativa traditionen, där man menar att verkliga händelser inte hänger

---

⁸ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 15

⁹ Qvarnström, *Motståndets berättelser*, s. 18

¹⁰ *Ibid.*, s. 19

ihop på ett narrativt sätt, och att om vi behandlar dem som att de gjorde det så är vi oärliga mot livet. Inte för att de måste vara osanningar, utan på grund av deras form i sig, vilket gör narrativ fiktion till något autonomt och avskilt från den verkliga världen¹¹, skriver David Carr.

Hayden White beskriver berättelsen som i första hand en föreställningsform som läggs över en ursprungligen kaotisk verklighet, en icke-narrativ värld, som ordnar och kategoriserar intryck och händelser i vardagen och därigenom gör den mer hanterlig och kommunicerbar. Men genom detta så döljer den mer än den avslöjar om världen och verkligheten.

Verkligheten i sig har inte mening och riktning så som en berättelse har.

”Considered as potential elements of a story, historical events are value-neutral. Whether they find their place finally in a story that is tragic, comic, romantic or ironic (...) depends upon the historian’s decision to configure them according to the imperatives of one plot structure or mythos rather than the other”¹²

skriver White om historiska händelser som sätts in i en historia. Carr argumenterar emot detta. Han menar att det narrativa sättet att beskriva händelser på inte bara är ett framgångsrikt sätt, men också att dess struktur ligger i händelserna själva och alltså inte är åtskild från verkligheten.¹³

Enligt teoretiker som Paul Ricoeur och David Carr ses berättelsen som en tanke- eller handlingsform som antingen föregår eller går hand i hand med tolkningen. Berättandet är essentiellt i mänsklig existens, och genom vilket vi humaniserar och hanterar tid. Den går inte enkelt att skilja från verkligheten, utan berättandet tar upp en del av verkligheten, men dess funktion är inte att avslöja dess sanning utan snarare att förvandla den till något nytt.¹⁴ Ricoeur menar att berättandet i stället för att beskriva världen, återbeskriver den. Den narrativa strukturen är separerad från den riktiga världen. Tanken om början, mitt och slut är inte tagna från erfarenhet utan är en effekt av poetisk organisering.¹⁵ Carr tar denna argumentationen längre och menar att narrativ inte ska ses som ett avvik i struktur från händelserna de skildrar eller en omvandling av dem, utan som en förlängning av deras ursprungliga drag. Berättelser kan inte bara förändra och förbättra historien, utan också påverka verkligheten de skildrar genom att förstora dess synsätt och möjligheter.¹⁶

---

¹¹ Carr, ”Narrative and the real world”, s. 7

¹² White, ”Historical text as a literary artifact”, s. 224

¹³ Carr, ”Narrative and the real world”, s. 8

¹⁴ Carr, ”Narrative explanation and its malcontents”, s. 27

¹⁵ Carr, ”Narrative and the real world”, s. 10

¹⁶ Ibid., s. 22-23

Moralfilosofen Alasdair Macintyre menar däremot att berättelsen talar till och uttrycker en redan existerande förnarrativ identitet. Berättelser, säger Macintyre, är inte en efterkonstruktion. De är inte poeters och författares verk som reflekterar över händelser som inte hade någon narrativ ordning tidigare, före författare skapade den, utan en oskiljbar del av mänskligt handlande och därför grundläggande i vår förståelse av det. Alla mänskliga erfarenheter är kanske inte berättande, men vi tillägnar oss och förstår dem genom att berätta. Narrativ form, menar han, är varken prydnad eller förklädnad, utan en elementär del av det mänskliga. Det är speglande och skapande, inte endast en bild av verkligheten utan en del av den.¹⁷ Det är den förmedlande länken som binder samman den individuella identiteten med ett specifikt samhälle och dess minnen. Formen och innehållet i ett samhälles föredragna berättelser reflekterar dess politiska situation och sociala struktur som den har utvecklats över tid. Utan dessa kulturellt förmedlade berättelserna och traditionerna kan vi inte reflektera över vårt gemensamma förflutna och våra rötter, hävdar Macintyre. Men även om vi lever i kulturellt bestämda berättelser så innebär detta inte att något är förutbestämt. Vi är inte fångade i våra berättelser, utan kan omtolka, ifrågasätta och reflektera över dem.¹⁸ Men, även om vi är aktörer i vår egen individuella historia, så är vi aldrig mer än medförfattare. Bara i fantasin kan vi leva vilken historia vi vill.¹⁹

Sturfelt skriver angående berättelser och historieskrivning:

”Berättelsens återkomst inom humaniora och samhällsvetenskap kan därför också ses som en reaktion mot och en rörelse bort från en objektivistisk, naturvetenskapligt inspirerad vetenskapssyn och mot en mer humanistisk, tolkande, historiskt orienterad förståelse av världen, en historieskrivning som sätter den mänskliga erfarenheten i centrum. Med en stark berättelsetolkning följer också att berättelser, eller kanske snarare berättandet, inte heller kan dö eftersom det är en integrerad del av det mänskliga minnet och den mänskliga identiteten. Intressantare blir att diskutera varför och hur vissa berättelser överlever medan andra (...) inte längre upplevs som meningsskapande, rimliga och sanna.”²⁰

Våra narrativa tolkningar av historien är i ständig förändring och som Sturfelt skriver är det därför intressant att se på både hur berättelser förändras över tid och vilka som finns kvar och som vi uppfattar som ”sanna”.

---

¹⁷ Macintyre, ”The Virtues”, s. 249

¹⁸ Ibid., s. 241-263

¹⁹ Ibid., s. 251

²⁰ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 17

2.2 Historieskrivning och fiktion

I en diskussion angående förhållandet mellan historia och diktning framhåller Paul Knutsen Thorvald Steens syn: ”historie handler om noe som faktisk har skjedd, diktning om noe som kunne ha skjedd.”²¹ En diktare kan, skriver Knutsen, träda in i historikernas domän genom att skriva om något som är sant och har hänt, utan att det påverkar hans status som diktare. Vice versa gäller inte för en historiker. En diktare är mer inriktad på de allmänna mänskliga villkoren och det är därför inte relevant att ställa de samma kriterierna om sanning till en diktare som en historiker. En diktare, menar Knutsen, framställer verkligheten som den borde vara/varit istället för som den är/var. Denna skillnaden mellan det normativa och det deskriptiva har en central plats i historieteorin.²² ”Mens historikeren må forholde seg til noe faktisk, avgrenset i tid og rom, er dikterens oppgave åpenbart av en helt annen karakter, nemlig å belyse fundamentale og universelle spørsmål.”²³

Genom att kalla en bok en roman så ingår författaren ett kontrakt med läsaren om att den verkligheten som beskrivs i boken är en föreställd verklighet, menar Knutsen. Det finns dock också skönlitterära författare med ambitionen att fylla ut och ta vid där historikernas källor slutar med målet att ge en ”sannare bild” av verkligheten.²⁴ Det finns dock inga indikationer på att en romanförfattare skulle vara mer lämplig att fylla i spekulativa luckor än historikern i sig, fortsätter han. Vidare blir skillnanden tydlig när det däremot finns ett överflöd av källor men romanförfattaren inte upplyser läsaren om hur eller vilka källor som blivit använda.²⁵

Men hänvisning till Ricoeur skriver Knutsen att historieberättandet och fiktionsberättandet skiljer sig åt i och med den implicita pakten som existerar mellan författaren och läsaren. När man läser fiktion lägger man åt sidan frågor om källor och sannhet och går medvetet in i en uppdiiktad värld – en ”misstankens upphävning”²⁶. I en historisk framställning däremot har läsaren ett krav till vilka källor faktan bygger på och vilken metod och förhållningssätt till källorna författaren har använt sig av. Här gör den implicita pakten att läsaren tvärtom skärper sina sinnen och intar ett mer kritiskt förhållningssätt. Knutsen menar själv att en historisk framställning alltid måste ha en ambition om sanning: ”det er ikke nok å skrive noe som er interessant, hvis det ikke også er sant” medan det motsatta gäller för en romanförfattare: ”her

---

²¹ Knutsen, ”Historiker eller romanforfatter?”, s. 95

²² Ibid., s. 96

²³ Ibid., s. 96-97

²⁴ Ibid., s. 98

²⁵ Ibid., s. 99

²⁶ Knutsen hänvisar till benämningen ”the willing suspension of disbelief” använd av Paul Ricoeur.

er selve hovedsaken at det som skrives, er interessant. Ingen er interessert i om det også er sant”²⁷. Knutsen fastslår att sanning som åtskiljare mellan historia och fiktion är centralt och att man inte kan kompromissa med sannhetskravet till historia.²⁸

2.3 Den historiska romanen som genre

David Cowart definierar den historiska romanen som ”any novel in which a historical consciousness manifests itself strongly in either the characters or the action.”²⁹ Även många romaner som utspelar sig i nutid tillfredsställer detta kriteriet, skriver Cowart, i och med författarens uppmärksamhet mot den historiska bakgrunden till den nutida verkligheten. Men, en relation till samtiden är inte alltid det huvudsakliga målet hos en historisk romanförfattare. Cowart menar att man kan identifiera fyra olika typer av historisk fiktion:

”(1) The Way It Was – fictions whose authors aspire purely or largely to historical verisimilitude.

(2) The Way It Will Be – fictions whose authors reverse history to contemplate the future.

(3) The Turning Point – fictions whose authors seek to pinpoint the precise historical moment when the modern age or some prominent feature of it came into existence.

(4) The Distant Mirror – fictions whose authors project the present into the past.”³⁰

Dessa definitionerna anser jag användbara för att klassificera historiska romaner. Men, vidare hävdar Cowart att historia som ämne inte kan fly från en viss vaghet på grund av källmaterialet som tidvis är okomplett eller vinklat och måste tolkas av historikern. En historiker som aldrig helt kan neutralisera eller undvika sin egen subjektivitet.³¹ ”The historian presents not the past but a version of the past, for history, like imaginative writing, involves a selection of detail, a determination of emphasis, a narrational shaping.”³² Här bortser Cowart helt från förhållandet till ett källmaterial och den källkritiska aspekten, vilken författare av fiktion inte behöver förhålla sig till, men som en historiker är styrd av. Det han argumenterar för är ”that the past, if it can be known at all, can be known best by historically informed artists”³³, med andra ord skönlitterära författare genom historiska romaner, som han menar

---

²⁷ Knutsen, ”Historiker eller romanförfattare?”, s. 101

²⁸ Ibid., s. 103

²⁹ Cowart, *History and the Contemporary Novel*, s. 6

³⁰ Ibid., s 8-9

³¹ Ibid., s 14

³² Ibid., s 17

³³ Ibid., s 30

kan komma närmare en historisk sanning är en historiker kan. Detta är dock inte min utgångspunkt för denna uppsatsen.

Enligt Anne Birgitte Rønning, angående genredefinitionen av en historisk roman, är det en roman som ”befinner sig i grenslandet mellan fiksjon og historieskriving; den kan ikke bli ”ren historieskriving” uten å miste sin romankarakter og den kan ikke være foruten aspekter av en historieskrivingens diskurs for da mister den sin egenart som ”*historisk roman*”.”³⁴ Hon menar att genom att se på historiska romaner som en diskursiv skärningspunkt får man tydligare fram också historiska romaner som ett möte mellan författarens nutid och det historiskt förgångna, och detta gör att de skiljer sig ut från annan romankonst som en egen genre.³⁵

Startpunkten för genren kan diskuteras men menas av Rønning, på grundlag av Georg Lukács, vara Sir Walter Scotts romaner, i och med sättet på hur det historiska stoffet intergreras i hans berättelser. En utveckling av en ny typ av romaner som sker parallellt med profesjonaliseringen av historievetenskapen, vilket också bidrar till skiljet mellan de två: historisk fiktion och historievetenskap.³⁶ Scotts romaner skilde sig ut på flera sätt från tidigare, liknande verk:

”Det er ikke ”kostymer” som forkler samtidsskildringen eller et evig ahistorisk menneskesyn, men en fremstilling av menneskjebner, skikkelser og handlinger som fordi de er historisk motivert, også blir bærere av historiens gang. Personene fremstilles ikke som enestående spesielle individer og ikke som uttrykk for en transhistorisk allmenmenneskelighet; de er typer, representater for drivkreftene i den historiske utviklingen.”³⁷

Tidigare skrev också många av de historiska romanerna om välkända historiska personer, medan det nu vid denna tiden blev vanligare att berättelsen handlade om vardagliga personer.

Den historiska romanen har med andra ord en del specifika egenskaper som skiljer den från den vanliga romanen och det är därför nödvändigt att klassificera den som en egen genre.

---

³⁴ Rønning, *Historiens diskurser*, s. 55

³⁵ *Ibid.*, s. 54-55

³⁶ *Ibid.*, s. 20, 56

³⁷ *Ibid.*, s. 20

3. Historisk bakgrund

I denna delen kommer jag att tydliggöra första världskrigets plats, dels i historievetenskapen, dels i Sverige och slutligen i Storbritannien. Första världskrigets historiografi är viktig för att se utvecklingen i forskningen i relation till samhället. För att förstå första världskrigets plats i den svenska historien måste man se på krigets politiska roll, grunden för Sveriges ställningstagande, hur människorna förhöll sig till kriget och vilka uttryck som uppfattningar om både kriget och sig själva som den svenska befolkningen hade, och hur detta kom till uttryck i litteraturen. Hur man ställer sig till första världskriget i Storbritannien är viktigt för att kunna visa på skillnader och likheter mellan de två länderna och sätta källmaterialet i ett större sammanhang.

3.1 Första världskriget i historievetenskapen

Winter och Prost visar hur den historiska kategorin ”första världskriget” har konstruerats och vilka fokusområden historievetenskapen har haft på ämnet genom 1900-talet. De delar in första världskrigets historiografi i tre olika faser, med fokus främst på Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA.

Första världskrigets historia började skrivas redan medan kriget pågick då människor insåg att de genomlevde en exceptionell händelse. Historieskrivandet blev här en sammansättning av skildringar och vittnemål där de historiska aktörerna och de professionella historikerna var en och samma röst.³⁸Efter krigsslutet var den största centrala frågan den om vem som bar skulden. Detta ledde till fokus på publikationer av diplomatiska dokument i de olika nationerna för att de skulle styrka sina argument i skuldfrågan, dokument vilka historiker mobiliserades för att producera. Professionella historiker var dock relativt få i antal och de verk de publicerade var färre än övriga publikationer på temat av andra författare, skriver Winter och Prost, efter att ha gjort en omfattande kartläggning.³⁹

Perioden framöver dominerades helt av de militära och diplomatiska aspekterna av kriget. I denna första fasen av historiografin finns en frånvaro av både kamp och soldater; det är fokus på politikernas och generalernas bild av kriget – ett ovanifrån-perspektiv. De första två vågorna av publikationer om första världskriget, den direkt efter och den mellan 1928-1934 av memoarer och krigshistorier, fick stort genomslag hos allmänheten men ignorerades av

---

³⁸ Winter & Prost, *The Great War in history*, s. 7

³⁹ *Ibid.*, s. 8-9

historikerna som menade att de måste distansera sig för att vara objektiva, och bortsåg därför helt från de deltagandes upplevelser, till trots att många av dem själva hade deltagit i kriget.⁴⁰

Före 1960-talet var historieskrivningen restrikerad till en relativt liten grupp av professionella, men under den andra halvan av 1900-talet expanderade högre utbildning massivt i både Europa och USA, därmed breddades också det historiska fältet, inte bara gällande studier av första världskriget, men generellt.⁴¹ Perspektivet flyttades från generaler och politiker till soldater och civila. Förutom expansionen av historieämnet kan denna inriktningen mot den sociala kontexten dels förklaras genom att man nu centraliserade frågan om skillnader och likheter mellan de två världskriegen, samt att första världskrigets veteraner nu befann sig i 60-årsåldern och det fanns en möjlighet i marknaden för dem att återberätta sina historier och upplevelser för att de inte skulle falla i glömska. Även utbredningen av TV:n som medie bidrog till ett historieberättande som nådde ut till allmänheten på ett mer direkt sätt. Det utvecklade också ett annat sätt att förmedla kriget på; genom bilder som berättar och dominerar över texten.⁴² Den centrala frågan i denna andra historiografiska konfigurationen är den om sambandet mellan krig och revolution, bottnad i marxismens inflytande i den intellektuella kontexten efter andra världskriget. Man såg på de sociala klasserna för att få en mer global förståelse av historien.⁴³

Mellan den första och andra konfigurationen var det ett avbrott av tystnad om första världskriget i och med det andra världskriget, men detta glappet fanns inte mellan den andra och tredje konfigurationen utan detta var en mjuk övergång, skriver Winter och Prost. Det var inte ett generationsskifte som tidigare, utan en utveckling från socialhistoria till kulturhistoria som skedde runt 1990, delvis som en konsekvens av berlinmurens fall och marxismens kollaps i Europa. Kulturhistorien hade dock redan existerat som en del av socialhistorien. I USA slog intresset för kulturhistorien igenom lite tidigare, med Fussells *The Great War and Modern Memory* 1975. Angripssättet ändrades till ett hur – och varför-perspektiv med fokus på kausalitet och hur man förhåller sig till historien själv. Det har blivit en förskjutning från makrohistoria till mikrohistoria. I denna konfigurationen är minne och identitet oskiljbara, menar Winter och Prost. Det kom i slutet av 1900-talet en kraftfull ”memory boom” som medförde en känsla av förpliktelse att minnas det kollektiva förflutna och söka efter grunder, orsaker och ursprung till händelser, och därmed forma sin identitet. Fokuset ligger numera

---

⁴⁰ Ibid., s. 13-15

⁴¹ Ibid., s. 15

⁴² Ibid., s. 19-21

⁴³ Ibid., s. 21-22

inte bara på hur människor levde, men också på hur de kände och förstod den världen de levde i.⁴⁴ Vi ser idag, som Sturfelt skriver, kriget ur ett perspektiv underifrån, vi ser på föreställningar, vad människor tänkte, försöker sätta oss in i deras värld och hur kriget präglade dem och hur de förstod sin samtid, i stället för att rekonstruera ett händelseförlopp.⁴⁵

Vidare så har James Campbell gett en översikt över hur litteraturen från första världskriget, det vill säga texter och poesi av soldater och civilister, memoarer mer mera, har tolkats under de senaste 40 åren och historieforskningens intresse för dem. Han identifierar tre olika tendenser över tid. Den första sträcker sig från 1964-75 då det estetiska och etiska värdet av texterna från första världskriget försvaras. I och med kalla kriget och hotet om ett tredje världskrig så blev texterna gradvis mer relevanta för akademikerna. Poesin blev grundlaget, medan självbiografierna blev sekundära och fiktionen hanterades som den tredje genren, som mindre intressant. Det är poesin som är skriven direkt under kriget som uppmärksammas och ses på som själva ”krigets röst”. Efter krigets slut avtar poesin och memoarerna tar över och blir under slutet av 1920-talet och 30-talet en etablerad genre. Vid denna tiden publicerades också en våg av fiktion som handlade om kriget.⁴⁶

Efter Paul Fussells *The Great War and Modern Memory*, där homoerotiken introduceras till diskursen så ändras det traditionella synsättet på krigslitteraturen till att efter 1975 fokusera på genus och sexualitet. 1978 publicerade Catherine Reilly bibliografin *English Poetry of the First World War*. Denna samling av poesi skriven under kriget belyser både den enorma kvantiteten av poesi som producerades, och det faktum att mycket av den var skriven av civilister, många av dessa kvinnor. Den tidigare eran av kritiker hade räknat krigserfarenhet som något som endast tillföll soldater i konfliktdrabbning och inte hade någon direkt effekt på de som inte var delaktiga i själva skottlossningen. Detta åskådningssättet kom nu att ändra sig.⁴⁷ Under de kommande åren publicerades flera volymer med, och undersökningar av, kvinnlig poesi och texter om kriget. I och med detta kom också en kritik av Fussell, både för hans utelämnande av civilister och kvinnor, och för att han ser bort från det historiska sammanhanget politiskt och ekonomiskt sett, och avskärmar minne och kultur till en egen sfär.

---

⁴⁴ Ibid., s. 25-29

⁴⁵ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 26-27

⁴⁶ Campbell, ”Interpreting the war”, s. 264

⁴⁷ Ibid., s. 270

Den tredje kritiska vågen härleder från Fussells anknytning av kriget till större kulturella rörelser och modernismen, skriver Campbell. Modris Ekstein menar i *The Rites of Spring* att kriget tillbakaställde balansen mellan de kulturella krafterna hos modernismen och den traditionella humanistiska kulturen som existerade 1914. Samuel Hynes lägger i *A War Imagined* vikt på det han kallar ”The Myth of the War” – det gap som man menar uppstod mellan modernistisk kultur och allt som föregick den – vilket Hynes menar är en efterkonstruktion.⁴⁸ Daniel Pick och Jay Winter ser också på det absoluta kulturella brottet med skepticism. De ser kriget som en aspekt av modernismens historia, och som en mer kontinuerlig process, än det abrupta avbrottet som Fussell porträtterar.⁴⁹

Forskningen om första världskriget och bilden av det har varit växlande liksom intresset för det. Det viktiga att ta med sig från denna översikten är att historien och förhållningssättet till historiska händelser på intet sätt är statisk utan en ständigt omformulerande process.

3.2 Det politiska ställningstagandet till första världskriget i Sverige

De skandinaviska länderna förklarade sin neutralitet den 3-4 augusti 1914 och i december samma år samlades regenterna från Norge, Sverige och Danmark i Malmö för att demonstrera ett samlat skandinavien och en gemensam beslutsamhet att fortsätta vara neutrala i det pågående kriget. Denna handlingen följdes upp med ännu en sammanslutning i Oslo 1917, även om de inbördes intressena och sammanhållningen inte var så stark som man lät påskina.⁵⁰ Sverige hade, liksom Danmark och Norge, stora naturresurser och en öppen ekonomi som var beroende av handel med utlandet, där deras största handelspartners var Storbritannien och Tyskland, vilket skapade problematik med neutraliteten under hela kriget.⁵¹ Men, beslutet att förklara sig neutralt var för Sverige okontroversiellt genom hela kriget. Bara en liten minoritet av den allmänna opinionen var uttalat för att sluta upp vid den ena eller andra sidan⁵²även om det fanns starka sympatier för Tyskland både hos kungafamiljen och regeringen.⁵³ Från början av 1800-talet och framåt så hade den tyska kulturen och språket ett starkt inflytande på den svenska samhället. Speciellt i akademiska, militära och byråkratiska kretsar hade det tyska länge varit mönsterbildande.⁵⁴ Det fanns dock

---

⁴⁸ Ibid., s. 275

⁴⁹ Ibid., s. 276

⁵⁰ Hobson, ”Introduction”, s. 9

⁵¹ Ibid., s. 11

⁵² Ibid., s. 23

⁵³ Ibid., s. 11

⁵⁴ Ahlund, *Underhållning och propaganda*, s. 44

även många som tog ställning för ententen och mot Tyskland, men framför allt mot kriget i sig. Speciellt på den socialistiska sidan fanns en avsky för den tyska militarismen som hyllades i andra kretsar. ”I stora delar av den socialistiska pressen angrep man i första hand inte Tyskland, utan det kapitalistiska samhällssystem som tillsammans med den nationalistiska propagandan uppfattades som ansvarigt för krigsutbrottet.”⁵⁵

Den svenska, eller skandinaviska, neutraliteten var dock aldrig garanterad genom internationella avtal så som för till exempel Schweiz och Belgien. Men, eftersom man både var små stater med liten internationell påverkan och hade starka ekonomiska band både till ententen och trippelalliansen, så fanns det egentligen aldrig något alternativ till neutralitet.⁵⁶ Det var först 1917, då matpriserna hade stigit med 40% och den svenska importen föll med 50% jämfört med före kriget, på grund av USA:s och Storbritanniens handelsblockad mot neutrala länder, som Sverige började få ta större konsekvenser av kriget. Detta ledde till politisk instabilitet och social oro beroende på de försvårade levnadsförhållandena som folket utsattes för, samt en avsky inför krigsprofiten som uppstod inom vissa handelsområden.⁵⁷

Efter krigsslutet så fanns problematiken om hur de skandinaviska ländernas framtida relationer skulle se ut i förhållande till både segrare och förlorare. Som neutrala nationer var ingen av dem medverkande vid fredsförhandlingarna, men alla blev, omsider, medlemmar i League of Nations 1920, som var ett ställningstagande i sig eftersom denna sammanslutningen främjade de segrande nationerna.⁵⁸ Dock drog alla tre sig ur 1938 och återgick till neutralitet, något som inte gick att kombinera med paktens målsättning om kollektiv säkerhet.⁵⁹

3.3 De svenska föreställningarna om kriget

Det fanns ett ökande intresse både på bokmarknaden och i pressen under åren före krigets utbrott för det militära. En orsak till detta var ändringen av den internationella maktbalansen i och med det tysk-franska kriget 1870-71 och den påföljande kapprustningen mellan de olika stormakterna, skriver Claes Ahlund angående de svenska stämningarna vid krigsutbrottet.

”Litterära uttryck för dessa stämningar finner vi i åtskilliga historiska romaner och patriotiska

---

⁵⁵ Ibid., s. 50

⁵⁶ Hobson, ”Introduction”, s. 17

⁵⁷ Ibid., s. 13, 31

⁵⁸ Ibid., s. 42

⁵⁹ Ibid., s. 52

dikter, men allra tydligast i en speciell genre; invasionsberättelsen.”⁶⁰ Dessa var vanliga i hela Europa och hjälpte till att propagera för ökade anslag till försvaret. Efter krigsutbrottet ökar intresset för det militära också i det neutrala Sverige och det publiceras åtskilliga patriotiska och moraliska böcker och pamfletter, många riktade mot ungdomar. Det finns vid denna tiden många som hyser pacifistiska åsikter, men många texter återspeglar också en förväntansfull upphetsning över kriget. Många av de tidiga skildringarna och bilderna av kriget som återges i till exempel veckopressen är sorglösa och humoristiska, vilken också speglar den naiva oskuldsfullhet som de flesta svenskar besatt i detta tidiga skede. Detta var dock inte ett alltområdande tillstånd, och många andra ställningstaganden blev också gjorda. Det fanns också mycket panikkänslor i förkanten av krigsutbrottet; rykten cirkulerade, man var rädda för en invasion, folk bunkrade upp med mat och hämtade ut sina besparingar från banken.⁶¹ ”Det är en klivenhet som i rätt hög grad ska bli bestående under krigsåren, även om sorglösheten med tiden undergrävs både av livsmedelbrist och social oro och av tidningarnas med tiden allt utförligare rapporter om det moderna mekaniserade storkrigets grymma verklighet.”⁶²

Direkt efter krigsutbrottet ökade patriotiska texter och dikter markant i de krigförande länderna. Till exempel i Tyskland publicerades i genomsnitt 100 dikter om dagen under de första månaderna som relaterade till kriget.⁶³ Kriget behandlades i alla litterära genrer, men stämningläget skiftar efter hand över från det patriotiska till förtvivlan och avståndstagande. Krigslitteraturen sprider sig även utanför de krigförande länderna, och i Sverige får kriget också ett stort genomslag i litteraturen. Här är flera olika förhållningssätt närvarande liksom i de krigförande nationerna.

Under perioden före krigsutbrottet hade svenska förlag och bokhandlar varit pessimistiska till krigsrelaterade böcker, dikter och noveller, men några veckor efter krigsförklaringen började den första förlamningen släppa och man anpassade sig till den nya situationen. Denna innebar en stor efterfrågan på varor relaterade till det pågående kriget så som kartor, böcker, spel och fotografier.⁶⁴

Den krigsentusiasm som fanns rätt i början av krigets utbrott är nära ansluten till de förändrade föreställningarna om nationen och den nya nationalismen som slog igenom åren före sekelskiftet. Sverige blev industrialiserat något senare än stora delar av Europa, men

---

⁶⁰ Ahlund, *Diktare i krig*, s. 41

⁶¹ Ibid., s. 41-51

⁶² Ibid., s. 51

⁶³ Ibid., s. 27

⁶⁴ Ahlund, *Underhållning och propaganda*, s. 27-28

också här kan man sätta den svenska nationalismen i samband med det moderna industrisamhällets framväxt. ”Också det från 1890-talet accelererande svenska intresset för hembygd och historia kan ses som ett led i skapandet av en ny nationell gemenskap som ersättning för de lokala gemenskaper som bröts sönder allt snabbare i urbaniseringens och industrialiseringens tid.”⁶⁵

Under det första krigsåret släpptes i Sverige bland annat en serie på 15 romaner av Radscha, som annonserades som ”sakliga och korrekta framställningar av krigsförloppet.”⁶⁶ Betonandet på det sakliga och faktuelle var delvis avsedd att skydda sig mot den kritik om sensationslystnad som ofta riktades mot populärlitteraturen under denna perioden. Denna typen av böcker med betoning på spänning, äventyr och mysterier i krigsverkligheten blev mer sällsynta ju längre kriget varade, när de riktiga nyheterna om krigets brutaliteter blev mer och mer påträngande. Men denna typen av böcker fick bred spridning i och med den snabba utvecklingen av billigbokmarknaden i Sverige, som inletts med en enkronaserie 1904 och kommit i en ny våg i och med 25-öresboken som spreds bland den breda massan från 1910.⁶⁷

Qvarnström har studerat svenskt motstånd till kriget genom att se på vad för slags berättelser de svenska författarna formulerade som reaktion på första världskriget under krigsåren. Hon urskiljer tre olika motståndsberättelser, tre olika sätt på hur litteraturen kan göra motstånd mot kriget; berättelsen som vittnemål som främst handlar om att beskriva lidandet, berättelsen som anklagelse som riktar kritik mot militarismen och de som är för kriget, samt berättelsen som uppmaning, som framhåller fredstanken. De flesta berättelserna har dock ofta drag från flera av typberättelserna, skriver hon.⁶⁸

Ett vittnemål behöver inte vara ett personligt vittnemål från en självupplevd verklighet utan kan vara ett ”fiktivt vittnemål om en existerande verklighet.”⁶⁹ Berättelsen som anklagelse är ofta mer ideologiskt färgad och uppmaningsberättelsen ”domineras av fredstankens motiv och bärs upp av pascifismens ideologi.”⁷⁰ Den kännetecknas av visioner om framtiden, uppmaning till samling mot en bättre världsordning och berättelser med hoppfulla slut.

Qvarnström hade undersökt både fiktivt och icke-fiktivt material från olika författare och menar att det görs tydligare ställningstaganden i icke-fiktiva texter, medan det i de fiktiva

---

⁶⁵ Ahlund, *Diktare i krig*, s. 20

⁶⁶ Ahlund, *Underhållning och propaganda*, s. 28

⁶⁷ *Ibid.*, s. 30-31

⁶⁸ Qvarnström, *Motståndets berättelser*, s. 340-344

⁶⁹ *Ibid.*, s. 340

⁷⁰ *Ibid.*, s. 343

uttrycks förtvivlan och pessimism i större omfattning och styrka. Detta visar på hur ramarna för vad man kan säga blir vidare i fiktion⁷¹ en konklusion som också Sturfelt drar.⁷²

Sverige var under kriget ett kluvet land. Det fanns breda klyftor både politiskt sett och synen på krigförande länderna och kriget i sig. Alla hade dock inte en stark övertygelse, och en del människor engagerade sig inte alls politiskt. Men där fanns då också, i tillägg till de politiska debatteringarna en möjlighet att genom de billiga 25-öresromanerna att ta del av handlingen i en krigsroman.⁷³ Oavsett vem du var eller vad du gjorde, så fanns kriget ofrånkomligen i något aspekt av tillvaron.

3.4 Svenska uppfattningar om neutraliteten under krigsåren

Sverige står i ett utanförskap i förhållande till den europeiska krigsupplevelsen, och neutraliteten i sig har bidragit till att forma den nationella självbilden. Sverige uttalade sin neutralitet den 3 augusti 1914 och höll sig hela kriget utanför alla krigshandlingar, men var på många håll välvilligt inställda till Tyskland bland annat inom handel och utrikespolitik. I och med regeringsskiftet 1917 så blev man dock mer positivt intällda mot ententen.⁷⁴

Neutraliteten var dock inte helt oomstridd i Sverige, så som stora politiska beslut aldrig är.

Som neutralt land skiljer sig Sverige ut genom de uppfattningar av kriget som beskrevs i ord och bild under krigsåren. Det är därför intressant, som Ahlund skriver, att jämföra Sveriges litteratur mot de krigförande ländernas och förhållandet dem emellan. Det finns, menar han, lokala variationer i och med skillnad i kultur och tradition, men som den internationella forskningen visar så finns det både i fransk, tysk och brittisk litteratur i inledningsfasen av kriget, en bild av kriget som en möjlighet för pånyttfödelse. Vidare, skriver han, ”kan man urskilja två huvudmönster. I den franska och i synnerhet i den engelska litteraturen dominerar skildringar styrda av en tolkning av kriget som tragiskt och meningslöst; i den tyska möter vi mycket oftare föreställningen att kriget trots allt varit meningsfullt.”⁷⁵ Övergången från entusiasm till desillusion är dominerande generellt sett, och den finns också i den svenska litteraturen menar han, även om det finns skillnader: ”Den pacifistiska opinionsbildningen var till att börja med här inte lika undertryckt av censuren som i de krigförande länderna;

---

⁷¹ Ibid., s. 348

⁷² Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 253

⁷³ Ahlund, *Underhållning och propaganda*, s. 52-53

⁷⁴ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 34

⁷⁵ Ahlund, *Diktare i krig*, s. 12

samtidigt blev också den krigiska nationalismens yttringar mer dämpade.”⁷⁶ Vi hade i Sverige inte heller den samma patriotiska andan som kan återfinnas i de krigförande länderna, ihop med föreställningen om den traditionella heroiska krigföringen. Man hade inte heller författare som hade deltagit och upplevt krigets verklighet som kunde identifiera denna klyfta mellan idé och verklighet, men författarna hade en stor roll i skapandet av de nationella stereotyperna och myterna, som bland annat bidrog till att forma det svenska folkets identifiering med den nationella neutraliteten.

Sturfelt menar att för att förstå de texter som skrevs i Sverige, och deras funktion, så måste man också se på vad som är det ”svenska”. Kriget uppfattades och hanterades på olika sätt i olika länder även om det på ett plan var en gemensam händelse för Europa. Sverige skiljer sig ut genom sitt utanförskap som neutralt land. Här var kriget något indirekt och abstrakt. Neutraliteten, säger Sturfelt, bidrog också till att forma den svenska självbilden och öppnade upp för diskussionen om vad det innebar att vara neutral.⁷⁷

Sturfelt identifierar i sin avhandling tre olika sätt på hur man förhöll sig till neutraliteten i den svenska föreställningsvärlden, som kommer till uttryck i den veckopress som hon har undersökt. Det är ”den negativa” som ser på det svenska utanförskapet som en skamfull likgiltighet, svenskarna är fega och giriga och det är inte förkärleken till fred som styr neutraliteten utan fruktan för krig.⁷⁸ Den andra, som Sturfelt kallar ”den lillsvenska neutraliteten” är ”en isolationistisk, inåtblickande och gemytlig berättelse om den självförsörjande, själv tillräckliga och idylliska fredliga småstaten ”i stormens mitt”.⁷⁹ Den sista berättelsen är den ”storsvenska”; Sverige som den moraliska stormakten och fredens företrädare som ska frälsa sin omvärld. Detta är tre sätt på hur det svenska folket såg på sin egen neutralitet, och trots de stora olikheterna i berättelserna så har de det gemensamma draget att Sverige är en avvikande nation och någonting annorlunda än resten av Europa.⁸⁰

3.5 De svenska berättelserna om kriget

Sturfelt identifierar fyra svenska berättelser om kriget under krigsåren 1914-1918. I den fatalistiska berättelsen, eller kriget som hemsökelse, är kriget ett nödvändigt ont; det är inte

---

⁷⁶ Ibid., s. 16

⁷⁷ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 12-14

⁷⁸ Ibid., s. 187

⁷⁹ Ibid., s. 215

⁸⁰ Ibid., s. 216

något nytt utan ”länkas in i ett evigt historiskt kretslopp av växlande krig och fred.”⁸¹ Det är en del av tillvaron som man måste acceptera och genomlida. Man ser kriget som något bortom mänsklig kontroll, styrt av andra krafter och kan jämföras med en naturkatastrof.

”I berättelsen om kriget som hemsökelse namnges och definieras sällan platser, stater, individer och fenomen typiska för konflikten 1914-1918. Det är en berättelse om första världskriget som i hög grad utspelar sig bortom detta krigs tid och rum, som undertrycker det historiska och politiska till förmån för en apokalyptisk föreställningsvärld av eviga katastrofer och förödelser. Skuldbördan och ansvarsfrågan skjuts i bakgrunden och krigets orsaker och motiv fördunklas. (...) Den fatalistiska berättelsens funktion blir här att lätta skuldbördan och ge en förklaring till det ofattbara.”⁸²

Att se på kriget som något ofrånkomligt kan göra det enklare att hantera och genomlida. Det som utskiljer de svenska fatalistiska berättelserna skriver Sturfelt, är att man ingenstans relaterar till kriget som Guds straff, utan endast som en kamp mellan det ljusa och mörka på ett metafysiskt, abstrakt plan, till skillnad mot andra, katolska, länder som deltog i kriget.⁸³ De fatalistiska berättelserna är lika närvarande under alla krigsåren konkluderar Sturfelt, vilket förmodligen beror på att de välkända narrativa ramarna fångade in det nya, okända vad det gällde krigets omfattning och genomförande. ”Hänvisningarna till det metafysiska, mytiska och mystiska illustrerar också samtidens svårigheter att förstå och greppa den oväntade explosionen av död och förödelse, att sätta ord på känslan av kollaps, katastrof, sammanbrott och chock.”⁸⁴ Att man i och med första världskriget återuppväckte sättet att prata om kriget utifrån en äldre företällningsvärld i Sverige, visar att man även här kände disorientering, förlust och omvälvning.

Den heroiska berättelsen återfinns genom hela kriget, både i Sverige och andra länder, men var starkast under krigets första år. Denna redan etablerade berättelsen, med romantiseringen av kriget som något ärofyllt och heroiskt, som de gamla riddarsagorna, hade ett försprång gentemot de andra när majoriteten sökte trygghet i det välkända och traditionella.⁸⁵ Den heroiska, krigsbejakande berättelsen försvinner inte men den undermineras och uholkas ju längre kriget pågår⁸⁶ och glider långsamt över från det heroiska, ära och seger mot bitterhet och avsky gentemot kriget.

---

⁸¹ Ibid., s. 71

⁸² Ibid., s. 72

⁸³ Ibid., s. 72

⁸⁴ Ibid., s. 72-73

⁸⁵ Ibid., s. 107

⁸⁶ Ibid., s. 108

De idylliska berättelserna är ett försök att trivalisera det brutala för att kunna hantera det och ta kontroll över det kaos som kriget för med sig. Dessa berättelserna ”avdramatiserar, normaliserar och vardagliggör”. De representerar ”en längtan efter statik, normalitet, tradition och kontinuitet i en tid när allt föreföll osäkert, oförutsägbart och flytande.”⁸⁷ Man skriver om ombonade skyttegravar och julstök vid fronten, som ett sätt att humanisera det pågående kriget. Fokuset är på det lilla snarare än det stora; det hanterliga och gripbara. Sturfelt menar att de idylliska berättelserna fyller en terapeutisk funktion och ”svarar mot behovet av avvapning, kontroll, tröst, trygghet och underhållning.”⁸⁸ Denna krigsberättelsen menar Sturfelt var starkast under krigets första år, både på grund av det chockartade mötet med världskriget, och oron för att Sverige skulle dras in i det, som dock avtog allt eftersom.

Berättelsen om kriget som slakt, den tragiska berättelsen, skiljer sig ut från de andra berättelserna menar Sturfelt. I denna framställs kriget som något allt igenom brutalt och fasasfullt. Det är denna berättelsen som mest liknar den dominerande berättelsen idag; den om kriget som en meningslös tragedi. I Sverige är den tragiska berättelsen närvarande helt från starten av kriget, till skillnad mot flera andra nationer där den blev mer vanlig runt 1916 i och med de enorma förlusterna i människoliv efter slagen vid Somme och Verdun.⁸⁹ Det hon kommer fram till är att de tragiska berättelserna existerar med två olika slut, eller framtidsimplikationer:

”ett desillusionerat, svart, bittert och pessimistiskt och ett mer positivt, konstruktivt, hoppfullt och meningsfullt. Av de två kom det senare att vara helt centralt i den pacifistiska krigsberättelse som växte i styrka under mellankrigstiden och särskilt under 1930-talet, där första världskrigets mening sades ligga just i dess krigsavskräckande potential, i att vara kriget som gjort slut på alla krig. Det förra kan däremot sägas dominera den tragiska berättelse som blivit den helt förhärskande efter 1945, där första världskriget framställs som en totalt irrationell massslakt utan mål och mening, en arketyper för 1900-talets svarta, destruktiva sida.”⁹⁰

Sturfelts konklusion är att det finns både likheter och skillnader mellan de svenska krigsberättelserna och de europeiska under kriget. Den heroiska krigsdiskursen är tydlig även i ett land som Sverige som haft en lång period med fred. Men i tillägg till de heroiska och de tragiska berättelserna finns det i Sverige också de idylliska och de fatalistiska, som alla fyller olika funktioner.⁹¹ Den dehumanisering och förintelsediskurs som många forskare säger

---

⁸⁷ Ibid., s. 137

⁸⁸ Ibid., s. 137

⁸⁹ Ibid., s. 139-140

⁹⁰ Ibid., s. 182-183

⁹¹ Ibid., s. 251

genomsyrar krigsåren, menar Sturfelt det finns mindre av i den svenska föreställningsvärlden och att den i större grad liknar den brittiska victimiserande och pacificerande, än de brutalare och mer krigsförhärligande bilderna som man kan hitta i Tyskland och Frankrike. Därimot så finns det en frånvaro av satir och ironi i Sverige, både under och efter kriget, något som är framträdande i Storbritannien. Sturfelt menar att detta kan bero på att det krävs en slags införståddhet med temat som saknas i Sverige i och med utanförskapet. Sverige däremot, konkluderar hon, har större betoning på de hemska och avskyvärda sidorna av kriget, och man publicerade ofta brutala och frånstötande bilder, något som inte var accepterat i de krigförande länderna, och som förmodligen var möjligt i och med distanseringen som icke deltagande nation.⁹² En förklaring som hon tycker sig se till att man i Sverige starkare kunde förmedla den brutala och fruktansvärda berättelsen om kriget, som dröjde länge i många andra länder, var att krigsupplevelsen i Sverige var mer abstrakt och sörjandet var frånvarande. Man behövde inte läkas, och hade ett annat avstånd till lidandet.⁹³

I veckopressen, skriver Sturfelt, diskuteras också de stora moraliska och existentiella frågorna som kriget väcker. Relevant är att notera att det är främst i de fiktiva skildringarna som de svåraste och mest tabubelagda ämnena tas upp, och det är också främst där som den negativa neutralitetsberättelsen om Sverige kommer till uttryck. I det längre perspektivet, menar Sturfelt, sker det en förskjutning från det heoriska och idylliska mot det tragiska perspektivet på kriget. Det framkommer också att man i Sverige inte ser sig som en del av det europeiska, man ser sig som en del av något annat.⁹⁴

3.6 Mellankrigstiden

I mellankrigstiden så följer Sverige mer eller mindre de internationella tendenserna i minneskulturen av första världskriget, med den relativa tystnaden under 1920-talet, och den nya vågen av krigsberättelser som runt 1930 som var mer explicita och desillusionerade. I Sverige framställs dock kriget lite mer som något brutalt och katastrofalt där alla är offer, och har lite mindre fokus på berättelsen ”den meningslösa tragedin” som är den framträdande i stora delar av den europeiska litteraturen vid denna tiden. Helt försvunnit har de svenska idylliska berättelserna. Föreställningen om kriget som en fruktansvärd slakt dominerar över de andra berättelserna. Den svenska neutraliteten blir i mellankrigstiden enbart negativt

---

⁹² Ibid., s. 252

⁹³ Ibid., s. 254

⁹⁴ Ibid., s. 253

framställd och utanförskapet förknippas med skuld och skam överför de länder som drabbats.⁹⁵

”Att ha varit och vara neutral är enligt denna tolkning att befinna sig i ett slags efterkrigstida limbo: varken naiv eller erfaren, varken segrare eller förlorare. Den föreställningen uttrycks under mellankrigstiden i två motstridiga konklusioner: att de neutrala bör tåga om allt som har med kriget att göra, eller att det tvärtom är deras särskilda plikt att minnas och berätta.”⁹⁶

3.7 De brittiska föreställningarna om kriget

Samuel Hynes har gjort en studie i första världskrigets påverkan på den brittiska kulturhistorien. Bilden vi har av första världskriget, skriver han, har blivit en symbol, en ikon, en samling myter⁹⁷. Genom film, böcker och andra medier, minnesmarkeringar, monument och utställningar, har myten skapats om första världskriget som startpunkten för det konfliktfyllda 1900-talet, som symbolen för krigets meningslöshet och vanvett, det brutala våldet, den mekaniserade krigsföringen och det nästan påtvingade kulturella språnget in i moderniteten för att finna ett språk för att beskriva fasorna med.

Hynes menar att känslan av ett brott i kontinuiteten mellan nuet och det förgångna är en essentiell del i det som formades till myten om kriget. Myten om kriget fick sin fulla definition i slutet av 1920-talet när de stora krigsmemoarena och romanerna gavs ut. Denna myt har sedan nedärvts i generationer och av allmänheten förblivit en accepterad tolkning av kriget.⁹⁸ Denna myten kan enligt Hynes sammanfattas som:

” a generation of innocent young men, their heads full of high abstractions like Honour, Glory and England, went off to war to make the world safe for democracy. They were slaughtered in stupid battles planned by stupid generals. Those who survived were shocked, disillusioned and embittered by their war experiences, and saw that their real enemies were not the Germans, but the old men at home who had lied to them. They rejected the values of the society that had sent them to war, and in doing so separated their own generation from the past and from their cultural inheritance.”⁹⁹

Denna föreställning är så genomgående och grundläggande att den är nästan omöjlig att förändra eller påverka menar han.

---

⁹⁵ Ibid., s. 246-247

⁹⁶ Ibid., s. 248

⁹⁷ Ordet *myt* i detta sammanhanget är inte i betydelsen ”en påhittad, religiös eller falsk historia” utan som begrepp för en stark, dominerande berättelse, en fantasifull version av verkligheten om kriget som har utvecklats och blivit accepterad som sanning.

⁹⁸ Hynes, *A war imagined*, s. ix

⁹⁹ Ibid., s. x

Efter krigets slut verkade temat vara oundvikligt i fiktionen. Dessa händelser hade förändrat verkligheten, och denna nya förändringen blev ett primärt litterärt tema. Denna typen av skildringar började publiceras redan under kriget, med redogörelser för olika slag, skyttegravskriget och så vidare, och många av författarna gav ut nya versioner av sina böcker efter kriget. Dessa romanarena framhäver alla de mytiska tankarna om kriget så som världen före kriget som ett förlorat Eden, kriget som ett stort, svart gap i historien, civilisationens död och efterkrigsvärlden som ett meningslöst vakum.¹⁰⁰ Dessa böckerna, som gavs ut under de första åren efter freden, har en annan form än de som publicerades under kriget. Eftersom man nu kan se kriget som en helhet, kan man också sätta in det i historien. Böckerna är uppbyggda med ett *före* och ett *efter* som är separerade av ett avbrott i mitten. Perioderna före och efter kriget är i dessa böckerna två helt skilda världar, med skilda värden, och den frågan som författarna nu ställer sig är vad som egentligen hände där emellan, vad relationen mellan dessa två världar är? Hur kom vi därifrån och hit? Det var detta perspektivet de flesta romaner i de första åren efter kriget tog; man startar historien i tiden före kriget, genom kriget som är ett förändringens kaos och landar i en deprimerande efterkrigsvärld. Ingen av dessa första efterkrigsromanerna har överlevt i någon större grad, men de ger en bild av hur kriget först uppfattades, och en grund för myterna som utvecklades, skriver Hynes.¹⁰¹

Kriget delade upp folk; män från kvinnor, generationer från varandra och soldater från civilister. Denna uppdelningen slutade inte i och med att kriget var slut. Hos författare och poeter kan man se denna uppdelningen i de gregorianska traditionalisterna gentemot modernisterna, men den djupare klyftan fanns mellan de som hade deltagit i kriget och de som hade stannat hemma, en klyfta som aldrig kunde överbyggas, skriver Hynes. Det uppstod därför inte bara *en* litterär efterkrigsrörelse, det var inte en homogen grupp av författare som producerade material på detta temat, eftersom de förblev separerade av en upplevelse de aldrig kunde dela.¹⁰² De största modernisterna på 1920-talet så som Pound, Woolf, Eliot och Lawrence hade inte någon direkt erfarenhet av kriget, och skrev inga krigsromaner eller krigsdikter, men likaväl så inkluderade de kriget i sitt författarskap, både som koncept och form, och gjorde det till en del av deras uppfattning om historia och verklighet, samma efterkrigsversion om civilisationens ödeläggelse och det förlorade förgångna, skriver Hynes.

”Their writing contains no battle scenes, no heroes, and no victories; they pick up from the war only the dominating negative themes – the death of civilization and the loss of Eden, and the

---

¹⁰⁰ Ibid., s. 327-328

¹⁰¹ Ibid., s. 329

¹⁰² Ibid., s. 337-339

negative characters – the damaged victims and the tyrannous Old Men. And they construct out of this heap of broken images the forms of the history of their own time.”¹⁰³

Dessa teman och karaktärer återkommer om och om igen i populärkulturen under 1920-talet, menar Hynes. Denna versionen av historien hade i vitt och brett penetrerat den brittiska föreställningsvärlden och tilltalade både den breda massan och den sofistikerade läsaren.¹⁰⁴

Man tänker på 20-talet som en ny era i engelsk kultur, skriver Hynes, avskild från förkrigsvärlden och dess konventioner av kriget, och det är en del av sanningen, men endast en del. Det fanns också, menar han, motståndskraftigheten i det förflutna som levde vidare på två sätt: dels genom representatorerna av den edvardianska generationen som bibehöll mycket makt och bevarade ”världen före kriget” – dens tankesätt och värderingar – och dels kriget i sig; ett minne av förlust och förstörelse som levde vidare i efterkrigstiden hos folk som hade blivit drabbade och skadade av det. ”England did not begin afresh in 1919: it picked up the burden of its pasts, and moved, uncertainly and anxiously, towards its future.”¹⁰⁵

I den edvardianska världen verkar generationslinjerna inte vara särskilt tydligt uppdragna förrän rätt före kriget. Kriget rev ned känslan av generation så som många andra sociala mönster och skapade nya och fler grupper. Under efterkrigsåren fanns det inte två generationer, utan många. De var inte uppdelade endast genom ålder utan utifrån erfarenheter och värderingar. Under dessa åren var känslan av generationstillhörighet stark, menar Hynes, eftersom människor kämpade med att definiera sig själva och sin plats i det ”nya” samhället. Han definierar fem olika generationstillhörigheter i efterkrigstiden: de ”gamla männen”, edvardianer, förkrigstidens avantgarder, krigsgenerationen och efterkrigsgenerationen.¹⁰⁶

”A generation exists when it thinks it does: that is, when it identifies itself as distinct from other generations. Generation-consciousness is weakest in the most stable societies, in which each age group succeeds the one before it, inheriting property, class, occupation and values, and is strongest when continuities fail, and age groups see themselves as in conflict with others, and as separated from them by some unique generational experience.”¹⁰⁷

Nästan ingenting av det som skrevs, eller tänktes för den delen, under det första decenniet efter krigets slut har fått en plats i historien. Det var en relativ tystnad kring den största händelsen i människornas generation, något som inte bara är en efterkonstruktion menar

---

¹⁰³ Ibid., s. 348

¹⁰⁴ Ibid., s. 348-349

¹⁰⁵ Ibid., s. 382

¹⁰⁶ Ibid., s. 383-388

¹⁰⁷ Ibid., s. 383

Hynes. Förklaringarna till detta är flertaliga, och förklaringen är förmodligen en del av många olika. Det var först runt 1926 och den stora stejken i Storbritannien som situationen började att förändras. Under de följande åren härefter publicerades alla de stora, klassiska romanerna och memoarena om kriget, och myten om första världskriget definierades och fixerades i den versionen som fortfarande är den auktoritära.¹⁰⁸Alla dessa böckerna delar samma tema, språk och ton, men framför allt en historisk känsla.

Krigsberättelser kommer i två olika narrativa former; självbiografiska/personliga eller historiska/generella, enligt Hynes.¹⁰⁹De individuella böckerna börjar och slutar med berättaren själv. De är personliga och visar bara vad den enskilda huvudpersonen upplever. Dessa romanerna präglas av diskontinuitet, osammanhang och ironi. Den andra typen böcker har ett längre tidsperspektiv. De spänner ofta från tiden före kriget och fram till efteråt och speglar processen av sociala och kulturella förändringar.¹¹⁰Framträdande i memoarerna är att författaren ofta beskriver den personen som de var (före kriget) i förhållande till den personen de nu har blivit, med andra ord krigets makt att förändra individer på ett radikalt sätt.¹¹¹

Under slutet av 1920-talet gick myten från att vara en myt om kriget till att bli en myt om ruiner, en myt om världen som kriget hade skapat. Det var inte bara en myt om vad kriget var, utan vad det gjorde med människor, med samhället, konst, förväntningar, civilisationen och England. Det var inte bara böcker som fixerade myten i denna perioden, utan även teater, film och konst bidrog.¹¹²

Sharon Ouditt undersöker de etablerade myterna om första världskriget, som Hynes identifierar, och som författare har använt sig av i böcker som återberättar/återföreställer¹¹³ sig kriget. Hon ställer frågan om varför kriget så ofta blir återberättat av moderna författare och vad man vinner på att återuppväcka de historier som redan blev berättade för snart 100 år sedan. Det finns, menar Ouditt, självklart undantag och variationer av de ursprungliga historierna – myterna - och alternativa perspektiv, så som det kvinnliga, kolonialregementena och andra fronter än västfronten. Men de är mycket färre.

Redan på 20 – och 30-talet när litteratur och memoarer började strömma fram så ifrågasattes perspektivet om den etablerade myten som icke-representativt. Men i stället för att ställa

---

¹⁰⁸ Ibid., s. 423-424

¹⁰⁹ Ibid., s. 425

¹¹⁰ Ibid., s. 427-428

¹¹¹ Ibid., s. 436

¹¹² Ibid., s. 439-441

¹¹³ Eng. *reimagining*

frågan om historiernas representativa natur, så kan vi överväga varför dessa återupprepade bilderna består, menar hon.¹¹⁴En av grunderna är att detta var en verklighet; de fysiska och mentala förhållandena, bilden av individen som kämpar mot effekten av en mekaniserad, avhumaniserad kraft är en kraftfull sådan. Första världskriget har blivit en milstolpe mot vilken vi mäter såväl konflikter, kultur och kunskap. Nya författare återberättar ofta de gamla historien, men i nya kontexter. Men de samtida texterna handlar inte bara om att återberätta, utan också om att berätta de osagda historierna, och, skriver Ouditt, det är en del av plikten att minnas att göra det. ”Furthermore, it is about the shortcomings of memory, the lack of knowledge, the imperfect nature of interpretation and the need to build monuments, literal och literary, as an objective correlative for loss.”¹¹⁵

När man ska undersöka i vilken utsträckning myterna om första världskriget har blivit absorberade, omarbetade eller ignorerade i moderna omskrivningar, så finns det ett kulturellt grundlag som har formats; bilder och händelser som har kommit att representera det berättande landskapet eller känslan av krig. Denna välkända historien har berättats åtskilliga gånger, med mer eller mindre fokus på de historiska detaljerna eller personerna. Andra författare har flyttat sitt fokus till krig på andra fronter, en del skriver fantasihistorier endast för att tilltala en populär marknad, en del beskriver kriget som ett äventyr mer än den klassiska berättelsen om dess fasor som nämnt ovan, en del fokuserar på historiska karaktärer. Oavsett så är de alla verktyg för hågkomst och reflektion.¹¹⁶

Andra avviker från de etablerade myterna och öppnar upp alternativa kontexter, både för att tala om det outtalade och för att göra oss uppmärksamma på både kontinuiteten och den breda klyftan mellan nu och då.¹¹⁷Bortsett från några enstaka verk så var det först med det sexuella frigörandet på 1960-talet som författare som skrev om kriget började behandla relationen mellan sexuläitet och den maskulina indentiteten på ett mer uttalat sätt än man hade gjort tidigare. En del av myten om första världskriget är att det bidrog till ett nytt sätt att se på världen, en ny världsordning som man menar uppstod där klassbarriärer bröts ned, generationer separerades och krigsföringen mekaniserades, ett språng in i moderniteten.¹¹⁸ Vi har också de texter där minnen, mardrömmar och psyket är i fokus. Efter kriget så bistod

---

¹¹⁴ Ouditt, “Myths, memories, and monuments”, s. 245

¹¹⁵ Ibid., s. 246

¹¹⁶ Ibid., s. 249-250

¹¹⁷ Ibid., s. 250

¹¹⁸ Ibid., s. 253

psykoanalysen med ett språk för att beskriva de mentala skadorna och repressionen som gestaltas i mardrömmar och minnen.

Det finns alltså olika varianter, perspektiv och infallsvinklar som har använts av författare. Dessa bidrar till att etablera och hålla myterna vid liv. Poängen är inte att dessa historier skulle spegla en falsk verklighet, utan snarare att den inte ger hela bilden.

4. Svensk skönlitteratur

Nedan följer en genomgång och närläsning av de 12 svenska romanerna i utvalet där återberättningarna om första världskriget undersöks utifrån min första frågeställning om hur kriget och neutraliteten beskrivs, uttrycks och diskuteras.

4.1 Fördelning

Fem av romanerna utspelar helt eller till största delen utanför Sveriges gränser; *Den gången* (1944), *Frontreportern* (1976), *Under engelsk eskort* (1977), *Tango* (1993) och *Den röda himlen* (2008). De övriga sju beskriver en svensk miljö.

En av romanerna är en spionroman; *Tango* (1993).

Tre är sjöfartsromaner; *Nu seglar Adonia* (1970), *Under engelsk eskort* (1977) och *Djup* (2004) som till största delen utspelar sig till sjöss med romankaraktärer som jobbar inom sjöfart, som sjömän eller inom flottan.

Tre av romanerna utspelar sig i små kustsamhällen längs den svenska kusten; *Mareld* (1989), *Den sista stormen* (2008) och *När kriget kom till Lyckhem* (2014).

Alla romanerna håller sig inom kortare tidsspann, den längsta är i *Trohetens stjärna* (1972) går över tio år, 1909-1919, den kortaste i *Under engelsk eskort* (1977) där historien endast spänner över två månader.

4.2 Gustaf Hellström – *Den gången* (1944)

Historien utspelar sig mellan 1914, strax före krigsutbrottet, och någon gång sent 1917. Huvudpersonen är en svensk utrikeskorrespondent, författarens alter ego Stellan Petreus. Romanen är en av sju delar i en delvis självbiografisk svit, men jag menar att den har tillräckligt många fiktiva drag för att klassificeras som skönlitteratur. Den skiljer sig ut från de andra svenska romanerna genom att vara den enda som baseras till viss del på egna upplevelser.

Petreus är sedan många år bosatt i Frankrike, dels i en liten stad utanför Paris, och dels i perioder i Paris. Han befinner sig därför i händelsernas mitt när kriget bryter ut. Romanen skildrar inte Sverige i någon utbredd grad, med däremot stämningarna och förhållandena i Frankrike och hur kriget upplevs av en svensk utomlands samt den problematik som det medför att tillhöra en neutral nation.

Romanen beskriver stämningen och oron i Frankrike efter den första krigförklaringen, hurvida engelsmännen ska gå med i kriget eller inte som diskuteras bland folk. ”Dessa förbannade, trolösa engelsmän! De har varit vår arvförande i över femhundra år. Det var vanvett från början att sätta någon tro till dem. Entente Cordiale! Snyggt! Lämna oss i sticket!”¹¹⁹Petreus bor vid den här tiden på ett värdshus i ett litet samhälle en timme utanför Paris tillsammans med en annan svensk kollega. De blir ombudda av värden att lämna staden, och polisen söker igenom Petreus’ rum då de misstänks vara spioner, till trots för den långa tid de har bott där som korrespondenter. Krigsutbrottet leder till paranoida beteenden och ingen litar på någon, framför allt inte någon av en annan nationalitet.

Hans kollega reser tillbaka till Sverige medan Petreus stannar i Frankrike. Man väntar på vad som ska ske, på krigsbeslut som ska fattas nästa dag. ”Andra sidan dem låg ovissheten, kanske katastrofen, ett stormaktskrig (...) Innerst inne trodde han inte på det. Så dåraktiga kunde inte människor vara. (...) Nej, det blev inte krig.”¹²⁰Han flyttar in till Paris i väntan på kaoset, men blir förvånad över det som sker: ”Ingenting blev som han tänkt sig. (...) Panik och upplopp, oroligheter, oreda, förvirring – ingenting av allt detta hände. Till och med Tysklands krigsförklaring på måndagen kom som en lättnad.(...)” beskriver han stämningen i huvudstaden. ”Friktionsfritt gled man under loppet av ett dygn över från en, trots alla störningar, stabil värld in i en existens av oberäknelighet och förödelse.”¹²¹

”(...) förhöll det sig verkligen så, som tyska tänkare och militärer menade: att kriget inte endast var en biologisk nödvändighet, utan ett sedligt krav och som sådant en oersättlig kulturfaktor? Förhöll det sig verkligen så – vilket fruktansvärt framtidsperspektiv, vilken förkrossande dementi av all utvecklingsoptimism, vilket slutgiltigt grusande av alla framtidsdrömmar! Om det förhöll sig så, att ett folks själ endast kunde rensas i blod, att dess innersta väsen, dess sedliga storhet, dess förmåga av osjälvisk uppoffring, dess djupa känsla av samhörighet endast kom till uttryck i massförödelsens helvete – var detta sant, var detta det mänskliga livets innersta hemlighet? Det såg så ut - - - Det kunde vara sant - - - Det var som om tillvarons mening plötsligt belysts av eldhavet från ruinerna i en ödelagd kulturvärld. I skenet från detta eldhav förstod man bättre tyskarnas krigsextas.”¹²²

Efter tyskarnas intåg i Belgien möter Petreus en amerikanska journalist som varit där och sett förödelserna. ”Han plockade fram ytterligare en handfull fotografier: brända och söndeskjutna byggnader, liket av en skjuten pojke, en arbetare som höll upp en kolnad barnfot, stupade

---

¹¹⁹ Hellström, *Den gången*, s. 43

¹²⁰ Ibid., s. 54-55

¹²¹ Ibid., s. 82-83

¹²² Ibid., s. 86-87

belgiska och tyska soldater på slagfält, ett sönderbombat sjukhus”¹²³med mera. Han hade mött tyska soldater och ätit middag med en tysk general. Han beskriver den tyska armén: ”- Det är organisation så fulländad, att den är omänsklig. Det är det hemska med dem. Den är mardrömsvidunderlig. Ingenting klickar. Allt är perfekt. (...) det är en maskin och på samma gång en naturkatastrof. (...) något så fulländat brutalt och omänskligt.”¹²⁴

Hållningen till tyskarna är väldigt kritisk genom hela berättelsen, vilket är naturligt med tanke på att man befinner sig i Frankrike. När tyskarna tågar in i Frankrike och intar den lilla byn där romanen börjar beskrivs de som sjaskiga, smutsiga, oorganiserade fyllon som skrånade och sjöng och betedde sig som svin, den raka motsatsen till de engelska soldater och officerer som varit där endast någon dag tidigare. ”Fy fan, såna människor” Fy fan! De är ju inte människor; de är ju djur!”¹²⁵ tänker värdshusvärderna som inkvarterar dem. Vid sin utmarsch bränner tyskarna delar av byn och avrättar borgmästaren och fem andra gisslan.¹²⁶

Petreus talar ofta i tanken med sin avlidna hustru, som han tänker hade hållit med honom i hans avsky för tyskarna. ””Det är alldeles riktigt”, skulle hon ha svarat, ”tyskarna har uppträtt som svin. De har bränt, härjat, plundrat, mördat civila, begått otaliga grymheter. De är tydligen en ras för sig själva, med en alldeles speciell mentalitet. (...)”¹²⁷Man kan inte låta tyskarna ta över Europa.

”Vad det gällde att utrota var inte nationalismen utan militarismen. Det var därför Tyskland *måste* besegras. Ett segerrikt Tyskland skulle betyda militarismens herravälde som livsform och därmed död åt den civila, medborgerliga livsformen, som det hade tagit sekler att mödosamt kämpa sig fram till.”¹²⁸

Men det är också åsikten att tyskarna sedan själva gräver sin egen grav. ”I början av februari begick tyskarna den obegripliga dumheten att förklara oinskränkt u-båtskrig ooh drev därmed Förenta staterna in i konflikten på ententens sida.”¹²⁹

Strax utanför Paris står ett stort slag mot tyskarna, och Petreus vandrar genom ett vardagligt Paris, funderandes över absurditeten i detta. ”(...) två mil därifrån stod världshistoriens största slag - - - Kunde det vara möjligt? Vilketdera var verkligt: den stora folkslaktningen eller idyllen snett under honom? Det föreföll i detta ögonblick otänkbart, att de kunde vara det

---

¹²³ Ibid., s. 93

¹²⁴ Ibid., s. 96

¹²⁵ Ibid., s. 128

¹²⁶ Ibid., s. 126-132

¹²⁷ Ibid., s. 167

¹²⁸ Ibid., s. 241

¹²⁹ Ibid., s. 309-310

båda.”¹³⁰ Detta är en reflektion av nödvändigheten för människor att trots de yttre omständigheterna gå vidare med livet utifrån de förutsättningar som finns. Det är en beskrivning av hur kriget förvånansvärt fort blev en del av vardagen (detta utspelar sig i september 1915).

Petreus beskriver också hur många människor under denna tiden började, eller i alla fall gjorde ett försök att, tro på Gud. Frågan ”vad tror du på” gnagde inom honom. ”Det enda han kunde svara var: jag har förlorat tron på mänskligheten. Det var denna förändring han hade undergått på fem veckor.”¹³¹ Detta är en beskrivning av den hopplöshet som den enskilda människan kan känna inför världshändelser som han är oförmögen att hindra eller påverka på något sätt.

En utmaning som möter en utlänning med neutralt medborgarskap boendes i ett land i krig är frågan om att ta värvning i främlinglegionen eller inte. Petreus märker föraktet från andra människor mot honom, på grund av hans civilitet. ”Jag vill inte offra mitt liv. (...) Det verkliga skälet är *att jag är feg*. (...) Jag vill inte offra mig själv för mänskligheten.”¹³² Detta är en problematik som förmodligen de flesta svenskar utomlands vid denna tiden var tvungna att förhålla sig till. En vän till Petreus menar att som journalist och skribent kan han göra mycket mer nytta, än som soldat.

Han gör härefter flera turer till fronten och rapporterar därifrån, men också genom denna insatsen skäms han för sin position inför de soldaterna han möter i skyttegravarna. ””Frankrikes vänner”, hade löjtnanten sagt. ”Sympatiserande neutrala”. Om de var sympatiserande, varför var de inte med och slogs?”¹³³. ”I officerarnas sällskap kände han inte skammen så tyngande. För dem tycktes dessa krigsturister betyda ett litet avbrott i enformigheten”.¹³⁴ Efter denna första resa till fronten är han osäker på om han vill göra flera av dem. Känslan av svek han känner är överväldigande. ”Han hade svikit något. Han hade också svikit alla dem, på vilkas sida han stod och som offrade sina liv också för hans framtid.”¹³⁵

---

¹³⁰ Ibid., s. 141

¹³¹ Ibid., s. 156

¹³² Ibid., s. 176-177

¹³³ Ibid., s. 217

¹³⁴ Ibid., s. 216

¹³⁵ Ibid., s. 218

Han möter sin blivande hustru som är amerikan, och de diskuterar vad det är man egentligen slåss för:

”- *Här* tror eller hoppas man på att det skall bli början till ett bättre Europa. Det är i varje fall det ententen slåss för.

- Jag vet. Men det hindrar inte, att ni gör er världsdel till ett fattighus. Vem som än segrar, blir det Europas undergång. Det är ofattbart, att ni européer inte inser det.”¹³⁶

1917 kommer Petreus svenska kollega Hagstedt tillbaka efter tre år i Sverige och de pratar om tillståndet med livsmedel i Sverige: ” Allt eller det mesta går till tyskarna och svarta börsen. På vischan har de det väl bättre. Men i städerna har det blivit att svårare, om man inte har pengar.”¹³⁷De diskuterar också den stora tyskvänligheten i hemlandet:

”- Men *alla* är väl inte lika tyskvänliga?

- Nej, inte alla. Det finns ententevänner bland intellektuella, göteborgare och sossar. Men med så fint folk umgicks inte jag. (...) Deras beundran för tyskarna var sådan, att man blev sjuk i magen. Det var likadant med de tyska grymheterna. Historien om dem var den gemenaste lögn mot världens högst civiliserade folk! Trodde man, det vill säga jag, att Tysklands förnämsta vetenskapsmän och författare skulle ha protesterat mot sådana infama lögnare, om det legat en uns sanning i dem. Var man, det vill säga jag, så förblindad? Det blev outhärdligt.”¹³⁸

Sammanfattningsvis så har kriget en central roll i berättelsen i *Den gången* och påverkar allt som sker i berättelsen. Romanen reflekterar över kriget som sådant och hur människor förhåller sig till och anpassar sig till den nya krigsvardagen på ett dokumenterande sätt. Mentaliteten som framkommer är den stora känslan av maktlöshet som den enskilda personen känner inför skeenden som han inte kan påverka. Den beskriver också människans förmåga och instinkt att överleva och ta sig igenom svårigheter och att anpassa sig, samt en utomstående uppfattning av folket och stämningen i ett land i krig. Tyskkritiska hållningar är generellt dominerande. Huvudpersonen är kritisk mot den tyska militarismen som han menar skulle ta död på den medborgerliga mentaliteten i Europa om de vann kriget. Neutraliteten problematiseras genom att huvudpersonen som neutral medborgare i ett icke-neutralt land stå inför valet att gå med i främlingslegionen eller inte. Genom att inte delta i kriget känner han skam och svek gentemot fransmännen. Livsmedelskrisen i Sverige kommenteras med att alla livsmedel antingen går till Tyskland eller den svarta marknaden. Det beskrivs också hur många i hemlandet känner stor beundran för tyskarna.

---

¹³⁶ Ibid., s. 226

¹³⁷ Ibid., s. 325

¹³⁸ Ibid., s. 326-327

4.3 Margit Friberg – *Nu seglar Adonia* (1970)

Denna berättelsen utspelar sig mellan 1914, lite före krigsutbrottet, och fram till freden.

Boken har ett maritimt tema och handlar om en grupp med sjömän som arbetar med att segla längs den svenska kusten och frakta varor. Huvudpersoner är skepparen på Adonia, Robert och hans familj, varav hans ena son Ejnar är med ombord på Adonia. Boken är av en beskrivande karaktär, med fokus på de vardagliga händelserna och konversationerna. Eftersom historien utspelar sig under krigsåren så har kriget en påtaglig närvaro, mycket för att sjömän var den mest utsatta gruppen av den neutrala befolkningen att drabbas av krigets konsekvenser i och med sjökrigföringen inte långt ifrån de svenska kusterna.

Oron i Europa diskuteras av de svenska sjömännen, där alla har olika uppfattningar om dess omfattning.

” - (...) ni vet ju lika bra som jag hur det står till ute i världen...för att inte tala om hur det är här hemma.

- Äh, sa Olagus sorglöst, politiken är väl inget att bry sig om, bara prat och prat. Och utomlands har det ju vatt oroligt i flera år nu, vet jag.
- Det är värre nu, sa Robert envist. Det har blivit värre år från år...och tuppkammen har allt svällt bra nog på tysken nu, det spörjs att hur länge engelsman och fransosen ska ge sig till tåls.
- Näe, stopp och belägg nu, invände Olagus, di där stora di munhuggs ju alltid, vem kan rätta sig efter det? Men skulle di braka ihop till sist så ska jag säga dej att det blir en kort affär. Men...jag tror nog tysken aktar sig för engelsman och hans flotta.”¹³⁹

Oron är som skildrat större hos vissa än hos andra. Man spekulerar och diskuterar, i Sverige så som i många andra delar av Europa. Den pessimistiskt lagde Robert känner av ”skuggan av kriget som tycktes komma honom allt närmare.” Han anser att de flesta slår bort risken för krig som förstörde rykten och ”inte ville tro på möjligheterna av ett krig...”¹⁴⁰så som han gör. Hans hustru tänker på ett annat sätt: ”Själva det där ordet krig tycktes henne ofattbart, avlägset. Någonstans i världen rådde ju alltid ofred, men Hedvig kunde inte föreställa sig att den kunde nå fram till det egna landets tröskel”¹⁴¹.

Skotten i Sarajevo beskrivs av författaren på detta sätt: ”Medan månaden gick vidare rullade ekot av det skott, som för några veckor sedan lossats där nere i Europas oroliga hörn, ut över

---

¹³⁹ Friberg, *Nu seglar Adonia*, s. 15

¹⁴⁰ Ibid., s. 21

¹⁴¹ Ibid., s. 39-40

världen. Dess genljud skulle komma att höras långt in i framtiden.”¹⁴²Eftersom männen är till sjöss i dagar eller veckor i sträck, dröjer det innan de får nyheter. ”När Robert gick iland (...) var det första han fick höra att nu hade Österrike förklarat det lilla Serbien krig. Vart han kom talade man om detta, rykten gick om mobilisering. Oron var märkbar.”¹⁴³ Man var orolig för vilken omfattning kriget skulle få, och allt eftersom flera länder förklarade krig, blir oron naturligt större och större för att konflikten ska nå Sverige. ”Kvinnorna hade gråtit. Sagt att inne i staden fanns det plakat uppslagna om landstormens mobilisering¹⁴⁴ och många hade nu givit sig av till uppsamlingsställena. Alla trodde att krig stod för dörren. Nu visste man inte från timme till timme vad som skulle hända.”¹⁴⁵När de seglar vidare utanför kusten hör de alla krykklockor ringa: ”Vinden hade friskat och förde nu med sig ljudet av klockklang, avlägset men tydligt. (...) – Mobiliseringsringning...(...) – Kanske vi redan är i krig, vi med.”¹⁴⁶

Allt eftersom tiden går så börjar den första förlamningen att släppa, och man börjar tro på att Sverige kan hålla sig utanför kriget, handel och sjöfart går tillbaka mot det normala. ”Nu spådde också en stor Londontidning att kriget skulle vara högst i några månader, likadana uttalanden kom från andra håll: ett krig utan motstycke men av kort varaktighet!”¹⁴⁷

”Så småningom gled då tillvaron något så när åter in i den vanliga vardagen. Men alla såg sig med längtan tillbaka, nu tycktes tiden före kriget varit nästan sorglös. Man glömde de beskydder man haft då och händelserna daterade man till före och efter krigsutbrottet.”¹⁴⁸ Här återfinner vi bilden om den föreställda idyllen före kriget och hur kriget blir ett så stort brott i tillvaron att man skiljer på tiden före och efter, som att tillvaron för alltid blivit förändrad.

Kriget blir mer direkt påtagligt för sjömännen i och med hotet längs de svenska kustlinjerna från ubåtar och minerade farvatten. ”De tyska ubåtarna for hårt fram i Nordsjön även med de neutralas fartyg, torpederingar och minsprängningar ökade undan för undan. Nu slet

---

¹⁴² Ibid., s. 47

¹⁴³ Ibid., s. 48

¹⁴⁴ Landstormen inrättades kring sekelskiftet 1900 i Sverige som en värnplikt för ett lokalt försvar och för bevakningsuppgifter runt om i landet. Vid första världskrigets utbrott 1914 mobiliserades landstormen, som första enheter för landets försvar. Trots antalet frivilliga, saknades befäl med utbildningar och bristerna i organiseringen var stora.

¹⁴⁵ Friberg, *Nu seglar Adonia*, s. 51

¹⁴⁶ Ibid., s. 52

¹⁴⁷ Ibid., s. 58

¹⁴⁸ Ibid., s. 59

höststormarna lös minorna överallt, redan hade man funnit tyska flytminor här vid Gotland.”¹⁴⁹

Ett halvår in i kriget börjar tanken om ett kort krig och en fred inom räckhåll känns mer avlägsna för personerna i handlingen. ”Det var nog bäst att inte göra sig för stora förhoppningar, man fick vara glad så länge det egna landet stod utanför kriget.”¹⁵⁰

Man talar mest om sjökrigen, sjömännen emellan. Samt hur de som inte hade någonting med kriget att göra, ändå fick ta konsekvenser i form av flytminor i de svenska farvattnen som frekvent krävde offer. På tal om ett sänkt tyskt örlogsfartyg som blivit sänkt med 900 omkomna: ”(...) de var ju i krig, de visste vad de gav sig ut i. Jag tycker nog förr du kan ynka vårt eget sjöfolk, det är åtskilliga som gått åt på ett halvår och fler blir det. Och vi har ändå inget med stormakternas krig att göra.”¹⁵¹

Tyskarna lade flera minfält för att hindra engelsmännen från att komma genom Öresund.

”(...) hela havet skulle väl till sist vimla av minor, tänkte Robert. (...) Hans fruktan för att kriget skulle nå även det egna landet hade väl minskat undan för undan, men helt borta var den inte. Den överskuggades dock av en mer närliggande oro för de växande farorna till sjöss.”¹⁵²

Man sitter och pratar om krigets konsekvenser och om det någonsin ska ta slut, två år in i kriget. Det är två ståndpunkter som uttrycks; den optimistiska och den pessimistiska, vilket upprätthålls nästan hela boken igenom:

”Hur skulle det vara om ytterligare två år, tro? De begrundade detta och Ström sa:

- Då måtte väl ändå kriget vara slut.
- Säg inte det du, Robert lät dyster, det ser ut som det skulle fortsätta i all evighet.
- Änä, Ström var förhoppningsfullare, ni ska si att Amerika kommer med vad det lider och då blir det nog en annan dans.
- Ja, sak samma vem som vinner bara det blir slut på eländet, genmälde Robert. Innan det blir så ont om maten att vi börjar svälta här också.”¹⁵³

Hösten 1917 är Robert på sina barns skolavslutning. Han funderar på alla de hårda slagen som stått under hösten. ”Krigets vansinne fortgick, nya ungdomar sändes ständigt på nytt att lemlästas och dödas, inte bara i tusental, nej i millioner... Och här stod två små barn och sjöng

---

¹⁴⁹ Ibid., s. 68

¹⁵⁰ Ibid., s. 73

¹⁵¹ Ibid., s. 77

¹⁵² Ibid., s. 135

¹⁵³ Ibid., s. 141

aningslöst om freden...¹⁵⁴ Här beskrivs känslan av krigets meningslöshet och slöseriet med mänskliga liv.

Den svenska neutraliteten nämns inte så ofta, men när den gör det så handlar det om de konsekvenser den svenska befolkningen får ta för världskriget.

”De neutrala hade det ju också svårt på sitt sätt. Nog föreföll det Robert att de små fått släppa till öronen när de stora slog skallarna blodiga! Matbristen var redan så stor att hungerspöket börjat visa sig, hunger och rädsla för svält hade nu drivit människorhär hemma till rena upplopp. Det föreföll Robert som om världen nu var mer eller mindre stadd i upplösning.”¹⁵⁵

Den allra största chocken av krigets närhet kommer när Adonia seglar ut med ett skepp från samma hemmahamn, med människor man känner ombord, och detta skepp går på en flytmina påväg in mot en förtöjningsplats. Plötsligt var det ingenting kvar vare sig av båten eller de människor man nyss samtalat med. ”(...) nyss hade Ström och Janne varit i livet, det var inte lång stund sedan han sett dem...och nu var de döda!”¹⁵⁶

En annan påföljd av kriget som drabbar Sverige är när spanska sjukan härjar i Europa. Dottern i familjen insjuknar, men överlever.

Boken avslutas i och med vapenstilleståndet. ”(...) äntligen skulle det åter bli fred i världen! Han stirrade på de stora rubrikerna som han en gång stirrat på de första krigsnyheterna. Hur länge hade han inte hoppats få läsa detta, hoppats och gång på gång blivit besviken.”¹⁵⁷

Den avslutande känslan hos huvudpersonen är hur kriget har förändrat allt och alla. Han tänker att det kommer ”dröja innan allt blev som det var före kriget, om det nu någonsin blev det!”¹⁵⁸ Det uttrycks hur de alla hade lärt sig att leva med det, hur kriget hade blivit en vardag, och det stora avståndet mellan då och nu.

”Någonstans i världen måste det dock råda stor tystnad och frid nu när kanonerna slutat tala. Eller hade människorna där blivit så likgiltiga för och vana vid striden att de inte märkte tystnaden när den kom, blivit döva för ljuden? Liksom de kanhända tvingats bli likgiltiga för allt lidande omkring sig för att själva kunna överleva.”¹⁵⁹

Nu seglar Adonia är en miljöbeskrivning med fokus på det vardagliga i tillvaron. Kriget existerar som en ständig skugga över vardagen och leder till oro och osäkerhet bland

---

¹⁵⁴ Ibid., s. 169

¹⁵⁵ Ibid., s. 181

¹⁵⁶ Ibid., s. 193

¹⁵⁷ Ibid., s. 224

¹⁵⁸ Ibid., s. 225

¹⁵⁹ Ibid., s. 224

människorna. I och med krigets utbrott finns en oro för att Sverige ska dras med in, men denna släpper allt eftersom tiden går och inget drastiskt sker. Det beskrivs hur, efter den första chocken över krigsutbrottet, tillvaron återgår till det mer eller mindre normala och människorna anpassar sig efter omständigheterna. Kriget i det större sammanhanget ses som ett stort brott i tillvaron. Man tänker tillbaka på tiden före kriget som idyllisk och sorgfri. Personerna skiljer nu för alltid på tiden före och efter kriget, och inser att världen för alltid är förändrad. Kriget i sig beskrivs som brutalt, meningslöst och ett slöseri med mänskliga liv. Den direkta konsekvensen för människorna i romanen är matbristen och svenska sjömäns död på grund av flytminor. Man anser det orättvist att man som neutral nation ska få lida av konsekvenserna av andras konflikter. Man ser sig med andra ord som avskilda från det europeiska.

4.4 Eric Jansson – *Trohetens stjärna* (1972)

Historien utspelar sig i Stockholm mellan åren 1909 och 1919. Huvudpersonen, vid bokens början 13-åriga, Anna blir föräldralös när hennes mor avlider. Romanen skildrar hennes ungdomsår fram tills hon gifter sig 10 år senare.

I sin brevväxling med sin fästman, Fredrik, skriver hon om oron för ett krig:

”Farbror Manfred sa en kväll, att Europa hotas av ett stort krig, för stormakterna gör upp allianser och grupperar sig. Vi får be till Gud, att han avvänder det onda, men kanske straffdomen måste komma för människornas synder. Folk och nationer aktar inte på Guds varningar (...) Kanske inte ens Sverige kan undgå världsbranden, om den flammar upp?”¹⁶⁰

Här framkommer ett annat perspektiv på krigets orsak, nämligen det religiösa. Att kriget är guds straff för människornas synder.

Kontakten med kriget är liten för Anna vardagsmässigt sett, men får mer direkta konsekvenser i och med att hennes förlovade befinner sig i USA under utbildning till pastor, och hade planerat att återvända 1914. ”Grymma, hemska år med ohyggliga omvälvningar skulle gäcka ungdommarnas dröm att snart få mötas för att under bröllopsklockornas klang förenas till äkta makar. (...) På sensommaren mobiliserades miljonarméer, som drog mot gränserna för snabba, tillintetgörande segrar.”¹⁶¹ Han bestämmer sig för att stanna i Amerika ännu en tid. ”Haven var osäkra. Överallt lurade tyska undervattensbåtar. (...) Kriget skulle väl snart ta slut och normala förhållanden inträda. Varken han eller Anna räknade med att Amerika också

---

¹⁶⁰ Jansson, *Trohetens stjärna*, s. 123

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 134

skulle dragas in i folkslaktningen.”¹⁶² ”Slakt” är en återkommande term när man refererar till kriget i denna romanen, liksom ”världsbranden”.

I denna berättelsen är fokuset inte så mycket på själva kriget i sig och de stora omvälvningarna och konsekvenserna, utan på de små, personliga för de enskilda individerna i berättelsen.

Stämningen i Sverige beskrivs inte så omfattande, endast någon sida i boken ger en bild av krigets konsekvenser för det neutrala landet. Direkt efter krigsförklaringarna är det en väldigt orolig stämning som beskrivs:

”I Sverige rådde en ohygglig villervalla. Det var en spöklik stämning. (...) De mest underliga rykten avlöste varandra. Människorna var hysteriska och man hamstrade mat (...) Man var rädd för svälten. (...) Efter en tid lugnade människorna ner sig. Kanske Sverige ändå skulle undgå världsbranden? Gudfruktiga människor ropade till Gud att skydda land och folk och i sin nåd sända en väckelse. Man hade Israels folk som historiskt föredöme. När folket avvek från Guds väg och inte aktade på profeternas varningar, så hotade Gud med straffdomar (...) men om människorna ångrade sig och sökte Gud i bön och bot, skulle han avvända olyckan och låta friden råda.”¹⁶³

Detta är ett bra exempel på hur människor kunde tolka den svenska neutraliteten och undanflykten från direkt involvering i kriget.

Fredrik bestämmer sig senare för att frivilligt gå med i kriget på amerikandernas sida som fältpastor. Till skillnad mot de traditionella orsakerna till att gå med i kriget, så som att stödja sin nation, sin medmänniskor, kämpa för demokrati och frihet och liknande, gör han det av religiösa skäl: ”Det är en stor om än riskabel uppgift, men jag tror det är Guds vilja. Herren är mäktig att bevara mig, ty hans ögon överfara hela jorden. Och finns det något högre och större än att bringa sårade och döende unga män en hälsning ifrån Livets Furste.”¹⁶⁴

Historien tar ingen ställning för eller emot någon nation, och Fredrik i sin roll som fältpräst konstaterar också att: ”Inför dödens mörja majestät göres ingen skillnad mellan vän och fiende. Här är alla lika.”¹⁶⁵

Samma situation befinner sig hennes okända far, Vilhelm, i, som hon aldrig har mött. Han har tjänst i den engelska flottan, men beslutar sig efter ett brev som avslöjar hans dotters existens,

---

¹⁶² Ibid., s. 135

¹⁶³ Ibid., s. 134

¹⁶⁴ Ibid., s. 145

¹⁶⁵ Ibid., s. 147

att återvända till Sverige för att möta henne. Även han hindras av krigsutbrottet. ”Vilhelm Borenstam, som räknat med att under sommaren komma hem till Sverige, hindrades att lämna sin tjänst i engelska flottan. Han måste göra sin plikt som officer. Det kunde innebära, att han för alltid var borta.”¹⁶⁶Hemma i Sverige lever Anna i ovisshet och oro under hela kriget för vad som händer med dessa två personer, då postgången är mycket oviss.

Trohetens stjärna fokuserar på de enskilda människornas liv och öde, hur de sammanflätas och ändras i och med krigets påverkan. Kriget beskrivs som en världsbrand och en slakt. Huvudpersonerna är religiösa och reflekterar över om kriget är straffet för människans synder, och hur man kan se den svenska neutraliteten som Guds barmhärtighet över en troende folk. Man väljer inte någon sida och på slagfältet är alla lika inför döden, då är man inte vän eller fiende. En av grundtankarna i romanen är att även den onda kan föra något gott med sig, och bra saker sker för dem som förtjänar det. Huvudpersonerna i boken ser det som Guds vilja att alla dessa ohyggligheter skulle ske av nödvändighet för att de till slut skulle föras samman igen.

4.5 Torbjörn Säfve – *Frontreportern* (1976)

Frontreportern är en satirisk roman som utspelar sig någongång i början av första världskriget. Stämningen genom boken är tragikomisk. Den är skriven i jag-form och huvudpersonen namnges inte. Han är reporter för *Upsala Nyhets och –handelstidning* och blir skickad till Berlin för att rapportera om tyskarnas förträffliga krigsföring till sin tyskvänliga chefsredaktör. Boken beskriver huvudpersonens korta rundresa med andra reportrar, i regi av tyska staten, för att inspektera (av tyskarna själva valda delar av) Ostpreussen på en blixturné. Ingenting går dock som planlagt och huvudpersonen tillsammans med övriga reportrar hamnar i diverse underliga möten och situationer, i vilka alla tyskar visar sig fram från sin allra sämsta sida.

I romanen figurerar en lång rad med satiriska stereotyper och den är fylld av dråpliga situationer som allt eftersom gör att huvudpersonen, trots från början goda intentioner att fullfölja sitt uppdrag, börjar tvivla mer och mer på sin relation till chefredaktören och tyskarnas överlägsenhet, samt sin egen moral. I varje försök i den första delen av boken att beskriva situationer och personer på ett fördelaktigt sätt, och vända och vrida på sanningen för att den ska passa intentionerna, kan man se tydliga paralleller med propaganda och hur

---

¹⁶⁶ Ibid., s. 135

sanningen kan förvrängas och anpassas efter behov. I detta fallet till chefredaktörens inställning till Tyskland. ”Redan under mitt första anställningsår på tidningen inpräntades ordentligt den eviga maximen ”Såsom Chefredaktören tänker skall du tänka”. Och då chefredaktören var konservativ, tyskvänlig och religiös hade även min karaktär blivit sådan.”¹⁶⁷

Det första besöket han gör är i ett ryskt fångläger, en ingalunda positiv upplevelse.

”När vi svängt ut ur lägret, vevade generalen ner bakrutan och kastade sin cigarr i dikesrenen. Jag gjorde sammalunda.

- Vad tyckte ni? frågade generalen.
- Mycket intressant, sa jag.
- Jag hoppas ni skriver positivt. Vi har ju vänskapliga förbindelser med ert kungahus.
- Givetvis.

(...) Något var i olag. Kanske var det min uteblivna frukost och den starka cigarren som givit mig en illamående stämning? När vi närmade oss stabsplatsen, ansträngde jag mig till det yttersta för att åstadkomma en god öppning på artikeln. Det gick inte.”¹⁶⁸

När han möter reporterkollegor från flera andra nationer till en gemensam rundresa slås han av den avslappande stämningen och inställningen hos dem: ”Ingen verkade ta kriget på allvar. Måhända var kollegernas cyniska ointresse för världshistoriens vibrationer bara ett barnsligt sätt att dölja deras egen rädsla, men i så fall lyckades de dölja rädslan väl.”¹⁶⁹

Vid ett besök på ett sjukhus med inriktning på amputationer och protestillverkning inträffar en incident som skadar den tyska kaptanens stolthet och han beslutar sig för att statuera ett exempel inför reportrarna, hävdandes att en man utan armar och med bara ett ben, i vars säng kaptanen fastnat mellan spjälorna, i och med detta utfört sabotage mot den tyska armén. Mannen bärs ut, fastspänd vid sin madrass med remmar (då bristen på lemmar försvårar hans framkomlighet) varvid madrassen ställs upp mot en vägg och han blir, efter lite svårigheter, arkebuserad framför reportrarna. Detta leder till att reportrarna konstaterar sig ha hamnat i ett moraliskt dilemma, och härefter förhåller sig mycket mera kritiska till de situationer de möter.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ Säfve, *Frontreportern*, s. 30

¹⁶⁸ *Ibid.*, s. 22-23

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 29

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 38-40

Vid nästa besök, en middag hos presidenten i Ostpreussen, överröses de med mat, dricka och information, avsedda att gynna bilden av Tyskland utrikes. Presidenten manar dem att ta upp sina block och anteckna:

”-Ryssarna har gjort två infall i Ostpreussen. Vid sitt första infall uppförde de sig tämligen civiliserat, såsom Europas tidningar påpekat. Men... vid deras andra infall uppförde de sig förfärligt illa, vilket icke påpekats av den europeiska pressen (...) Jag överlåter detaljerna åt er, eftersom ni är skapande män.”¹⁷¹

Han menar, eftersom reportrarna blivit så väl omhändertagna, så ska de bidra till att styrka Tyskland utåt genom sina artiklar i den utländska pressen. Detta är en satirisk återskapning av samma problematik som ofta var återkommande när reportrar skulle rapportera från fronten under första världskriget. Man var oftast väldigt restrikerade, fick bara se utvalda delar av verkligheten och blev matade med information från partiska personer, i trygga miljöer. ”Jag tyckte plötsligt, när jag iakttog mina kollegers omsorgsfulla raspande och den lögnaktiga atmosfären runt bordet i sin helhet, att jag inte borde delta längre.”¹⁷² Ju längre han kommer på sin resa, desto mer förändras hans syn på både Tyskland, världen i sig, och sin roll som reporter och hans relation till sitt yrke.

Tillbaka i Berlin när han stiger av tåget observerar han den stora klungan med människor som väntade på perrongen. ”Klungan spejade efter anhöriga från fronten. Ytterst få blev tillfredsställda – och dessa få var högre officerares hustrur. (...) Klungans majoritet bestod av arbetarkvinnor med påvra klänningar, enkla hucklen och söndriga koftor. De väntade på sin söner, som aldrig kom.”¹⁷³ Vid slutet av resan så har han fått en helt ny syn på saker och ting, och säger upp sig från tidningen. Han så att säga kommer till insikt:

”Eliten *äger* detta samhälle, de arbetandes och administrerandes och parasiterandes samhälle. Varför skulle jag sträva efter att bli delägare i ett så usest system? Jag vill inte ha deras samhälle. Jag tycker att de arbetande människorna ska ta över alltihop – och förvandla de övre klasserna till minnen på ett museum.”¹⁷⁴

Den generella inställningen i boken är kritisk, framförallt till samhället i sig, men också till tyskarna och deras kaptener och generaler som skildras ytterst parodiskt. Även militären i sig är en kärnpunkt för kritiken.

---

¹⁷¹ Ibid., s. 43

¹⁷² Ibid., s. 44

¹⁷³ Ibid., s. 112

¹⁷⁴ Ibid., s. 117

”Kaptenen ropade inåt byggnaden ett kommandoord och tre uniformerade soldater gjorde entré som en syskonskara balettflickor vid en enklare kabaré. De skuttade framåt med höga knäuppsdragningar och deras gevär guppade likt teleskop mellan skulderbladen. Det var komiskt. Vi måste motvilligt erkänna vår respekt för den tyska regiförmågan: hade tyska officerskåren ägnat sig åt kabaréer i stället för krig, skulle lustspelskonsten ha ökat sitt omfång och sin kvalitet avsevärt. Det skulle ha varit Tysklands enda goda bidrag till mänsklighetens utveckling.”¹⁷⁵

Frontreportern är en satirisk skildring full av stereoetyper och är kritisk till både tyskar, militären och samhällssystemet i sig. Romanen beskriver också huvudpersonens inre resa från att gå från inpräntade hållningar och åsikter till att utifrån egna erfarenheter omvärdera sina uppfattningar och sin inställning, framför allt till tyskarna, men också till världen, kriget och sitt yrke. Stämningen i berättelsen är allt igenom mörk.

Det satiriska och ironiska som ofta var framträdande i det brittiska förhållningssättet under och efter kriget, var frånvarande i de svenska berättelserna under krigsåren¹⁷⁶, men kan återfinnas i denna romanen.

4.6 Paul Paulsson – *Under engelsk eskort* (1977)

Under engelsk eskort utspelar sig under maj och juni 1917 och handlar om besättningen på s/s Hanna, ett svensk lastfartyg som blir torperderat utanför den engelska kusten. Besättningen är på ett tjugotal personer, varav ungefär hälften överlever för att bli plockade upp av engelsmännen. Några sedan tar hyra på andra båtar, och några ska bli transporterade tillbaka till Sverige. Det är en maritim bok, med fokus på sjökriget och problematiken med den svenska neutraliteten i förhållande till sjökriget mellan Storbritannien och Tyskland. Man lever i ständig oro över de tyska ubåtarna. Huvudfokus i boken är på de svenska sjömännens psykiska hanterande av stressen av att se sina kamrater dö, och rädslan för tyskarna. Att tillhöra en neutral nation var ingen garanti för att överleva som sjöman.

”Sjöfolk ägde inte längre rätten att fritt färdas på havet. Med egna ögon hade han sett hur grymma människor kunde bli i krig. Det var något rent ofattbart. Han skulle inte ha trott det, om han inte själv varit med och upplevt det. Det kom till honom om nätterna, det hemska som hänt, men under nattens sömnlöshet kom också fruktan för framtiden.”¹⁷⁷

Man diskuterar sinsemellan om vart man ska ta vägen. Någon vill sluta som sjöman, i alla fall tills kriget är över. Man vill inte bidra till kriget. Någon pratar om att ta hyra på en

---

¹⁷⁵ Ibid., s. 37

¹⁷⁶ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 252

¹⁷⁷ Paulsson, *Under engelsk eskort*, s. 48

amerikansk båt, men får kritik för att vilja ansluta sig till en krigförande nation, att vi svenskar som neutrala ska hålla oss utanför kriget, inte bidra till att skeppa krigsförnödenheter. Å andra sidan, argumenterar man, så var det ingen som frågade om de var neutrala när de sänkte s/s Hanna.¹⁷⁸Här finns en uttalad problematik med den svenska neutraliteten. Detta är inte män som har valt att delta eller befinna sig i krigszoner, utan som har hamnat i den situationen på grund av sitt yrke. ”Som neutral sjöman var man i alla fall lite skyddad”, i förhållande till om man tog hyra hos amerikanerna. ”Den svenska flaggan målad på fartygssidorna borgade ju i alla fall för en hel del. Det hade inte skett vad Hanna anbelangade, men man vågade ändå hoppas att det var en engångsföreteelse.”¹⁷⁹

Sinnesstämningen i boken är mörk, och sjömännen reflekterar mycket över krigets offer. Detta påminner mycket om böcker som behandlar skyttegravskriget; hur allt för unga, oskyldiga människor blir offer för krigets meningslöshet. En av sjömännen såg sin lillebror sprängas sönder i ett luftanfall i en hamn. Han har tappat lusten att leva och har stora psykiska problem. En annan är chockskadad efter torperderingen och är helt apatisk.

Den övergripande känslan hos de överlevande sjömännen är krigets meningslöshet och rädslan av själva bli offer. Man måste för att ta sig hem, på nytt segla ut i konvoj med risk att möta de tyska ubåtarna.

”Det var en tragisk tid, suckade han för sig själv. Man dödades till lands och till sjöss. I skyttegravarna ruttnade tusentals soldater bort, och sjukdommar hade börjat härja. I Sverige sa man att det rådde svår nöd, men det var ändå ingenting att jämföra med de folk som var med i kriget. Men farsoterna kunde med vinden även nå Sverige. Tusentals kanske skulle få släppa livet till, inte direkt dödade av krigets svärd men ändå som följd av vanvettet. Nog måste det bli farsoter när värmen nu kommit och man inte hade tid att begrava liken för att man måste slå ihjäl fler.”¹⁸⁰

I *Under engelsk eskort* är kriget det direkta temat och fokuset är på de mänskliga upplevelserna och hur de hanterar den psykiska stressen i det de upplever; som att bli torpederade, se sina kamrater dö och den ständiga rädslan för ubåtarna. Den krassa sanningen är att i deras yrke finns det ingen garanti för att överleva bara för att man tillhör en neutral nation. Romanen beskriver också hur människor förändras i krig; hur vanliga människor blir grymma och brutala. Sinnesstämningen i boken är mörk och projekterar krigets offer, dess meningslöshet och vanvett. Även om man inte tror att kriget ska sprida sig till Sverige vid det

---

¹⁷⁸ Ibid., s. 65

¹⁷⁹ Ibid., s. 72

¹⁸⁰ Ibid., s. 157

här laget, så är man ändå orolig för sjukdommarna som sprider sig i krigets kölvatten. Även som neutral nation blir man inte helt besparad från krigets konsekvenser.

4.7 Jean Bolinder – *Glashavet* (1985)

Handlingen utspelar sig främst 1916, och tar plats på ett herresäte någonstans i Sverige tillhörande en psykiskt ostabil far, Adolf, och hans två vuxna barn Linda och Daniel. Inhyrda i en villa finns också den ryska konstnären Andrej, med tre barn. Själva världskriget är i boken väldigt avlägset i den mån att man inte direkt påverkas av det, så som genom matbrist eller liknande. Däremot så är det väldigt psykiskt närvarande hos Adolf. Han är övertygad om att världen kommer att gå under. Han har funnit en passage i bibeln som han menar förutsäger världskriget och världens undergång, på samma sätt som för Noak och arken. Han är fanatisk i sin övertygelse och bestämmer sig för att rädda sin familj genom att i hemlighet bygga en zeppelinare som de ska flyga iväg med när kriget kommer till Sverige, vilket han är övertygad om att det kommer göra.

Ryssen Andrej är inte heller vid sinna sinnes full bruk, utan är sjukligt paranoid och övertygad om att alla människor omkring honom, främst Adolf, konspirerar med tsaren för att skicka honom tillbaka till Ryssland och sätta honom i fängelse. Kärnan i boken är hela tiden de bådas sjukliga paranoia över en ovisst framtid. Handlingen i sig är egentligen sonen Daniels, och prologen är från han som gammal man 1985 som tänker tillbaka på sin (högst ovanliga) uppväxt. I ett avsnitt reflekterar Daniel över kriget som sådant:

”Han låg och tänkte på framtiden och hur lite han egentligen visste om hur allt skulle bli. Det stora kriget rasade ute i Europa och kanske skulle det komma till Sverige också. Krig var något så förfärligt att det inte gick att föreställa sig ens. Främmande män som kom med vapen, dödade manfolk, våldtog kvinnor och brände ner hus och städer. Giftgas som brände ut lungorna. Flygmaskiner och luftskepp som släppte ut eld och död över osyldiga människor, vilka kanske låg och sov i sina sängar, drömde söta drömmar och hade förväntningar på en morgondag de aldrig skulle få uppleva.”¹⁸¹

Bortsett från passagen ovan är det få av personerna som reflekterar över kriget och dess skeenden och konsekvenser, bara att det är något stort, hemskt och ovisst som man inte vet hur det kommer påverka framtiden. Fokuset i berättelsen ligger inte på kriget utan på det mänskliga, personernas psykiska sinnesstämning och hur de drivs av en sjuklig paranoia grundad i känslan av en ovisst och osäker framtid i och med en värld i uppror. Världen är i

---

¹⁸¹ Bolinder, *Glashavet*, s. 97

förändring och man vet inte hur utfallet blir eller hur det kommer sluta för någon är känslan som genomsyrar individernas tillvaro.

4.8 Ingalill Andreasson – *Mareld* (1989)

Mareld berättar om tillvaron och livet i ett litet, svenskt fiskarsamhälle på ön Lyngholmen på västkusten i Bohuslän. Huvudpersonen Hanna är vid bokens start 1912, 26 år gammal och gifter sig med en sjöman, senare fiskare, och flyttar med honom från fastlandet hem till hans barndomsö. Boken i sig handlar inte om kriget som sådant, men beskriver hur konsekvenserna blev påtagliga för de vanliga människorna i Sverige. Boken sträcker sig fram till 1918, lite före kriget avslutas. Historien ger en inblick i hur även små, till synes isolerade samhällen påverkas av vad som sker ute i världen.

Krigsutbrottet den 2 augusti skapar oro och ängslan hos folket på Lyngholmen. ”Två dagar senare dras England in i kriget. Det för allvaret närmare. (...), kriget är något osynligt som plötsligt finns runt båtarne därute på Nordsjön.”¹⁸²Den underliggande känslan under hela perioden är också oron för att Sverige ska dras med i kriget.

Vidare finns oron för att något ska ske männen som är ute och fiskar långt ute på havet, där kriget pågår. En del håller sig inomskärs, men på grund av nöden så ger sig många längre ut, trots farorna. Det är inte bara krigsfartyg och ubåtar som hotar de neutrala sjömännen, utan även minor som placerats ute till havs. Vid ett tillfälle har en sådan flutit hela vägen inomskärs, och kostar livet till en ung man från Lyngholmen när han kör på den med sin båt. Världskrigets konsekvenser sträcker sig hela vägen till den svenska skärgården på olika sätt, men berättelsen beskriver också hur livet måste fortgå som vanligt, trots ovanligheterna.

”Men efter ännu en månad, när kriget är dryga kvartalet gammalt och vadsillfisket har börjat som vanligt, är det som om kriget drar sig ut mot horisonten. Som en dimbank ligget det där, i utkanten av vardagssysslorna, men håller man bara blicken därifrån är himlen molnfri och dagarna fyllda med viktigare ting.”¹⁸³

Från 1916 möter man nya utmaningar i form av livsmedelbrist. Ransoneringarna drabbar hårt, både vad det gäller mat, men även bränsle till båtarne och föraktet är stort mot gulashbaronerna¹⁸⁴. Även på denna lilla ön finns det en man som har gömt undan stora lager av matvaror och fotogen och som tjänar stora pengar på detta. Hanna reflekterar över hur

---

¹⁸² Andreasson, *Mareld*, s. 109

¹⁸³ *Ibid.*, s. 117-118

¹⁸⁴ ”Gulashbaron” var en benämning som användes främst under och efter första världskriget på krigsprofitörer.

situationen ändrats: ”Handel är ett otyg. Förr kunde jag byta till mig det mesta från bönderna men nu har dom inget att byta bort. Det blir bättre förtjänst på att sälja till uppköpare.”¹⁸⁵

En annan av krigets konsekvenser man möter är utländska, döda sjömän som flyter iland efter slaget vid Skagerak. ”Hela veckan efter driver det in lik till Bohuskusten. Ett par av Skillingviksfiskarna går iland för gott (...) Sommaren mister en del av den lättnad som solen och värmen brukar ge.”¹⁸⁶ Detta i sin tur påverkar priserna på makrillen, som ingen vill köpa eftersom ryktet går att de har ätit upp sig på de döda sjömännen i havet. ”Och makrillsäsongen slutar i fiasko. Det uppstår rykten, någonstans ifrån, att årets stora feta makrill har gött sig med de engelska och tyska liken, och med en och annan fiskare. Ryktet går före försäljningen. (...) Mitt i matbristens tider.”¹⁸⁷

Boken har inte fokus på krigets konsekvenser för folket på ön, men de är hela tiden närvarande i bakgrunden. Det var oundvikligt att ignorera det som skedde, och det påverkade hela tillvaron. Berättelsen är inte ställningstagande på något sätt, och man talar inte om nationer. Den enda känslan som uttrycks är hur krig är något fruktansvärt och dåligt, för alla människor, såväl deltagande som neutrala. Man går hela tiden och väntar på freden som dröjer, länge.” Alltjämt pågår kriget. Efter snart halvtannat år har det satt så djupa spår i vardagen att ord som ”innan kriget” eller ”när kriget tar slut” nästan är opassande.”¹⁸⁸

Mareld är en beskrivning av hur även människor i små, relativt isolerade samhällen påverkades av kriget. De som fiskar är speciellt utsatta i och med sjökriget som rasar utanför kusten, och risken för flytminor är också ett orosmoment. Problematiken med svarthandeln med mat och bränsle tas också upp. Den enda direkta kontakten med kriget möter man i och med de döda sjömännen som flyter iland. Människorna i romanen är relativt isolerade och har inte så många åsikter om världen utanför, utan är mer fokuserade på sin närmiljö och egna överlevnad, då det är ett hårt liv de lever. De konstaterar endast att kriget är något fruktansvärt för alla människor såväl deltagande som neutrala, men romanen beskriver också hur livet oundvikligen går vidare och att krigets närvaro blir en del av vardagen, som en ständigt närvarande skugga. Man talar sällan om en framtid då kriget är slut, eller tiden för kriget. Den genomgående stämningen i boken är inte negativ, men inte heller positiv. Den är mer en

---

¹⁸⁵ Andreasson, *Mareld*, s. 144

¹⁸⁶ Ibid., s. 137

¹⁸⁷ Ibid., s. 137

¹⁸⁸ Ibid., s. 131

konkret beskrivning av människor på en plats, i en tid, och de utmaningar de möter i vardagen.

4.9 Arvid Rundberg – *Tango* (1993)

Tango är en spionberättelse som utspelar sig mellan 1917 och 1919 i Stockholm, Tyskland, på Västfronten och i England. Huvudpersonen Pierre Johnson (med täcknamnet ”Tango”) är en svensk ubåtslöjtnant som blir tillbakakallad till Stockholm av den svenska underrättelsebyrå och skickad på hemligt uppdrag till det tyska högkvarteret i Kreuznach, där sedan ett antal händelser och omständigheter gör att han hamnar i olika prekära och underliga situationer (många av dem uppiktade får man veta senare i boken).

Tango är öppet kritisk mot tyskarna till skillnad mot de flesta andra i den svenska armén.

”(…) praktiskt taget hela den svenska officerskåren var öppet för Tyskland. Deras vurm för kejsarriket och preussisk militarism hade under krigets gång blivit deliriöst, helt förblindat.”

¹⁸⁹Han menar att det var tyskarnas ”pansrade näve som tvingade Europas manliga ungdom att börja leva som djur, nergrävda i hålor i marken.”¹⁹⁰Han anser sig ha ”rätt att förakta tyskurmarna, krigsivrarna intog ofta en övermänniskoattityd, trodde sig tillhöra den utvalda eliten. I mina ögon var deras arrogans omedvetet komisk.”¹⁹¹

Pierre berättar om ett möte med Bernard Shaw¹⁹² som talade om ”sin stora lidelse för ordning, vilken medförde att han var lidelsefullt emot kriget, den stora oordningen. Men just på grund av sitt lidelsefulla krigshat tvingades mr Shaw till sist att stödja kriget eftersom endast en seger kunde på slutet på oordningen (...)", så nu ”gäller det helt enkelt att döda tyskar, sa han”¹⁹³, en inställning som huvudpersonen sympatiserar med.

När han återvänder till Stockholm för första gången på ett år känner han sig upprörd över situationen som råder; långa matköer med trötta människor, undernärighet och arbetslöshet. ”De var Wilhelm Förstörarens offer, Sverige exporterade all mat till Tyskland, som tackade med att sänka våra handelsfartyg.”¹⁹⁴ Stockholm ger ett nedbrutet intryck. ”Till och med husen

---

¹⁸⁹ Rundberg, *Tango*, s. 28

¹⁹⁰ Ibid., s. 28

¹⁹¹ Ibid., s. 29

¹⁹² George Bernard Shaw var en irländsk pjäsförfattare, kritiker, romanförfattare och politisk aktivist (1856-1950).

¹⁹³ Rundberg, *Tango*, s. 10

¹⁹⁴ Ibid., s. 27

var kristidsslitna och krigströtta.”¹⁹⁵ Detta var 1917 när Sverige verkligen började känna av konsekvenserna av världskriget.

Totalt stick i stäv med sitt förakt för tyskarna finner han att det uppdrag han ska utföra innebär att medla med tyskarna om bland annat svenska hästar som ska skickas till den tyska armén. ”Byrån befallde mig att uppsöka övermänniskornas borg där allt var vitt eller svart, där den färglösa tanken härskade med oinskränkt makt.” Han tänker att generalerna hade mått bra av att studera Bach, där det mänskliga kunde varieras och kombineras i det oändliga (Tango är också pianist). ”Men jordens blivande herrar hade inte tid med fantasier. Det hade redan kostat Europa miljontals liv.”¹⁹⁶ I hans ögon är kriget tyskarnas, och endast tyskarnas, fel, på grund av deras ambition att härska över världen.

Efter att under en tågresa lyssnat på två grosshandlare, och tyskvänner, som diskuterar framtidens industri och handel som de menar kommer domineras av Tyskland, reflekterar Tango över det svenska ödet om Tyskland dominerade Europa: ”Sverige skulle under Berlins spira förvandlas till en lydstat där endast de grosshandlare som hållit sig på rätt sida kunde berika sig.(...) Sverige skulle återfalla i sin lantliga sömn, bli en råvarulevererande provins i den tyska ekonomins utmarker.”¹⁹⁷ De två männen ”äcklade mig, min motvilja födde en likgiltighet för dessa människor.”¹⁹⁸

I Trelleborg på den svenska sydkusten dit han anländer på sin väg mot Tyskland möter han några tyska krigsinvalider. Många tyskar och ryssar skeppades via Trelleborg på sin väg hem. ”(...) jag hade sett bilder från utväxlingen men foton luktade inte och kunde inte göra det kusliga verkligheten rättvisa. (...) Det var knappast den beryktade frontstanken utan något ännu mycket värre. Deras liv var slagna i spillror, de hade bestulits på framtiden.”¹⁹⁹

I boken inleds varje kapitel med en rapportering om händelseförloppet med kommentar, till svenska fartyg som blivit sänkta. De allra flesta blir sänkta av tyskarna.

”Kommentar: Detta var den 200:e krigsolyckan. Ryska, franska eller italienska sjöstridskrafter har inte förorsakat någon krigsolycka. Österrike har med ubåt sänkt 1 fartyg. England har varken torperderat, minsprängt eller skjutit något fartyg i sank men genom beslag eller ombordläggning

---

¹⁹⁵ Ibid., s. 26

¹⁹⁶ Ibid., s. 57

¹⁹⁷ Ibid., s. 65

¹⁹⁸ Ibid., s. 65-66

¹⁹⁹ Ibid., s. 68

försakat 11 krigsolyckor. Tyska sjöstridskrafter har hitintills torpederat, pristagit, minsprängt eller genom andra åtgärder skadat eller sänkt 187 svenska handelsfartyg.”²⁰⁰

Väl i det tyska högkvarteret lyssnar han på en general som talar inför en samling åhörare om hur fred endast kan nås på slagfältet. ”Idag har vi i vår mitt” säger han ”även en representant från Sveriges krigsmakt, som tyvärr valt att hålla sig överksam i ödeskampen. Det neutrala Skandinavien är på grund av de allierades övergrepp till sjöss havande med krig. När kommer utlösningen! Det var ingen fråga utan en stupid anklagelse.”²⁰¹ Det är hur den svenska neutraliteten skildras sedd med tyska ögon. Han fortsätter: ”den dag är nu inte avlägsen då Sverige och dess broderländer kommer att inse vikten av att gå samman med övriga germanska folk i försvar för vår kultur och våra hem.”²⁰² Sverige beskrivs också som att ha en ”omanlig hållning”²⁰³ som neutral stat.

I en annan kommentar till ett sänkt svensk fartyg skrivs: ”Antalet fartyg som försvunnit med man och allt, och där olyckornas orsak ej kunnat fastställas är emellertid ökande, vilket förhållande synes väcka omfattande olust inom sjöfartsnäringen. Emedan krigföringen mot den neutrala handelssjöfarten ännu ej synes ha nått sin kulmen, är det av största vikt för Sveriges förhållande till främmande makt, att allmänheten ej f.n. bibringas insikter om olyckornas egentliga orsaker och faktiska omfattning.”²⁰⁴ Med andra ord för att värna om den svenska neutraliteten är det viktigt att inte kasta skuld och få den svenska befolkningen att ställa sig starkt för eller emot den ena eller andra krigförande makten på grund av de konsekvenser av kriget som drabbar Sverige.

En brittisk sekreterare som Tango möter reflekterar över sin roll och insats i kriget. ”Redan under det första krigsåret började jag odla myten om Det Goda Livet Före Kriget och det var den drömmen som höll mig uppe.”²⁰⁵ Denna bilden är en av de mest etablerade och återkommande i brittisk skönlitteratur på detta temat. Den återfinns också (se ovan och nedan) i många av de svenska romanerna, men i svagare uttryck.

”Det som motiverat mig och hållit mig uppe under årtal av nervpressande dygnetrunttjänst för amiral Hall var tanken att det förlorade paradiset kunde återvinnas. Det stora kriget uppfattade vi alla som en vattendelare, det förde med sig ett slut på samhällets stabilitet, på friheten att kunna avnjuta livet i lugn och ro. Förkrigstidens förvisning om en trygg och behaglig framtid, som det

---

²⁰⁰ Ibid., s. 90

²⁰¹ Ibid., s. 109

²⁰² Ibid., s. 114

²⁰³ Ibid., s. 173

²⁰⁴ Ibid., s. 236

²⁰⁵ Ibid., s. 268

gränslösa framåtskridandet skulle göra ännu säkrare och bekvämare, trampades till döds i leran på västfronten.²⁰⁶

Tango är den enda spionromanen i undersökningen. Den utspelar sig både i Sverige, Tyskland, vid fronten och i England och har därmed den största geografiska arenan av de 12 svenska romanerna. Den handlar också om kriget i sig och det är temat som allt kretsar kring och påverkas av. Huvudpersonen är starkt kritisk mot tyskarna och ger dem skulden för kriget. Romanen driver hårt med stereoetyper. I det tyska högkvarteret kritiseras den svenska neutraliteten och ses som en omanlig hållning. Enligt den svenska armén ska den svenska neutraliteten också värnas genom att man tillbakahåller information för att inte det svenska folket ska ställa sig för starkt för eller emot någon av de krigförande nationerna. Krigets funktion i berättelsen är att skapa en miljö med möjligheter för spänning. Det återfinns dock inte något av det heroiska eller ärofyllda med ett hemligt uppdrag i berättelsen, utan endast en person som blir ett offer för omständigheterna och hamnar i osannolika scenarier och problematiken kring att inte veta vad som är sant och vem man kan lita på i krig.

4.10 Henning Mankell – *Djup* (2004)

Djup berättar historien om Lars Tobiasson-Svartman, lodare och officer i den svenska flottan. Han blir utsänd på hemligt uppdrag för att mäta djup för en ny militär farled i den östgötska skärgården. Målet är att finna en snabbare och säkrare väg för de svenska fartygen att färdas, för att minska risken för flytminor samt undkomma fientliga fartyg om Sverige skulle dras in i kriget. Berättelsen börjar i oktober 1914 och slutar vid nyåret 1916 när Lars tar livet av sig genom drunkning. Kriget är bakgrunden till uppdraget Lars ska genomföra, men är inte romanens stora tema.

Lars är en psykotisk, våldsam, labil person och en patologisk lögnare. Han är gift med Kristina som hamnar på sinnessjukhus efter att deras nyfödda dotter har dött och hon har fått reda på att Lars har ett kärleksförhållande med en kvinna på en öde ö ute i skärgården, Sara Fredrika, som också har fött honom en dotter.

I en tillbakablick till juli 1914 beskrivs sommaren före kriget: ”Det var slutet av juli, hettan tryckande, alla väntade på det stora kriget som nu tycktes oundvikligt. Frågan var bara när de

---

²⁰⁶ Ibid., s. 268

första skotten skulle avlossas och av vem, mot vem. (...) ingen visste någonting säkert men alla menade att just de dragit de riktiga slutsatserna.”²⁰⁷

Ingen av huvudpersonerna har någon egentlig åsikt om kriget, men Lars möter flera andra officerare och överordnade inom den svenska flottan av olika åsikter gentemot främst tyskarna. Ombord på fartyget där han ska få sitt hemliga uppdrag pratar den tyskvänliga kaptenen Rake med Lars om hur den brittiska flottan förmodligen kommer få en överraskning när de inser att den tyska marinen är bättre rustad

”än vad de arroganta engelsmännen föreställer sig. Rakes ord hade en tydlig undermening. Sverige var ännu inte indraget i kriget. Den svenska flottan förberedde sig på att så inte alltid skulle vara fallet. Då skulle det inte heller få råda någon tvivel om var den svenska militären hade sina sympatier. Även om regering och riksdag hade förklarat Sverige neutralt.”²⁰⁸

Kapten Rake spår också att det kommer bli ett långt och utdraget krig. ”Tusentals män kommer att dö. Hundratusentals, kanske miljoner.”²⁰⁹Han preciserar dock inte vad som får honom att tro detta. ”Fler människor än någonsin kommer att drunkna” tänker Lars. ”Matrosor och befäl kommer att skällas till döds i brinnande infernon. Östersjön och Nordsjön, Atlanten och kanske också andra hav kommer att fyllas av skrik som långsamt kvävs och sedan tystnar.”²¹⁰

Osäkerheten kring den svenska neutraliteten är tydlig tidigt i kriget. Man kan inte lita på någon eller något. En handling som speglar detta är att man släcker ner fyrarna längs kusterna. Man är inte helt säkra på vartifrån faran skulle komma, om den kom.

”Å ena sidan är både Tyskland och Ryssland intresserade av att Sverige hålls utanför kriget. Å den andra kanske båda misstänker att Sverige i längden inte är berett att hävda sin neutralitet. Det kan leda till att båda eller någon av dem förbereder sig på att angripa oss. Som sista alternativ gäller naturligtvis att de också kan besluta sig för att vi ska lämnas ifred. Att vara en obetydlig nation kan innebära både en svaghet och en fördel.”²¹¹

De påträffar också senare ett tyskt lik som de fiskar upp och sedan begraver till sjöss. De konkulderar att han inte verkar ha dött i strid, utan förmodligen fallit överbord av misstag.²¹² På nästa fartyg han befinner sig möter Lars löjtnant Jakobsson som reflekterar över kriget: ”Miljoner soldater kommer att dö bara för att en man blev mördad i Sarajevo. En obetydlig

---

²⁰⁷ Mankell, *Djup*, s. 18

²⁰⁸ *Ibid.*, s. 29

²⁰⁹ *Ibid.*, s. 31

²¹⁰ *Ibid.*, s. 31

²¹¹ *Ibid.*, s. 38

²¹² *Ibid.*, s. 51

tronföljare. Kan det vara rimligt? Naturligtvis inte. Krig är egentligen alltid i grund och botten ett misstag. Eller resultat av orimliga antaganden och slutsatser.”²¹³ Inte heller löjtnant Jakobsson ger någon bakgrund till sina pessimistiska förutspåelser om de mänskliga krigsförlusterna. Kriget är alltid en ämne för diskussion. I en hetsig dialog mellan en löjtnant och en maskinoffier hävdar den ene att ”Tyskland skulle vinna eftersom nationen bar på ett ursinne som gått förlorat hos engelsmännen. Marinofficeren ansåg att tyskar och ryssar var högmodiga, de bar ”Napoleons stövlar”, sa han, nederlagets stövlar, och det skulle straffa sig.”²¹⁴

Kriget är inte det stora huvudtemat i romanen, men hela tiden närvarande i och med att handlingen är till stor del förlagd till den svenska flottan. Lars svärfar (som han senare försöker att slå ihjäl med en hammare) är också en inbiten tyskvän, vilket han tydliggör vid julmiddagen: ”Han öste ur till synes oändliga källor av hat mot engelsmän och fransmän och det ryska riket avfärdades som ”ett ruttet fartyg som bara hålls flytande genom alla lik som finns i lasten.”²¹⁵

Lars själv uttrycker inte en enda åsikt om kriget. Däremot upptäcker han när han en gång efter en stunds frånvaro återvänder till ön där Sara Fredrika lever, att en desertör från ett tyskt fartyg har tagit sig dit. Han avskyr mannen både av svartsjuka och genom ett hat för dersertörer och mördar honom efter en tids noga planering av omständigheterna.

I *Djup* så är kriget är bakgrund för berättelsen, men inte dess huvudfokus. Den enda dirketa kontakten med kriget fås genom mötet med en död och en levande tysk sjöman. Fokuset i romanen ligger helt på huvudpersonen; hans disposition, beteende, tankar och psykiska tillstånd. Han är officer och hans kollegor i flottan är öppet tyskvänliga, medan han själv inte hyser några direkta tankar eller åsikter om kriget. Romanen beskriver den svenska flottans oro över att Sverige ska dras in i kriget, och oron över att inte veta om man ligger i riskzonen för att bli attackerade från tyskt eller ryskt håll. I och med detta dryftas problematiken över att vara en obetydlig neutral nation; det kan både vara en fördel och en nackdel, vad det gäller risken att bli angräpnad eller inte. Det talas inte mycket om kriget som sådant, men man nämner risken med att vara svensk sjöman och befinna sig ute på havet i dessa oroliga tiderna.

---

²¹³ Ibid., s. 56

²¹⁴ Ibid., s. 124

²¹⁵ Ibid., s. 140

Detta är en mörk roman, inte på grund av krigets närvaro, utan på grund av huvudpersonens oroväckande psykiska tillstånd och fokuserar på det mänskliga psyket, mänskliga handlingar och dess konsekvenser.

4.11 Erik Eriksson – *Den sista stormen* (2008)

Denna romanen är den tredje delen i en släktrönikas vars medlemmar lever i det lilla samhället Grisslehamn på den svenska östkusten. Boken behandlar åren 1914-1919, och även om den inte behandlar krigets händelser direkt, så har kriget en ständig närvaro i personernas liv. I berättelsen är de stora politiska händelserna viktiga och påtagliga, så som den kvinnliga kampen för rösträtt, spritförbudet och första världskriget, men skildras utifrån den enskilda personens perspektiv. Huvudpersonen är Gerda, 23 år vid bokens början, och hennes far, Martin. Det är deras, och framför allt hennes, tillvaro som påverkas av de större händelserna i Sverige och världen i romanen.

Berättelsen startar i februari 1914, och beskriver där och med kapprustningen och den sista sommaren före kriget. Den avslutas 1919, ungefär ett år efter krigsslutet. Den förmedlar inte någon specifik sinnesstämning. Den är inte direkt ställningstagande till nationer utan är mer beskrivande i sin karaktär. Intressant är beskrivningar av hur Sverige trots sin neutralitet involveras, i och med att man föreser Tyskland med järnmalm och hästar och tar emot flyktingar ifrån Åland.

En ung socialist på hotellet där Gerda arbetar pratar med henne om krig och revolution:

”(...) nu börjar arbetarna i många länder samlas i partier och kampförbund. Därför står kapitalismen allt svagare nu, för det är arbetarnas slit som ger kapitalisterna vinster. Och det är arbetarna som tvingas ut i krig som soldater för att slåss och dö för kapitalisterna. Men det säger jag dig Gerda, att när världens arbetare går ihop, då är det slut på alla krig, för arbetarna känns inte vid nationer och gränser. Världen tillhör arbetarna, och nu står vi på tröskeln till en ny tid.”²¹⁶

Det var i Sverige också en orolig tid, liksom i stora delar av Europa. Det var de gamla traditionerna mot de nya reformerna, och alla de konflikter som uppstod däremellan. Här återfinns man också oron över upprustningen i Europa:

---

²¹⁶ Eriksson, *Den sista stormen*, s. 41

””De står stridsberedda ute i Europa”, sa han. ”Där står miljoner unga pojkar med vapnen riktade mot varandra, Tyskland ihop med Österrike och Ungern på ena sidan, England och Frankrike ihop med Ryssland på den andra. Om en enda soldat börjar skjuta dras väl alla de andra med.””²¹⁷

Denna oron blandas med den vanliga bilden av ”den sista sommaren” och idyllen som härskade innan allvaret gjorde sig gällande:

”Det var på eftermiddagen nästa dag som Gerda hörde några gäster i hotellets foajé prata om ett mord någonstans i Europa (...). När dagstidningarna kom dagen därpå fick alla veta att det var Österrikes tronföljare Franz Ferdinand och hans fru som skjutits till döds i Sarajevo av en serbisk nationalist. Men det var fortfarande varmt väder, sommargästerna badade som vanligt i Grisslehamn, de åt goda middagar och dansade. Ännu en liten tid härskade den underbara sommaren.”²¹⁸

I och med krigsutbrottet och den svenska mobiliseringen så framkommer tydligt Gerdas avsky mot krig. Hon tar sig friheten att i smyg hissa ned hotellets svenska flagga på halv stång, en symbolisk handling för vad hon, och hennes far, anser krig innebär; bara död och elände.²¹⁹ Samma åsikter görs hörda genom vännen till Gerda, författaren Marika som har varit vid fronten i Frankrike och sett krigets elände: ”Och varför lät folkens ledare detta ske, frågade Marika. Hur kunde människor göra sådant mot de värnlösa? Hon hatade kriget, såg hur det bröt sönder alla goda värden. Inget stort fanns i detta, inget ärorikt.”²²⁰

När kriget väl har kommit igång på allvar blir det påtagligt även i Grisslehamn i och med närheten till Åland och den ryska kusten. Sjökriget i Östersjön befinner sig nära, bland annat flyter det iland en död matros från ett sänkt fartyg, och senare tar man också emot många flyktingar från Åland efter att de har blivit invaderade av Ryssland. Sverige hade under krigsåren också sträng ransonering och det var stor matbrist, vilken också tydligt påverkar karaktärerna i boken. Krigsåren beskrivs som hårda och fattiga för många människor, men också föraktet för de som gör profit genom bland annat svarthandel med matvaror.

Gerdas vän Lars bestämmer sig för att åka över till Åland och stödja ryssarna och revolutionen som han förväntar ska komma:

””Det här är den sista striden”, sa han. ”Den avgörande stormen blåser upp nu, och efteråt kommer inget av det gamla att vara kvar”. Gerda menade att freden var viktigare än något annat, vapnen

---

²¹⁷ Ibid., s. 71

²¹⁸ Ibid., s. 76-77

²¹⁹ Ibid., s. 79-80

²²⁰ Ibid., s. 161

var förtryckande, kvinnor och barn fick lida. Lars sa något om att en del kvinnor hade svårt att förstå revolutionen.”²²¹

Här uttrycks också den förändring som många trodde eller ville skulle komma, man bara hade olika handlingssätt till hur den skulle uppnås. Gerda till exempel, hoppas på kvinnlig rösträtt. En annan bekant till Gerda, Oskar, beger sig också till Åland men för att kämpa på åländarnas sida. Våldet som han möter chockar honom, och efter att ha bevittnat en avrättning av en påstådd förrädare flyr han tillbaka hem till Sverige. ”(...) han hade försökt slå undan händelsen, förklara den med kriget, att sådant hände, mannen som dödats var väl en förrädare, en usling som förtjänade sitt straff”, men kommer ofrånkomligen till slutsatsen att: ”Det var en helt vanlig ung man, en sådan som han själv, det som hände kunde ha drabbat vem som helst. Det var inte krigets nödvändighet han bevittnat utan krigets hänsynslöshet.”²²² Även revolutionären Lars lämnar Åland hastigt efter sitt första möte med den brutala krigsverkligheten och lägger därefter alla sina politiska åsikter åt sidan. Bägge dessa karaktärerna och deras handlingar är exempel på naiviteten inför kriget. De är bägge frivilliga, slåss på olika sidor i en konflikt som inte är deras. Oskar vill hjälpa ålänningarna som han menar har rätt till självständighet, medan Lars vill hjälpa revolutionen. Bägge har en idé om att de kämpar för något större än sig själva.

Efter krigsslutet går allt tillbaka till det vanliga igen, på ett sätt. Gerda återupptar sitt gamla jobb på hotellet, sommargästerna kommer tillbaka, det finns mat att köpa igen, men ändå är det mycket som har förändrats. Gerda menar att Lars har blivit en annan människa sedan han kom tillbaka från kriget. ”Ja, kanske” svarade han. ”Han såg inte på henne när han svarade och hon förstod att han inte ville prata om saken, eller så saknade han ord.”²²³

Lars återförenas också med Oskar, hans tidigare fiende som nu har blivit hans nära vän. ”Det var mycket som hade hänt sedan de båda var på Åland, det kändes som ett annat liv i en avlägsen tid. Var det kriget som hade förändrat honom, den grymma verkligheten som han mötte, motsatsen till den drömda tillvaro han sett fram emot?”²²⁴ Här beskrivs ett brott mellan nu och då, en slags distans och en ofrånkomlig förändring från det som var.

Den sista stormen beskriver ett oroligt Sverige, inte bara på grund av kriget, men också i och med de inrikes politiska omvälvningarna som tog plats vid denna tiden. Romanen beskriver

---

²²¹ Ibid., s. 184

²²² Ibid., s. 209

²²³ Ibid., s. 292

²²⁴ Ibid., s. 354

hur Sverige trots sin neutralitet försåg Tyskland med både järnmalm och hästar, hur man drabbas av livsmedelskrisen och kommer i direkt kontakt med krigets verklighet genom att man tar emot flyktingar från Åland, dit också en av personerna reser för att ansluta sig till kampen och ryssarna. Det flyter också iland en död sjöman i samhället. Sommaren före kriget bryter ut beskrivs som den idylliska sista sommaren före världen blev en kaotisk plats och tydliggör brottet i tillvaron mellan nu och då. Det görs en tydlig åtskillnad mellan synen på verkligheten och tillvaron före och efter kriget. Efter att ha bevittnat krigets hänsynslöshet på Åland, och vad det gör med människor, byts naivitet och idealism mot den obehagliga insikten om krigets verklighet och hur det förändrar människor. Förutom att beskriva dessa människorna och deras liv och tillvaro fokuserar romanen också på hur olika händelser, så väl stora som små, påverkar de enskilda individerna och deras öden.

4.12 Lotta Lotass – *Den röda himlen* (2008)

Denna romanen är olik de andra i sin form. Den är utan början och utan slut, och skriven i en 100 sidor lång mening där den beskriver fasorna i skyttegravarna. Det finns inga personer, bara ett ”jag”, ”du” och ”de”, och hela boken är en enda lång beskrivning av ett slags helvete utan början och slut. Det finns inga nationer, inga gränser och inga militära strategier, och människorna är bara skuggor av individer. I denna romanen hittar man inga specifika karaktärer, det är inte en bok som vill berätta en historia, utan snarare förmedla en känsla och en beskrivning. Hela boken är en enda lång beskrivning av dels omgivningen:

”(…) hela landskapet är vitt och öde; från den ena kanten till den andra, vitmenat och kalt och platt; och de ensamma träd som ännu står är spruckna, vridna, nakna, ärrade och brända; marken är fårad av gravar, fylld av gapande och mörka hål där vattnet ligger stilla eller tjockt av lera; taggträdsnystan, pålar, säckar, spillror”²²⁵

och dels av känslor:

”de med ansikten blandade med de ansiktslösa – tomma ögon, tomma ögonhål, kratrar, högar, sten, ruttnande säckar, gravar, taggtrådshärvor, gravar, latringropar, gravar, stanken, förruttnelsen, rötan, rosten, kalken, leran, det namnlösa, det för vilket inga ord ännu skapats, utspritt över marken – när jag äter är det slevfullar av namnlöshet och när jag andas är det andetag av namnlöshet och när jag blundar ser jag endast namnlösheten upptornad till ööverstigliga vallar”²²⁶

---

²²⁵ Lotass, *Den röda himlen*, opaginerad

²²⁶ Ibid., opaginerad

Tanken bakom är förmodligen att det är detta som är det enda sättet att beskriva kriget vid fronten på; som en enda helvetisk mardröm utan början och slut, som en slags hallucination, eller ett slags oordnat minne utan klara gränser mellan dröm och verklighet.

Den röda himlen vill endast förmedla en känsla; den hopplösa, uppgivna, oföreställbara meningslösheten och tillvaron i skyttegravarna. Den enda långa meningens är full av deskriptiva formuleringar men utan konkreta hänvisningar. Den säger väldigt mycket, men samtidigt ingenting alls.

4.13 Britt-Marie Mattsson – *När kriget kom till Lyckhem* (2014)

Denna romanen skildrar hur det historiska händelseförloppet under kriget uppfattades både på en liten gård i Västsverige och i Gary, Indiana i USA dit släktingar till den svenska familjen emigrerat. Både omständigheterna och personerna är historiska, medan individernas interagering, dialog, själsliv och känslor är föreställt.

Boken utspelar sig mellan sommaren 1916 och julen 1918, men beskriver retrospektivt Sverige från och med krigsutbrottet. Bokens huvudpersoner är Frida och hennes make Oskar som bor på Lyckhem, en gård utanför Uddevalla i västra Sverige, och Fridas syskon som har emigrerat till USA, främst hennes bror Arvid, hans hustru Selma och deras äldsta son Arthur.

På Lyckhem får man direkt kontakt med kriget i och med Skagerakslaget som tar plats utanför den svenska kusten. ”Det lät som ett våldsamt mullrande långt ute till havs den 31 maj och dånet kom rullande in mot land. (...) Oskar hade läst att över åttatusen man dog och fartyg som beskrivits som oövervinnliga sänktes.”²²⁷ Detta resulterar i att en brittisk sjöman flyter iland i närheten av deras hem. Frida tar illa vid sig av den unga mannens uppdykande och reflekterar över krigets brutalitet och offer:

”Frida satte sig på huk vid den unge engelsmannen och strök försiktigt över det hopklibbade mörka håret. Var det så här hans mor en gång smekt hans hjässa och överväldigats av kärleken till sin son? Vem var hon som fött och fostrat honom och oroat sig sjuk när han mönstrade på fartyget som skulle föra honom in i döden? Eller hade hon glatt sig åt att hennes pojke valts ut och känt stolthet när hon fått fotografiet på honom i uniform? För hon hade väl fått ett foto att spara?”²²⁸

Hon vill att pojken ska få en riktigt begravning och att hon vill skriva till hans mor, som kanske inte ens vet om vad som har hänt. Men myndigheterna tar hand om kroppen och den

---

²²⁷ Mattson, *När kriget kom till Lyckhem*, s. 34

²²⁸ *Ibid.*, s. 28

förs bort. Eftesom hon lever i ett fiskarsamhälle har hon upplevt hur fiskare försvinner till sjöss och deras anhöriga väntar på att de ska spolas iland för att begravas. ”Men utan en grav var det svårt att förlika sig med ödet och Frida var övertygad om att den döde pojken mor ville ha klarhet och inte leva både med sorgen och ovissheten.”²²⁹ Frida beskriver känslan av krigets meningslöshet, hur de enskilda individerna blir anonyma massor, ett oändligt antal soldater som dör utan att deras anhöriga någonsin får klarhet i vad som egentligen skedde dem, eller en kropp att begrava. Hon talar senare om händelsen med butiksföreståndaren Forsander som nyss har förlorat sin son i sjukdom: ”Att fostra ett barn bara för att det skall sändas ut i krig, sade han och skakade missmodigt på huvudet. Det är inte rätt.”²³⁰ Man är oroliga för vad som sker med världen, och också hur länge Sverige ska gå relativt opåverkade av förödelsen ute i Europa:

”Striderna mattades inte av och hade kostat långt över en miljon i döda och skadade. Slaget i Verdun rasade sedan februari och döda, skadade och saknade räknades bara där till närmare 700 000. Det verkade som om britererna snart var beredda att försöka avgöra utnötningen i skyttegravarna i franska Somme. Risken var, sade Forsander, att det kunde bli ett nytt blodbad. Hela Västfronten var ett helvetes gytter av död och förtvivlan och Skagerackslaget var kanske bara en föraning om att världen var på väg att gå under i ett vanvett som inte gick att överblicka. Förväntningarna på den egna framtiden skulle kanske ersättas av förhoppningar om att inte råka lika illa ut som de som redan var drabbade. Att skonas helt framstod som uteslutet.”²³¹

Vidare i USA så tar Artur i hemlighet värvning i arméen. Detta är före USA gick med i kriget, och president Wilson har lovat befolkningen att landet inte ska komma att delta. Hos Artur framkommer tydligt den naiva unga mannens idé om soldatlivet som något äventyrligt. Det är hans flyktväg från att bli fast att arbeta på stålverket som sin far och sin farbröder. Han vill att USA ska gå med i kriget, han vill åka till Europa och ställa upp för de allierade, till skillnad mot resten av sin familj. Han blir också förförd av rekryterarnas prat om hur bara de mest speciella blir utvalda och hur många unga män från förmögna familjer ställer upp och går in i militären. ”Rikemanssönernas beslut att ge sig av frivilligt trots att USA inte var inblandat i kriget fick honom att börja tro att kriget kunde öppna dörren till ett meningsfullt liv. Om de där pojkarna såg det som en del i utbildningen, varför kunde det inte vara samma möjlighet för honom?”²³² Det är också, precis som till exempel för många som gick med i armén tidigt i andra länder som redan deltog i kriget, patriotiska skäl som styr Arthurs beslut. Tanken om att

---

²²⁹ Ibid., s. 32

²³⁰ Ibid., s. 51

²³¹ Ibid., s. 51-52

²³² Ibid., s. 123

man slåss för demokratin och civilisationen, men också nationen i detta fallet känns speciellt viktigt för Arthur eftersom han är första generationens invandrare, med svenska föräldrar. ”Arthur skulle själv börja förstå att personliga uppoffringar var det mest amerikanska av allt amerikanskt. Rikedom och möjligheter till behagliga, sorglösa liv uppstod inte utan att ansträngningar gjordes för Amerika” och han känner att han ”måste ge något i gengäld för att det amerikanska samhället tagit emot dem och låtit dem bli amerikaner.”²³³

I Sverige pratas det mycket om kriget och man har svårt att greppa de ohyggligheter som tidningarna rapporterar om. Oskar får besök från en vän inom militären som berättar om slagen i Verdun och Somme, hur befälens strategier ledde till extrema offer i människoliv, och att frontlinjerna efter de våldsamma slagen var ungefär de samma som tidigare.

”Nittontusen britter stupade på ett enda dygn, de döda tyskarna var då oräknade” berättar han. ”Vännen ursäktade sig för att han bara pratat med Oskar när Frida kom in och började duka upp i salen.- Jag hörde i köket, sade hon. Vad får befälen för straff för att de sänder så många i döden? - Straff? Tror du att de bestraffas, nej de hyllas och dekoreras.”²³⁴

Arthur skickas så småningom till fronten efter att USA har gått med i kriget. Ute på marsch på natten i regnet, leran och misären tänker Arthur tillbaka på sin träningstid i Texas:

”Då hade han känt en jublande glädje varje dag över sina framsteg och sin förbättrade fysiska styrka. Nu dränerades han på kraft för varje steg han tog och han fruktade att han snart skulle tillhöra de hundratusentals som inte kunnat rädda sig. Hade de varit som han? Starka och uppfyllda av övertygelsen att de tillhörde de osårbara, nästan som en del i en familj bakom den högste befälhavaren?”²³⁵

I sin första kontakt med tyska soldater får Arthur och Robert, hans bästa vän, se sina landsmän bli attackerade av tyskarna utan att de blir skickade för att ge understöd. ”Robert sade att han hatade att de inte satts in för att bistå sina egna landsmän (...) Tre döda amerikaner var ingenting, sade befälet stramt. Inte i ett krig som redan kostat miljoner livet.”²³⁶

Efter det första chockartade mötet med krigets verklighet övergår tillvaron i monoton. Våren 1918 så började människor få förhoppningar om fred. Hos Arthur vid fronten symboliseras detta av att han ser en blomma, som han tidigare aldrig skulle brytt sig om.

---

²³³ Ibid., s. 124

²³⁴ Ibid., s. 161

²³⁵ Ibid., s. 229

²³⁶ Ibid., s. 231

”Men nu förvånade han sig själv genom att stanna till vid gullvivan som trängt genom den kolsvarta, sönderbrända marken där den vecklat ut sina gröna blad i väntan på värmen så att också de gula blombladen kunde slå ut.(...) – Titta, sade han till Robert och pekade på blommorna. Är det inte fantastiskt? – Det är hopp om livet. Kan gullvivorna överleva så kan vi.”²³⁷

Robert dör inte så långt därefter i en drabbning ”uppförd på listan över stupade som sades vara begravda i Belleauskogen. Deras namn och grad fanns angivna på tillfälliga kors där de fallit, påstods det”²³⁸ännu en soldat i en anonym grav. Arthur själv blev utsatt för gas, och är allvarligt skadad. Han får vänta länge efter krigsslutet på att få resa hem.

”Flera miljoner måste fraktas tillbaka till Amerika, flertalet av dem utan att ha varit i strid. De passade bäst i segerparaderna, tänkte Arthur. De lemlästade och gasade fick stanna kvar och kunde smygas tillbaka när triumftågen var avklarade och de heroiska insatserna återberättade av militärerna bakom fronten. Han var inte ensam om att känna bitterhet. Hyllningarna av generaler och krigshjältar pågick i Paris. Men ingen av de sårade fick besök, de var bortglömda och värdelösa.”²³⁹

Arthur känner sig övergiven av de höga militärerna, att de som människor inte är värda någonting, inte existerar längre.²⁴⁰Han kommer hem till USA men dör kort därefter av sina skador. Det är ingen tragisk historia som berättas, men en historia om människoöden.

När kriget kom till Lyckhem beskriver Sverige där kriget hela tiden är närvarande. Det flyter iland en utländsk sjöman efter slaget vid Skagerak men detta är dock den enda direkta kontakten man får med kriget. Man drabbas dock också av livsmedelkrisen och man oroar sig för hur kriget ska påverka Sverige,. Oron för en oviss framtid är genomgående. Fokuset i romanen ligger på de enskilda personerna; deras känslor och upplevelser av verkligheten omkring dem. Kriget beskrivs som ett vanvett. Skyttegravarna på västfronten skildras och här beskrivs hur personens naiva tankar om att delta i kriget förbyts mot en hopplös monotoni och tillslut bitterhet. Här uttalas också tanken om hur lite värde ett mänskligt liv får i relation till hur många som stupar. Romanen beskriver mänsklig tillvaro inte utifrån en specifik stämning, men hur det oftast är; gjädje varvas med sorg och svårigheter med lösningar, samt beskriver hur människor hanterar livets prövningar.

---

²³⁷ Ibid., s. 267

²³⁸ Ibid., s. 323

²³⁹ Ibid., s. 323

²⁴⁰ Ibid., s. 324

5. Brittisk skönlitteratur

Denna delen syftar till att ge en överblick över vilken typ av brittiska romaner som har blivit översatta till svenska. Kapitlet är delat in i två delar. Den första innefattar de romaner som skrivits av författare som själva deltog i kriget och vars romaner, mer eller mindre, är hämtade från, eller inspirerade av, deras egna erfarenheter från kriget. Den andra delen behandlar de som skrivit om kriget endast genom andrahandsuppgifter och inte själva har någon direkt krigserfarenhet från första världskriget. Ordningen på genomgången är kronologisk utifrån när böckerna första gången utgavs på originalspråk. Det första årtalet inom parentes är när romanen först utgavs i Storbritannien och det andra när den först utgavs på svenska i Sverige.

5.1 De deltagandes återberättningar

I denna delen återges kort innehåll, stämning, problematik och upplägg i fem romaner av författare som skriver om första världskriget utifrån förstahandskunskap. Richard Aldingtons roman i tre delar, men som utgivits som en bok. Triologin från Siegfried Sassoon samt två spionromaner, en av Manning Coles och en av W. Somerset Maugham. Dessa fem romaner var alla omdiskuterade när de utgavs i Storbritannien och har alla tagit ett, eller flera, steg bort ifrån det traditionella.

Enligt Paul Fussell så är återberättelser och memoarer av detta slaget fiktion, men kan upplevas som dokumentära genom sitt refererande till historiska fakta. Han menar att man aldrig tillfredsställande kan skilja en memoar från en första-persons roman. ”It is finally up to the bookseller alone to determine whether he will position such a book on the table marked Fiction or on that marked Autobiography.”²⁴¹I Denna uppsatsen är dessa böcker klassificerade som romaner på grund av mängden fiktiva inslag i berättelserna.

W. Somerset Maugham – *Ashenden* (1928/1953):

Denna spionromanen är en samling kortare noveller där huvudpersonen genomför uppdrag i Europa under kriget, främst i Schweiz. Maugham arbetade för den brittiska underrättelsetjänsten under första världskriget och en del av historien ska vara baserade på verkliga händelser. Romanen har en cynisk underton överför underrättelsetjänsten och konsekvenserna den hade på de människor som utövade den. Många spioner i berättelsen

---

²⁴¹Fussell, *The Great War and Modern Memory*, s. 336

möter tragiska slut och lämnar huvudpersonen desillusionerad i förhållande till sitt arbete och kriget självt. I romanen skildras inte tyskarna som fienden, motsatsen till den hederliga, gentelmannaktiga brittiska spionen, utan som mänskliga, sympatiska personer. Det är finns inga vänner eller fiender. Världen av spionage beskrivs som brutal och bisarr. Genomgående är huvudpersonens problematik att till envar tid hålla sig kall och distanserad både moraliskt och emotionellt.

Siegfried Sassoon – *När vi red efter räv* (1928/1949)

Detta är den första delen i Sassoons fikcionaliserade självbiografiska triologi. Den behandlar ungdomen och de första två åren av kriget. Denna historien beskriver den världen som försvann i och med kriget, en tid som är för alltid borta. Kriget kommer abrupt och den naiva huvudpersonen George Sherston tar värvning med en illusion om patriotism, mod och heroiska hjältedåd, lika missledd som sina medsoldater. Berättelsen är kritisk mot utnyttjandet av människors mod, mot slöseriet med liv, de feiga styrande som aldrig upplevde frontlinjen utan tog beslut avgörande för miljoner människors liv, sittandes bakom sina skrivbord. Också denna romanen delar den klassiska bilden av kriget som något trögiskt och meningslöst.

Richard Aldington – *En hjältes död* (1929/1930):

Denna romanen anses vara delvis självbiografisk och var en av de många krigsromanerna som utkom i och med den första krigsboomen runt 1930. Boken (som är i tre delar) handlar om en brittisk konstnär, hans uppväxt och liv, från 1890-talet och framåt. Den startar med en stark satir av den engelska medelklassen, och vill visa hur denna viktorianska perioden och dessa människorna är ansvariga för den kommande katastrofen. I del tre tar huvudpersonen värvning i armén vid krigsutbrottet. Historien berättas av en icke namngiven person som ska ha känt och tjänat ihop med huvudpersonen. Bokens tidsperspektiv stäcker sig från 1890-talet och huvudpersonens uppväxt, till hans död vid fronten i slutet av kriget, där han medvetet gör slut på sitt öde. Romanen förmedlar en känsla av sorg, uppgivenhet, orättfärdighet och anklagan. Kriget beskrivs som hyckleri och vanvett, präglad av meningslös heroism och tragisk pliktuppfyllelse. Den är skriven med cynism och satir. Det är den klassiska urtypen för de romaner som bidragit till att forma den mest seglivade berättelsen om kriget, den som Sturfelt benämner som den tragiska.

Siegfried Sassoon – *Vi föll in i ledet* (1930/1952):

Del två i triologin skildrar perioden april 1916 till juli 1917 och tillvaron i skyttegravarna. Sherston deltar i slaget vid Somme, och senare vid Arras. Han blir skadad och sjukskriven och får tid att reflektera över kriget. Romanen skildrar hur Sherston härefter tar kontakt med flera framstående pacifister och slutligen skriver ett öppet brev till regeringen där han ifrågasätter krigets mål och mening, samt anklagar regeringen för att öppet förlänga konflikten. I och med detta tilltag blir han förklarade att lida av granatchock och förflyttas till ett krigssjukhus.

Man ser här en tydlig tendens i hur längre kriget pågår, desto mer kritisk blir huvudpersonen, och desto mer ifrågasätter han kriget. Berättelsen beskriver hur George kommer till insikt om hur han endast är en väldigt liten del i sådana omfattande omständigheter att man inte klarar att greppa dem. Inför slaget vid Arras förvånar han sig genom det lugn han känner. ”Jag hade alltid haft svårt att tro att dessa unga män verkligen hade känt sig lyckliga när de såg döden i vitögat” men ”här satt jag nu och hetsade upp mig till en likadan stämning (...) Var det självbedrägeri? Ett försök att fly undan frontens gränslösa ondska?”²⁴² Den tragiska stämningen fortsätter att vara den mest framträdande.

Siegfried Sassoon – *Åter i tjänst* (1936/1955):

Den tredje och sista delen tar vid där den andra slutar vid Sherstons tillvaro på krigssjukhuset. Han möter här en psykiatiker som spelar en stor roll för hans synsätt på sin tillvaro. Han kommer till insikt och accepterar att det inte är nödvändigt för honom att hålla med om hur krigets förs och varför eller försöka påverka processer han inte förstår, utan det är hans plikt att utföra sin tjänst. Han återvänder så småningom till tjänst, och blir återigen skadad vid ett skott i huvudet vid västfronten. Han återvänder för rehabilitering i London och befinner sig där vid krigsslutet.

Triologin är en beskrivelse av en man, som kan symbolisera den generella stämningen överför kriget – som från början var ung och naiv, och såg kriget som ett äventyr och en arena för hjältedåd, till att i bok två bli kritisk och ifrågasätta och för att sedan tillslut acceptera verkligheten och sin plats i den och göra det bästa utav den.

---

²⁴² Sassoon, *Vi föll in i ledet*, s. 160

Manning Coles – *En skål för gårdagen* (1940/1946):

Denna romanen är skriven av två personer, Adelaide Frances Oke Manning och Cyril Henry Coles som båda var verksamma under första världskriget. Manning i den brittiska underrättelsetjänsten och Coles i krigsministeriet. Det är en spionroman, och ska i viss grad vara baserad på Coles upplevelser under första världskriget. Bokens huvudperson Michael, blir 17 år gammal rekryterad till den brittiska armén efter att ha ljugit om sin ålder, och blir efter en kort tid i skyttegravarna rekryterad som spion och jobbar bakom fiendens linjer i Tyskland. Han gör en framgångsrik insats, men blir efterhand desillusionerad när han inser att man genom att hela tiden försöker vara någon annan, tappar greppet om sin egen identitet. Han spenderar mycket tid med tyska spioner, där han upptäcker att de inte skiljer sig från de brittiska människorna. De är inte onda, hemska personer, utan människor precis som han och han har svårt att se dem som fiender. Detta gör det problematiskt för Michael när han sedan måste förråda dem. Han inser också att de förbrytelser som tyskarna utför, även begås av britterna. Romanen startar med tanken om spionyrket som någon äventyrligt och heroiskt, men fokuset går efterhand över mot de mörkare aspekterna av tillvaron och de psykologiska utmaningarna i en osäker tillvaro där man aldrig vet vad som är sant och på riktigt och vad som inte är det.

5.2 Romaner av författare som inte deltog i kriget

C.S Forester – *Generalen* (1936/1967):

Huvudpersonen i romanen är den brittiska majoren Herbert Curzon, och berättelsen följer hans militära karriär från Boerkriget, till general 1918 med befäl över 100 000 man. Han är ingen extraordinär man, varken brutal eller speciellt intelligent men gör framsteg på karriärstegen genom tillfälligheter och slumpmässiga möjligheter snarare än kompetens. Han blir till slut skadad och får amputera ett ben. Historien om hur det var möjligt att vanliga män som Curzon kunde befalla så många människor till sitt öde på slagmarken, handlar egentligen om attityderna i den brittiska armén och det brittiska samhället som gjorde de enorma förlusterna och hemskheterna möjliga. Att ointelligent mod och pliktvilja gjorde att män som egentligen inte var onda, kunde skicka en generation av unga män att möta sitt öde på sättet som skedde till exempel vid Somme, i alla led i befälsstegen.

Derek Robinson – *Hökskvadronen* (1971/1972):

Romanen handlar om en brittisk skvadron i Royal Flying Corps (senare Royal Air Force) från januari 1918 fram till den tyska våroffensiven i mars samma år. Bokens huvudperson är officeraren Stanley Woolley, som tränar skvadronen med benhård diciplin. Han är en kall, humorlös person, som på grund av krigets brutaliteter har hårdnat till en cynisk skitstövel. Alla nya rekryter som kommer till flygvapnet med tankar om gallanteri och ära, har han som mål att frånta deras desillusioner. Han informerar dem om att: ””Så länge ni befinner er i den här usla skvadronen är det vissa ord som ni inte får använda, nämligen följande: *rättvist, sportsligt, hederligt, anständigt, gentlemanmässigt*” (...) ”Dom orden är skällsord”, sade han. ”Fula ord. Ni bör inte ens tänka dom.””²⁴³När hans flickvän förmodas död i en bombattack faller dock Woolleys hårda mask. Hon återfinns sedan vid liv. Detta faktum gör att Woolley blir nedskjuten och dödad när han sitter och tänker på deras framtid, i stället för att vara den fokuserade, diciplinerade flygaren han brukade. Romanen är skriven med svart humor och det är de bittra, cyniska uppfattningarna om kriget som är helt dominerande.

Ronald Frederick Delderfield – *Att tjäna dem alla mina dagar* (1972/1982):

Denna romaen startar 1918 och handlar om David som har blivit permitterat från armén efter att ha blivit svårt skadad. Han lider också av granatchock. Efter lång tid på sjukhus och med hjälp av en neurolog börjar han återhämta sig och ska återvända till det civila livet. Han får en tjänst som skollärare på en internatskola i högländerna. Berättelsen skildrar Davids återinträde i det civila livet och allt vad det innebär av utmaning, så som integrering med kollegor och elever. Boken sträcker sig helt fram till andra världskriget har startat och beskriver huvudpersonens tillvaro under mellankrigstiden. Boken går inte väldigt djupt in på sjukdomstillståndet och upplevelsen av denna, men tar upp en del av problematiken kring historieskrivningen om kriget efter dess slut och olika sätt att se på och uppfatta det. David har till exempel respekt för de tyska soldaterna och ser objektivt på krigets bakgrund och konsekvenser i motsats till en annan kollega på skolan, och använder sig av material från fronten i sin historieundervisning.

Robert Tyler Stevens – *Flykten från Bukarest* (1977/1979):

Detta är en romantisk äventyrsroman av det stereoetypiska slaget. Det är 1918 och huvudpersonen kapten Harry Philips befinner sig på ett militärsjukhus ockuperat at tyskarna.

---

²⁴³ Robinson, *Hökskvadronen*, s. 102

Han får valet att bli satt i tyskt fångläger, eller få hjälp att fly. Flykten förutsätter att han tar med sig en rumänsk prinsessa som är jagad av rumänska extremister. Henne ska han föra till säkerhet i England, och detta innebär också att han måste gifta sig med henne för att hon ska få komma in i landet. Boken är en skildring av deras äventyrliga resa genom det krigshärjade Europa. Denna romanen tar inte för sig några av de tragiska aspekterna av kriget utan är en historia om heroism, äventyr och romantik, vädigt genretypisk som sådan.

Robert Tyler Stevens – *Min älskade, min fiende* (1979/1980):

Detta är en roman i samma typ och stil som *Flykten från Bukarest*. Platsen är Wien, året 1914 och den brittiska James och tyska Sofie är förälskade. James får av misstag reda på planer om mordet på ärkehertigen Ferdinand och de blir jagade över stock och sten. I och med krigsutbrottet reser James hem till England för att kämpa för sitt land, och de älskande har nu blivit fiender i och med sina nationstillhörigheter. De försöker att glömma varandra, men misslyckas och återförenas till slut efter kriget är över. Denna romanen liksom den förra är en stereotypisk historia om romantik och äventyr utan några omfattande, djupare sinnesstämningar i förhållande till det pågående kriget.

Ronald Bassett – *Slaget vid Skagerak* (1980/1980):

Denna romanen är en sjöhistorisk skildring av slaget vid Skagerak och det brittiska fartyget *HMS Invincible* som sprängdes den 31 maj 1916 med 1026 omkomna och endast sex överlevande.²⁴⁴ Berättelsen följer fyra fiktiva medlemmar av besättningen från tiden före kriget, deras träning och slutligen deras öde på *HMS Invincible*. Romanen strävar efter historisk korrekthet med fiktiva personer. Det finns ingen tydlig sinnestämning och inget fördömande utan mer av konkreta beskrivelser och berättande av händelseförlopp, snarare än en djupdykning i det mänskliga sinnet.

William Boyd – *Glasskriget* (1982/1984):

Romanen utspelar sig på den östafrikanska fronten där briterna kämpar mot tyskarna under första världskriget. Den första karaktären är Temple Smith som äger ett plantage. Hans granne, Erich von Bishop, är tysk-engelsk och de har en god relation, men i och med krigsutbrottet så saboterar von Bishop Smiths plantage. Hemlös och utblottad värvar han sig i den brittiska armén och spenderar de närmaste fyra åren med att söka hämnd på von Bishop.

---

²⁴⁴ Bassett, *Slaget vid Skagerak*, s. 294

Vi möter också de brittiska aristokratiska bröderna Feliks och Garbriel Kobb. Gabriel blir stationerad i Afrika där han finner en vän i den psykotiska soldaten Bilderbeck. Gabriel blir senare skadad och blir på armésjukhuset förälskad i von Bishops fru som är sjuksköterska där. Smith möter officeren Wheech-Browning som sprider kaos omkring sig och efterföljs av olyckliga dödsfall vart han än går. Romanen är skriven med svart humor. Den är också delvis en satir över auktoritetens inkompetens under kriget och fokuserar på dråpligheter och missöden i karaktärernas tillvaro med en ironisk underton.

Wilbur Smith – *Brinnande kust* (1985/1987):

Huvudkaraktären i denna romanen är den franska Centaine. Hon möter den sydafrikanska flygaren Michael, men han blir nedskjuten och dödad på deras bröllopsdag. Sedan blir hennes hus sönderbombat och hennes far dödad. Centaine är gravid och bestämmer sig för att resa till Afrika och söka upp Michaels släktingar. På vägen dit torperderas hennes skepp men hon lyckas ta sig iland på Afrikas kust. När möter hon två afrikaner som lär henne att överleva i djungeln. Hon kommer slutligen fram. Detta är en spänningsroman där kriget är bakgrunden mot vilket historien berättas, och vars konsekvenser drabbar bokens karaktärer. Det är dock inte romanens mål att ge en insikt i kriget självt, utan det används, som ofta i denna typen av episka romaner, för att sätta en spännande och kaotisk bakgrund.

Pat Barker – *Krigets dårar* (1991/1998):

Detta är en av de mer omdiskuterade brittiska historiska romanerna som är skrivna på senare tid. Det är böcker som denna som hamnar i debatten om gränslandet mellan historisk fiktion och fakta. Huvudpersonerna i boken är verkliga personer, Siegfried Sassoon och Dr. W.H.R Rivers, en neurolog och psykolog som arbetade på Craiglockhart War Hospital där romanen utspelar sig. Wilfred Owen och Robert Graves figurerar också i romanen, ihop med flera andra verkliga personer, men också fiktiva.

Boken startar med att Dr. Rivers får höra om Sassoons offentliga deklARATION mot kriget och dess fortsättande. I stället för att ställas inför krigsrätt blir Sassoon, med hjälp av inflytande från sin vän Robert Graves, förklarad som granatchockad och skickad till Craiglockhart Hospital under vård av Dr. Rivers. Här möter Sassoon Wilfred Owen som han hjälper med att utveckla några av hans dikter. Dr. Rivers är en pionjär inom behandling av granatchock och prövar både framgångsrika och mindre framgångsrika behandlingsätt på sina patienter med målet att få dem återställda till att återvända till kriget. Sassoon känner sig konfliktfylld

utifrån sin egen motvilja mot kriget, men lider av dåligt samvete över att ha lämnat sina kamrater vid fronten och återvänder till kriget.

Romanen tar upp teman som hur kriget påverkar människor, den sociala strukturen, maskulinitet och homosexualitet samt krigets färd och praktiserandet av psykoanalytisk behandling under perioden. Den fokuserar också på det bortglömda, de inofficiella och undanskjutna problematiska sidorna av kriget. Framför allt på hur de traumatiserade soldaterna upplevde kriget och sina erfarenheter av detta.

Detta är en historisk roman, men Barker listar i slutet källmaterial som hon har använt sig av och hur detta har blivit använt, och skriver att ”Fakta och fiktion är så sammanvävda i denna berättelse att det kan vara läsaren till hjälp att veta mer om vad som är historiskt sant och vad som inte är det.”²⁴⁵

Louis de Bernières – *Fåglar utan vingar* (2004/2005):

Romanen utspelar sig i Turkiet/Ottomaniska riket, i en liten stad där armenier, greker och turkar lever stillsamt och i harmoni. Romanen startar i början av 1900-talet och går fram till början på 1920-talet. Den beskriver hur Turkiet blir draget in i den moderna världen och hur huvudpersonerna befinner sig i historiska omvälvningar utom deras kontroll. Huvudperson är egentligen själva staden i sig, där fridfullhet mer eller mindre råder. Men allt börjar falla samman med de första Balkankrigen, och sedan första världskriget och till slut konflikten mellan Turkiet och Grekland. Romanen behandlar teman som religiös intolerans, nationalism och krig. En del av boken skildrar livet i första världskrigets skyttegravar. Det är många karaktärer i boken, bland annat Philthei och Ibrahim och deras tragiska kärlekshistoria. Romanen är en episk saga om den ottomanska upplösningen. Stämningen skiftar mellan romantisk och ibland komisk, för att till slut gå över i tragisk och sluta där.

---

²⁴⁵ Barker, *Krigets dårar*, s. 282-283

6. Diskussion

I detta avsnittet kommer jag att diskutera källmaterialet i relation till de teoretiska och historiska utgångspunkterna och mina frågeställningar.

6.1 Gränslandet mellan fakta och fiktion

Många av romanerna i undersökning kan sägas, och har som ambition att, beskriva en mer eller mindre korrekt historisk verklighet. Man försöker till exempel att ge en bild av det faktiska politiska klimatet, de faktiska historiska händelserna och de reella allmänna stämningarna som rådde vid tiden.

Flera av romanerna till och med återberättar författarens egna upplevelser till en viss grad. Kan inte något av detta då sägas ha något värde som historieskrivning? Nej. För att skriva historia kan du inte vara selektiv i dina val av källor, vilken information du har lust att delge och du kan inte vinkla din undersökning på samma sätt som man i en roman kan skapa en viss stämning. Som Knutsen skriver så finns det två primära saker som skiljer fiktion från historia; dels kravet på sanning – en historiker måste begränsa sig till tid, rum och faktiskt källmaterial på ett sätt som man inte behöver när man skriver fiktion – och dels hur läsaren förhåller sig till texten. När man läser fiktion så lägger man medvetet åt sidan den kritiska inställningen, medan läsaren intar ett mer kritiskt förhållningssätt i förhållande till en historisk framställning byggd på fakta.²⁴⁶

Att blanda fakta och fiktion är ett sätt att göra en roman mer intressant. Kanske vill författaren öppna upp för nya möjliga perspektiv på historiska händelser, kanske sätta sina karaktärer i en historisk miljö för att göra själva ramen för berättelsen mer exotisk, eller kanske har han eller hon en stort intresse för en historisk period eller händelse och önskar återge den för läsaren. Många använder också en historisk miljö för att berätta någon annans historia, så som en släkting eller en annan historiskt verklig person, men som man på grund av tidsavståndet måste ge ett delvis fiktiv disposition, känsloliv och upplevelser. Rønning menar att historiska romaner skiljer sig ut som en egen diskurs i förhållande till andra romaner, vilket jag menar också är grunden till att de kan användas som underlag på det sättet som jag har gjort i denna uppsatsen. En ren historieskrivning har inte karaktären av en roman, men utan delar av

---

²⁴⁶ Knutsen, "Historiker eller romanförfattare?", s. 96-97, 103

historieskrivning förlorar den sin position som historisk roman. Det som skiljer dem ut är, som Rønning skriver, mötet mellan författarens nutid och det historiskt förflutna.²⁴⁷

Skillnaden mellan en författare som skriver om en historisk tid och en historiker, är att författaren kan använda sig av alla fakta tillgängliga, om han eller hon vill, men i luckorna som uppstår själv fylla i med det man tror, föreställer sig eller vill ska ske, tänkas, sägas, medan en historiker endast har fakta att gå på. Författaren kan i och med detta skapa en enhetlig historia, ge en komplett skildring, skapa en spännande, intressant eller ifrågasättande roman medan en historiker inte alltid vet hur utfallet av en historisk undersökning kommer att bli, om resultatet blir intressant eller ens brukbart, spännande kanske endast för den speciellt intresserade, och alltid fyllt av luckor och frågor där man aldrig kan hoppas få alla svaren.

Man kan säga att en författare av en roman jobbar utifrån en bild eller vision som han eller hon har när de föresätter sig att skriva sin historia. De har karaktärerna klara för sig, berättelsens händelseförlopp, hur det ska sluta och så vidare, och skrivandet går ut på att fylla i alla detaljer, konversationer med mera. Men en historiker däremot kan man säga jobbar utifrån detaljerna, för att med hjälp av de små bitarna här och där; en bit av en händelse, ett brev, en bevarad konversation, ett dokument, försöka se den större bilden och sammanhanget i en omvänd process än en författare av skönlitteratur oftast gör.

I dessa aspekterna ovan menar jag att de främsta skillnaderna ligger mellan en författare av en roman och en historiker. Oavsett hur historiskt korrekt romanen är, så är den, menar jag, alltid fiktion så länge det finns något fiktivt i den, och den är en roman oavsett hur mycket den säger om den historiska verkligheten. En historiker kan aldrig göra en uttömmande undersökning, du kan aldrig veta, när det gäller förtiden, om du har fått med alla fakta, allt källmaterial, alla aspekter. Du kan aldrig veta med säkerhet hur korrekta dina slutsatser och beskrivningar är. Men en roman har som oftast ambitionen att vara en helhet, annars hade det funnits väldigt många fler otillfredsställda roman-läsare ute i världen.

Vad kan då dessa historiska romaner ge oss mer än läsvärde som fiktion?

De kan ge oss en bild, inte hur man uppfattade kriget medan det pågick, men hur man över tid ser tillbaka på kriget som historisk händelse. Genom att jämföra vilka historier och drag som var framträdande hos författare medan kriget pågick, och strax därefter, och vilka som lever kvar och existerar idag kan man se utvecklingen till hur vi ser på första världskriget idag. Det

---

²⁴⁷ Rønning, *Historiens diskurser*, s. 54-55

säger någonting om vad som har etsat sig fast i det kollektiva medvetandet och vad som har blivit glömt. Det visar också vad man lägger vikten på och vad man anser viktigt, vilket minne och uppfattning om kriget som påverkat människor starkast och därmed blivit återberättad om och om igen fram till idag. Bara för att en roman är en fiktiv återberättning, innebär det inte att den inte kan vara sann. Som både Qvarnström och Sturfelt har visat, så finns det inom fiktionen vidare ramar för vad man kan säga, det är ett friare format. Skönlitteratur har ett värde som historiska lämningar. De är, så som allt, ett eko av sin samtid, utan ramar och restriktioner för vad de kan säga och därmed kanske på ett sätt ännu mer intressanta historiskt sett än många andra ofta använda källmaterial.

Diskussionen följer härifrån; vilka beskrivningar av första världskriget som lever kvar i förhållande till de som existerade i sin samtid?

6.2 Historievetenskapen vs. de skönlitterära återberättningarna: paralleller?

Winter och Prost visar i sin översikt över debatten om första världskriget sedan 1914 hur historiker inte föreställer sig kriget på samma sätt, utan första världskrigets historia är grundläggande fragmenterad. På grund av universitetssektorns expansion har antalet akademiker ökat markant sedan 1960-talet och breddat ämnesområdet. Detta har också gjorts möjligt genom att mer material har blivit tillgängligt; arkiv har öppnats, nya fynd har gjorts på slagmarkerna och man har vidgat källmaterialet genom att se på andra saker än historiska dokument, så som studier av monument, vykort, bilder och så vidare.²⁴⁸

Kriget har, skriver de, som oftast blivit konstruerat i nationella termer, varje land har sin egen uppfattning om kriget. Det finns väldigt få europeiska uppfattningar om, och perspektiv på, kriget.²⁴⁹

”I Storbritannien handlar krigsminnet om krigets meningslöshet, tragedi och absurditet, ofta berättat med ironisk distans och galghumorns underdrifter. I Frankrike är första världskriget tvärtom det stora ödesmättade dramat om nationens överlevnad, en dyrköpt seger som ingen skämtar om. I Tyskland handlade minnet länge om att omvandla ett förnekat nederlag till ”seger”. ”²⁵⁰

---

²⁴⁸ Winter & Prost, *The Great War in History*, s. 192

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 193

²⁵⁰ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 33

Under perioden efter kriget har det funnits tre återkommande frågor som aldrig har fått ett tillfredsställande svar och som varje generation därför försöker besvara på nytt: varför och hur bröt kriget ut? Hur vanns det och förlorades? Och vad var dets konsekvenser?²⁵¹

Det första sättet att se kriget på som dominerade den första generationen historiker, var kriget som en markering på 1800-talets slut med nationerna i fokus. Som Kim Salomon uttrycker det:

”Första världskriget utgjorde den dittillsvarande kulmen på de nationella projekten i Europa och ledde till den stora katastrofen med närmare nio miljoner döda i skyttegravarna. Kriget som skulle göra slut på alla krig förvandlade nationalismens glorifieringar och hyllningar till lidande och smärta.”²⁵²

Konstruktionen ”kriget” blev härmed en tolkning där beslut och händelser analyseras utifrån de olika nationernas ledare och deras intentioner. Det fanns här tre olika synsätt; det liberala som la mest vikt på specifika agenter, det lätt marxistiska som la vikt på förhållandena under vilka agenterna var tvungna att handla och den humanistiska som kännetecknades av ”a central concern with and a sympathy for individual men and women, ordinary people caught up in a history in which they were used in a way as puppets.”²⁵³ Dessa synsätten försvann inte helt utan bibehöll en uttalad kraft i historieforskningen.²⁵⁴

Före andra världskriget såg man första världskriget som något avslutat, en egen entitet, men i och med andra världskriget så blev parallellerna mellan de två krigen tydliga. Andra världskriget blev en uppföljare. I båda fallen startade det med en begränsad konflikt som blev global, båda krigen utvecklade sig väldigt annorlunda än man hade föreställt sig och i bägge var huvudfrågan Tysklands roll. Man såg på första världskriget som den första händelsen i ett nytt 30-årigt krig, men fortfarande ett nationernas krig. Andra världskriget var inte bara ett krig mellan nationer, utan också ett motstånd mot nazismen, och de krigets lagar som hade applicerats under första världskriget upphörde att gälla. Också gränserna mellan det civila och militära suddades ut när de civila blev uttalade krigsmål. Uppfattningen om att krig är någonting nationer emellan ändrades härmed och passade inte längre in i historieuppfattningen om krig.²⁵⁵ Den andra tolkningen är kriget som en krock mellan samhällen; samhällen sammansatta av olika sociala grupper och klasser definierade av olika

---

²⁵¹ Winter & Prost, *The Great War in History*, s. 199

²⁵² Salomon, ”1900-talets skräckkabinett”, s. 89

²⁵³ Winter & Prost, *The Great War in History*, s. 207

²⁵⁴ *Ibid.*, s. 206-207

²⁵⁵ *Ibid.*, s. 207-208

materiella intressen och moraliska uppfattningar. Perspektivet flyttas också mer till de ekonomiska aktörerna. Detta marxistiska perspektivet var det framträdande från 1960-talet och 30 år framöver. Det var både mer universellt och mer deterministiskt än det tidigare och förlängde perspektivet i vilket man såg första världskriget på.²⁵⁶ Skuldfrågan överskuggades här också av revolutionsproblematiken, som var mer central i detta historiematerialistiska synsättet.

Det tredje synsättet markeras av folkmord och våld och har en större känsla av tragedi. Den huvudsakliga frågeställningen här är hurvida första världskriget var en utlösande faktor för det blodiga 1900-talet, ofta benämnt som katastrofernas århundrade. I denna historiesynen på kriget är offrena i huvudfokus.²⁵⁷ Detta synsättet har blivit mer etablerat de senaste 25 åren och den tragiska synen på kriget dominerar historievetenskapen såväl som populärkulturen. Kriget ses som en meningslös tragedi, ”en generell symbol för det organiserade våldets destruktivitet.”²⁵⁸ Denna föreställningen är svår för historiker att påverka eller förändra, och de är inte heller fristående från den utan underordnar sig också den i viss grad. ”Den tragiska metaberättelsen är vid nog att rymma nästan all forskning om första världskriget.”²⁵⁹

Historiker är liksom andra präglade av sin samtid, men det är viktigt att vara uppmärksam på att den tragiska berättelsen inte är det enda sättet att tolka kriget på, och den begränsar också våra möjligheter till att förstå kriget. Kriget som den totala meningslösheten är från början en brittiska berättelse, som senare slog rot i till exempel Tyskland och Frankrike. Den är också delvis en efterkonstruktion som har förstärkts över tid i relation till 1900-talets katastrofer.²⁶⁰

Några paralleller kan ses mellan de historievetenskapliga uppfattningarna och de som framkommer i skönlitteraturen i undersökningen. Till exempel i *Den gången* från 1944 handlar det inte så mycket om ett krig mot en nationalitet, utan en ideologisk strävan; man ska ta död på militarismen. Tyskarna måste därför besegras, då det är de som representerar militarismen²⁶¹. Kriget förs mot militarismen och för ett bättre Europa i framtiden.²⁶² Även i *Tango* är det för huvudpersonen ett ideologiskt krig mot den tyska militarismen och den tyska världshärskarambitionen, även om den är skriven nästan 50 år senare än *Den gången*. Detta

---

²⁵⁶ Ibid., s. 208

²⁵⁷ Ibid., s. 209

²⁵⁸ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 18

²⁵⁹ Ibid., s. 19

²⁶⁰ Ibid., s. 19-20

²⁶¹ Hellström, *Den gången*, s. 241

²⁶² Ibid., s. 226

kan dock spegla den historieuppfattningen som var förhärskande under denna tidsperioden, när man gick ifrån att se kriget enbart som en konflikt mellan nationer. Det talas visserligen om nationer i *Tango*, men mer om det germanska folket som svenskarna är en del av, och att de därför borde sluta upp på tyskarnas sida, enligt tyskarna.

Även i *Den sista stormen* är kriget inte så mycket ett krig mellan nationer som ett ideologiskt krig. Det pratas om socialism och revolution och en av karaktärerna är starkt ställningstagande för Ryssland. Det är dags för arbetarna att ta över världen, menas det.²⁶³ Mycket fokus ligger på samhällsförändringarna. Det uttrycks också pacifistiska känslor i denna romanen, något som annars är mycket förknippat med stämningarna i litteraturen under 1920-talet, både i Sverige och Europa. Kriget ses som något alltigenom ont. Huvudpersonen hissar till exempel vid krigsutbrottet ner en flagga på halv stång som symbolisk handling, en starkt uttalad pacifistisk handling.²⁶⁴ Figurererar i romanen gör också Marika Stiernstedt, en historisk person som var författare och socialist, som påverkar åsikterna till huvudpersonen i den riktningen. I *Frontreportern*, utgiven 1976, är en marxistisk historiesyn framträdande och romanen har kommunistiska drag. Arbetarna bör ta över samhället, menas det. Både eliten, samhället och militären kritiseras starkt.²⁶⁵ Vid denna tiden var den marxistiska perspektivet det mest framträdande inom historievetenskapen vilket kan vara en möjlig grund till det framträdande förhållningssättet i *Frontreportern*.

Många av de svenska romanerna återspeglar dock ett tydligt nationstänkande, vilket enligt Winter och Prost var mest framträdande under mellankrigstiden i historietänkandet. I *Under engelsk eskort* är nationsrelaterandet tydligt framkommande; man strider för eller emot nationer, tydliga distinktioner görs mellan tyskar, engelsmän, amerikaner och svenskar och deras olika beteenden i kriget; tyskarna är fienden som sänker oskyldiga fartyg, engelsmännen försöker stoppa tyskarna och skydda de neutrala, amerikanerna är övermodiga och svenskarna är de oskyldiga, neutrala offrena som hamnar i kläm i stormakternas konflikt. I *Djup* görs också tydliga åtskillnader mellan nationer; man är antingen för eller emot engelsmännen eller Tyskland. Kriget ses som en militär konflikt nationer emellan och man diskuterar de olika nationernas starka och svaga sidor. I *När kriget kom till Lyckhem* återfinns tydliga nationsskillnader, främst i motsatsförhållandet mellan Sverige och USA och inställningen till, och påverkan av, kriget i de två länderna som skiljer sig avsevärt åt.

---

²⁶³ Eriksson, *Den sista stormen*, s. 41

²⁶⁴ Ibid., s. 79-80

²⁶⁵ Säfve, *Frontreportern*, s. 117

Det är inga tydliga tendenser på att de skönlitterära förhållningarna till den historiska uppfattningen om kriget följer de inom den internationella historieforskningen över tid, med några undantag. Detta kan förklaras med att historieforskningen på första världskriget i Sverige har varit väldigt sparsam, och därmed inte heller påverkats speciellt av tendenserna i forskningen i Europa som Winter och Prost visar på.

De svenska romanerna kan däremot grupperas utifrån de olika perspektiven och fokusområdena de förmedlar, och många av dem har liknande drag och uppfattningar i förhållande till kriget. Den första är de som ser på kriget ur ett ideologiskt perspektiv; *Den gången*, *Tango*, *Den sista stormen* och *Frontreportern*, dock spridda över ett långt tidsperspektiv, från 1944 till 2008. Vidare återfinns vi de romaner som framhåller ett tydligt nationstänkande i förhållande till kriget; *Under engelsk eskort*, *Djup* och *När kriget kom till Lyckhem*, utgivna mellan 1977 och 2014. Den tredje grupperingen jag menar man kan göra är utifrån de romaner där kriget ses som en deterministisk kraft. *Trohetens stjärna* har en religiös deterministisk syn på historien; allt dåligt som sker, sådana ohyggligheter som världskriget, sker av en grund och leder till slut till något bättre för de goda människorna. Det som sker är Guds vilja och den kan man inte påverka utan bara acceptera. I *Glashavet* beskrivs kriget som en ohejdbar kraft, och enligt den paranoida fadern ett i bibeln förutbestämt öde för människorna, en deterministisk kraft av ödeläggelse som man inte kan påverka. I *Mareld* är den deterministiska synen något svagare, men kriget ses som ett för mänskligheten förödande fenomen och ligger utanför mänsklig kontroll. *Trohetens stjärna* är dock den enda romanen där det religiösa perspektivet på kriget är framträdande. Dessa tre romanerna är utgivna i tideperioden 1972-1989.

Två av de brittiska romanerna tar upp perspektiv som är intressant i relation till historievetenskapens perspektiv. *Att tjäna dem alla mina dagar* (1972) tar upp problematiken med förhållningssättet i historieskrivningen efter krigets slut, hur det ska beskrivas och vem skulden ska läggas på. Huvudpersonen, som deltagit i kriget, ser inte på tyskarna som fienden utan strävar efter en objektiv syn på kriget i historien. *Krigets dårar*, från 1998, tar ett tydligt kulturhistoriskt perspektiv på de historiska händelserna den önskar att återberätta, vilket ligger i tråd med det historievetenskapliga fokuset för tiden. Det är dock inte relevant att göra en liknande översikt av de brittiska romanerna som de svenska, då dessa är så pass få i mitt urval att de inte är representativa för en full bild av den brittiska skönlitteraturen.

6.3 Representation av de fyra svenska berättelserna om kriget

Den heroiska berättelsen var enligt Sturfelt starkast i början av kriget, det samma gäller den idylliska berättelsen, och ingen av dessa två finns representerad i mitt svenska källmaterial. Det finns inga beskrivningar av kriget som något heroiskt eller ärofyllt, inte heller någon trivalisering eller försök till att normalisera kriget. Förmodligen blev dessa två berättelserna omöjliga att upprätthålla allt eftersom krigets verkliga ansikte visade sig. Till exempel Ahlunds analys av Radschas romaner visar på hur populär uppfattningen av kriget som ett äventyr var inom populärlitteraturen under det första året av kriget även i Sverige, men att den sedan snabbt avtog.²⁶⁶

Den fatalistiska berättelsen ser kriget som en del av tillvaron som man inte kan påverka utan måste acceptera och anpassa sig till. I denna berättelsen gör synen på kriget som något ofrånkomligt det lättare att genomlida.²⁶⁷ Drag av den fatalistiska berättelsen är närvarande i *Den gången*²⁶⁸ och *Mareld*. I dessa romanerna accepterar man tillvaron och kriget som något som man inte kan undanföly utan måste anpassa sig efter. Enligt Sturfelt har den fatalistiska berättelserna också apokalyptiska drag²⁶⁹ som jag dock inte återfinner någonstans i mitt källmaterial. Jag menar att skillnaden ligger i att i de flesta av romanerna i undersökningen är kriget närvarande, men ändå inte helt dominerande i berättelsen, och därför blir inte heller de olika berättelsernas särdrag i förhållande till kriget lika dominerat representerade. Frågan om skuld och ansvar, orsaker och motiv i kriget är frågor som enligt Sturfelt skjuts undan i de fatalistiska berättelserna.

Den tragiska berättelsen är enligt Sturfelt den berättelsen som mest liknar den dominerande berättelsen idag. Den beskriver kriget som en meningslös tragedi. Den delar dock upp sig i två olika framtidsorienterade riktningar; en bitter, pessimistisk variation, och en lite mer positiv, optimistisk. Den tragiska berättelsen kan man finna mer eller mindre närvarande i alla de 12 svenska romanerna i undersökningen, allra starkast i *Den röda himlen* som är den enda av romanerna som jag skulle säga helt representerar den klassiska, tragiska berättelsen, bara i en otraditionell form. *Den gången* har en stark pessimistisk ton utifrån huvudpersonens mentalitet och *Frontreportern* är alltigenom tragikomisk i sina beskrivningar av kriget och människors handlingar i krig. *Under engelsk eskort* fokuserar på människors tragiska öden,

---

²⁶⁶ Ahlund, *Underhållning och propaganda*, s. 28-30

²⁶⁷ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 71-73

²⁶⁸ Se till exempel s. 86-87 där huvudpersonen reflekterar över krigets natur

²⁶⁹ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 72

krigets offer och hur vanliga människor blir grymma och brutala i krig. Den beskriver också vad rädsla och krigets upplevelser kan göra med det mänskliga psyket och hur det kan bryta ner en person. *Den sista stormen* beskriver hur krig förändrar människor till att bli brutala och hänsynslösa.

Kriget och dess konsekvenser beskrivs återkommande i de flesta romanerna med ord så som ”massförödelse”²⁷⁰ ”krigets vansinne”²⁷¹, ”världsbranden”²⁷², ”folkslaktningen”²⁷³ och ”vanvett”²⁷⁴. Dessa orden är så återkommande att man skulle kunna tala om en egen standardiserad grupp av ord som har kommit att förknippas med första världskriget.

Den lite mer framtidspositiva hållningen kan återfinnas i *När kriget kom till Lyckhem*, *Den sista stormen*, *Nu seglar Adonia* och *Trohetens stjärna* helt i romanernas avslutning och när kriget är över. Man uttrycker lättnad och glädje över att kriget äntligen är slut, och huvudpersonerna upplever en positiv förändring i sina liv. I *När kriget kom till Lyckhem* får huvudpersonen äntligen ett efterlängtat barn, i *Den sista stormen* tar den kvinnliga huvudpersonen examen från sina studier, får jobb, kvinnor får rösträtt och hon går och röstar för första gången. I *Nu seglar Adonia* ordnas familjeförhållandena upp och huvudpersonens depressiva hållning byts mot en mer framtidsoptimistisk, och i *Trohetens stjärna* återförenas fadern med sin dotter som han aldrig mött och hennes fästman kommer hem och de får äntligen gift sig.

Den tragiska berättelsen är dock inte generellt överväldigande i källmaterialet, utan återkommer i brottstycken här och där, och har i de flesta romanerna inte det starka känslomässiga uttryck som man kan se i romaner från krigets samtid.

I och med att Sverige inte deltog i kriget, så fanns det inte så många konsekvenser att leva med efter dets slut. Man hade inga förlorade söner och soldater som skulle sörjas, inga sönderbombade städer att bygga upp, inga samhällssystem att återupprätta och inga krigsinvalider att återintegrera i samhället. Man kunde i Sverige lättare skaka av sig krigets skugga och återgå relativt enkelt, om även till en något förändrad värld, till en vardag utan krigets påminnelser, eftersom de var av det mer abstrakta slaget i sin närvaro. Detta gjorde det förmodligen också lättare att snabbare distansera sig och det är också säkerligen den största

---

²⁷⁰ Hellström, *Den gången*, s. 87

²⁷¹ Friberg, *Nu seglar Adonia*, s. 169

²⁷² Jansson, *Trohetens stjärna*, s. 123

²⁷³ Ibid., s. 135

²⁷⁴ Mattsson, *När kriget kom till Lyckhem*, s. 52

orsaken till att första världskriget figurerar så lite i svensk skönlitteratur fram till idag; frånvaron av konsekvenser. Krigsupplevelsen behövde inte bearbetas, landet behövde inte läkas.

6.4 Uppfattningar om neutraliteten

Sturfelt identifierar tre olika sätt på hur man i Sverige uppfattade sin neutralitet under krigsåren; den negativa neutraliteten, som ser på utanförskapet som något skamfullt, den lillsvenska som är innåtblickande och fokuserar på tanken om den idylliska, fredliga småstaten Sverige, och den storsvenska där Sverige är den moraliska stormakten och fredens företrädare.²⁷⁵ I mellankrigstiden blir den svenska neutraliteten endast negativt framställd med en känsla av skuld och skam i förhållande till de krigsdrabbade länderna, enligt Sturfelt.²⁷⁶

Den svenska neutraliteten diskuteras inte djupare i någon av de svenska romanerna och är aldrig något stort tema, men tas upp i merparten av dem på något sätt. I alla romanerna som involverar sjöfart och fiske, *Nu seglar Adonia*, *Under engelsk eskort*, *Mareld* och *Djup*, så tas problematiken upp om riskerna med att färdas på havet. Att man även som neutral nation inte är undantagen riskerna från torpeder och flytminor, och att man inte är säker bara för att ens land inte deltar i krigandet. Speciellt framträdande är denna tankegången i *Under engelsk eskort* där diskussionen går om hur sjömän inte blir besprade från krigets konsekvenser på grund av sitt yrke. Här framkommer inte tanken om neutraliteten i någon form av de tre uppfattningarna ovan, utan mer som en offermentalitet; ”vad har vi gjort för att förtjäna det här” –tanken, och en känsla av orättvishet att ”vi svenskar” ska drabbas av krigets konsekvenser trots att ”vi” har valt att hålla oss utanför. I *Nu seglar Adonia* framkommer också den lillsvenska neutraliteten, den isolationistiska tanken finns hos de som är kvar på fastlandet.²⁷⁷ Man ser också kriget som något främmande och avlägset Sverige och är glada över att slippa undan det.²⁷⁸ Liksom i *Under engelsk eskort* klagar man också på att Sverige får ta konsekvenser av andras konflikter.²⁷⁹

---

²⁷⁵ Sturfelt, *Eldens återsken*, s. 187, 215-216

²⁷⁶ Ibid., s. 246-247

²⁷⁷ Friberg, *Nu seglar Adonia*, s. 39-40

²⁷⁸ Ibid., s. 73

²⁷⁹ Ibid., s. 181

I *Djup* diskuteras fördelarna och nackdelarna rent militärt sett med att vara en liten, obetydlig, neutral nation. Dels kan det vara en fördel, för att då bryr sig varken ryssarna eller tyskarna om dem, eller en nackdel, att man ses som ett lätt byte utan motståndskraft, alá Belgien.

Den negativa neutraliteten är tydligt framkommande i *Den gången* där huvudpersonen har en känsla av skam och svek i förhållande till de stridande franska soldaterna och de drabbade civila. De kämpar för ett bättre Europa, medan han själv gör ingenting för att hjälpa till.²⁸⁰ Den svenska neutraliteten blir också sett ner på av fransmännen. I *Trohetens stjärna* däremot så återfinns man en variant av den storsvenska neutraliteten fast med religiösa drag, med Sverige som ett moraliskt föredöme. Man tänker sig att neutraliteten är Guds barmhärtighet överför ett troende och moraliskt folk.

I *Tango* så blir den svenska neutraliteten djupt kritiserad av tyskarna som anser det vara en omanlig hållning och feighet. De uttalar att de förväntar sig att Sverige snart ska skärpa till sig och ansluta sig på Tysklands sida. I *Den sista stormen* ifrågasätter man sin neutralitet. I och med att Sverige ändå gynnar tyskarna genom att sälja dem järnmalm och hästar, är man då så neutrala trots allt?

Det är ingen enhetlig inställning till neutraliteten som återfinns i källmaterialet och den negativa neutraliteten som Sturfelt menar fanns under mellankrigstiden verkar ha bleknat bort. En rimlig förklaring till detta kan vara att de starka känslor som fanns kring den politiska situationen både under kriget och under åren efteråt har mattats av i och med att första världskrigets akualitet har dämpats. I stället har man landat i ett distanserat, etablerat förhållande till neutraliteten, genom att till största delen endast konstatera att den är där, snarare än att problematisera den i den utsträckning som gjordes under 1910 – och 20-talet.

De motståndsberättelser som Qvarnström identifierar och analyserar, berättelsen som vittnemål, anklagelse eller uppmaning, är inte väldigt framträdande i källmaterialet. Det är många av karaktärerna i de svenska romanerna som hyser pacifistiska åsikter men ingen som är aktiv i någon form av organisation eller fredsrörelse. Detta är förmodligen av den enkla grunden att detta är åsikter som är många gånger mer närvarande och aktuella medan ett krig faktiskt pågår, så som författarna i Qvarnströms undersökning, men som vars akualitet faller bort när man skriver en roman i ett retrospektivt perspektiv – där utfallet redan är givet och

---

²⁸⁰ Hellström, *Den gången*, s. 217-218

freden garanterad. Man kan dock argumentera för att alla berättelser som skrivs om första världskriget är ett vittnemål över den historiska händelsen, fiktivt eller inte.

6.5 Skuldfrågan

Frågan om vem som bar skulden för kriget diskuteras inte speciellt utbrett i de svenska romanerna. Till exempel i *Under engelsk eskort* diskuteras den inte, men det är tyskarna som är fienden. Det är de som torperderar de neutrala svenska fartygen. Inte heller i *Djup* ges någon nation uttalat skulden för kriget, utan krig är något som bara sker. Dock uttrycks åsikten att krig ofta sker av misstag, på grund av felaktiga antagelser och slutsatser.²⁸¹ I *Trohetens stjärna* dryftas inte heller skuldfrågan, den är inte relevant i det religiösa perspektivet. Alla människor är lika inför döden och då finns ingen åtskillnad mellan vän och fiende.²⁸² Kriget ses som straffet för människors synder, så då är skulden allas.²⁸³

Där frågan om skulden diskuteras är det genomgående tyskarna som anses bära ansvaret för kriget. I *Den gången* ges tyskarna uttalat skulden för kriget. Romanen är kritisk mot det som beskrivs som den tyska uppfattningen av krig; att det är en nödvändighet och en essentiell del av mänskligheten. Tyskarna beskrivs som omänskliga maskiner och som en naturkatastrof.²⁸⁴ De brittiska soldaterna beskrivs som kompletta gentlemän medan tyskarna betar sig som svin.²⁸⁵ I *Tango* är huvudpersonen kritisk mot tyskarna och de personer som upphöjer dem. Den tyska militarismen kritiseras och anses bära skulden för kriget, ihop med den överlägsenhet de ansåg sig besitta och sina ambitioner att härska över världen som tillskrivs dem i denna romanen.²⁸⁶ Tyskarna får också skulden för krigets påverkan på Sverige och beskrivs i milt sagt härska termer och med förakt.²⁸⁷ Den svenska regeringen kritiseras också för att vara tyskvänliga och undanhålla information som ställer tyskarna i dålig dager.

En jämförelse med de brittiska romanerna visar på väldigt skilda uppfattningar i förhållande till de svenska. Här läggs skulden i många fall på de egna leden, men inte på tyskarna. *En hjältes död* lägger skulden för kriget, och krigets katastrofala följder, på den viktorianska erans människor, deras världsuppfattning och ideal. I *En skål för gårsdagen* suddas distinktionen ut mellan vän och fiende. Nationstillhörighet är inte essentiellt för att säga något

---

²⁸¹ Mankell, *Djup*, s. 56

²⁸² Jansson, *Trohetens stjärna*, s. 147

²⁸³ Ibid., s. 123

²⁸⁴ Hellström, *Den gången*, s. 96

²⁸⁵ Ibid., s. 128

²⁸⁶ Rundberg, *Tango*, s. 28-29

²⁸⁷ Ibid., s. 57

om människor, utan alla är styrda av männen som styr politiken oavsett nationstillhörighet. Fokus är i stället på vad kriget gör med människor. *Ashenden* skildrar inte heller tyskarna som fienden, utan konkulderar att de inte är något annorlunda från engelsmännen. Ansvar för allt det tragiska som sker ligger inte i nationer och nationstillhörighet, och därmed inte skulden. Enligt *Generalen* ligger skulden för första världskrigets tragik i attityderna hos det brittiska samhället och den brittiska armén, som möjliggjorde krigets skeenden och är ansvariga för dets konsekvenser. *Glasskriget* tar upp hur kriget gör människor till fiender genom sina nationstillhörigheter. Den är en satir över militärens inkompetens, och det är den egna nationen som kritiserar. I dessa romanerna där skuldfrågan tas upp, kan man inte se några tendenser i den ena eller andra riktningen över tid, trots för det långa tidsspannet från 1928 (*En hjältes död*) till 1982 (*Glasskriget*).

En av de största skillnaderna mellan de svenska och de brittiska romanerna vad det gäller skuldfrågan ligger i kraftfullheten med vilka de uttrycker sig. Känslor, åsikter, skuld, och andra uttryck angående kriget är generellt sett starkare i de brittiska romanerna, vilket är naturligt eftersom de besitter en annan närhet till den historiska händelsen som sådan, i förhållande till vad svenska författare gör, som blir naturligt mer distanserade i och med neutraliteten som gjorde att kriget inte var lika närvarande i Sverige som i Storbritannien.

6.6 Brittisk vs. svensk skönlitteratur

Den brittiska litteraturen som har översatts och getts ut i Sverige är mer varierad än den svenska skönlitteratur som skrivits. Den största skillnaden är att flera av romanerna är skrivna av författare som hade egna upplevelser från första världskriget, och dessa skiljer sig naturligt ut. Aldingtons *En hjältes död* (1929/1930) översattes och utgavs på svenska redan året efter den släpptes i Storbritannien och var en del av den stora vågen av krigsromaner som kom vid denna tiden. Sassoons triologi utkom dock inte förrän mycket senare i Sverige (1928/1949, 1930/1952 och 1936/1955). En intressant kommentar är det svenska förordet till *En hjältes död* (1929/1930) skriven av den svenska författaren Anders Österling i samband med utgivningen av romanen 1930:

”Under årtiondet efter kriget har man i England bevittnat en häpnadsväckande förändring av litteraturens allmänna ton (...) en direkt följd av det sociala livets mångfaldiga rubbningar. Diskretionen står icke högt i kurs. Författarna kunna med hittills oanad frihet behandla ämnen,

som i det längsta varit tabu. I sin revolt mot den traditionella försiktigheten och de nationella fördomarna har de på kort tid rusat förbi kontinentens gränsmärken.”²⁸⁸

I Sverige fanns inte upplevelsen och därmed inte möjligheten att skriva romaner som denna, och de existerar därför inte.

De två spionromanerna *En skål för gårsdagen* (1940/1946) och *Ashenden* (1930/1953) har en relativt mörk sinnesstämning och problematik som återfinns i *Tango* (1993).

Vidare till de brittiska romanerna skrivna av författare som inte medverkade i kriget återfinns *Generalen* (1936/1967). Den är sent översatt och ämnet, en general i brittiska armén, faller utanför svenska referansramar. Svår att relatera till kan också vara *Hökskvadronen* (1971/1972) om det brittiska flygvapnet. De två romanerna av R.T Stevens, *Flykten från Bukarest* (1977/1979) och *Min älskade, min fiende* (1979/1980) är äventyrsromaner som egentligen inte uttalar sig om kriget som sådant. *Slaget vid Skagerak* (1980/1980) däremot problematiserar samma teman (bortsett från neutraliteten) som i *Under engelsk eskort* (1977). Denna utgavs dock före *Slaget vid Skagerak*, men inom sjöfarten finns svenska erfarenheter och en problematik man kan relatera till. *Att tjäna dem alla mina dagar* (1972/1982) och *Krigets dårar* (1991/1998) tar upp temat granatchock, något som inte heller var speciellt närvarande i den svenska krigsupplevelsen och inte finns representerat i den svenska källmaterialet. *Glasskriget* (1982/1984) är full av den typiska brittiska ironin och svarta humorn och påminner i stil mycket om *Frontreportern* (1976). *Brinnande kust* (1985/1987) är mer en episk saga än en direkt berättelse om kriget, och som tar handlingen bort från kriget, ett scenario som inte kan återfinnas i någon av de svenska romanerna. Slutligen *Fåglar utan vingar* (2004/2005) sätter kriget som en händelse i ett större historiskt sammanhang, vilket ingen av de svenska romanerna gör.

I de brittiska romanerna däremot har kriget ofta en mer framträdande roll, helt naturligt. Detta gör också diskussionerna om kriget mer omfattande, eller helt primära, i de flesta av dessa romanerna. Variationen i den brittiska litteratur som har blivit översatt belyser tydligt hur första världskriget kan återberättas på väldigt många sätt och sättas i nästan oändligt många sammanhang, även geografiskt sett.

Anledningen till att ändå så pass få av dem översatts kan bero på Storbritanniens och Sveriges väldigt skilda förutsättningar och erfarenheter från kriget. De böcker som skrivs i

---

²⁸⁸ Aldington, ”Inledning”, *En hjältes död*, s. 1

Storbritannien kan man till exempel ha svårt att relatera till i Sverige. Även det stora intresset för första världskriget som fortfarande finns i Storbritannien, har milt sagt varit frånvarande i Sverige, av den naturliga anledningen att det inte gjorde ett så stort avtryck i den svenska historien, vilket också kan konkluderas utifrån denna undersökningen.²⁸⁹

De svenska romanerna håller sig inom ett mycket mindre område, både berättandemässigt sett och geografiskt, och med mycket färre variationer. Generellt sett så är de svenska romanerna, inte förvånande, också svagare i sina uttryck för kriget. Häri ligger också den största skillnaden; flertalet av de brittiska romanerna handlar direkt om kriget, om krigshändelser, soldater, konsekvenser, granatchocker, död och hela upplevelsen av kriget, medan i merparten av de svenska romanerna så har kriget en biroll, det är en bakgrund mot vilken en annan historia berättas. Denna skillnaden är helt naturlig; man skriver om det man vet. I Storbritannien finns närvaron av kriget och erfarenheterna därifrån, många har en direkt koppling till kriget genom äldre släktningar och liknande, och det var något som ingen gick opåverkad av. I Sverige däremot hade kriget aldrig någon direkt närvaro, och det är därför inte underligt att det inte har varit ett stort tema för romanförfattare och att det generellt finns ett relativt litet intresse för det.

Många av de svenska romanerna följer liknande mönster, historier, referanser och tankegångar. Kriget ger författaren en etablerad ram, med etablerade bilder, uppfattningar och problematik vilken han eller hon kan fylla med egna karaktärer med egna historier efter behag, men beskrivningarna av kriget upprepas ständigt. Denna etablerade strukturen kan tillhandahålla ett underlag för att i en bok presentera för läsaren något välbekant, som ger trygghet och undermedvetna associations till liknande böcker som gör att man kanske lättare sätter sig in i boken, just för att de etablerade bilderna och beskrivningarna finns där, och att det är just därför de existerar, så som Susan Ouditt skriver, angående hur brittiska romaner om kriget till stor del använder sig av etablerade bilder och myter.²⁹⁰

Många av romanerna som använder kriget som bakgrund utspelar sig just under själva krigsåren, eller från strax före till strax efter, förmodligen på grund av att själva kriget hade en påverkan och att det för alla människor blev nåt de måste förhålla sig till på ett eller annat sätt,

---

²⁸⁹ Jag skickade till exempel ett e-mail till förlaget Wahlström & Widstrand för att fråga varför inte de övriga två delarna i Pat Barkers triologi, där *Krigets Dårar* (1991/1998) är den första delen, hade getts ut i Sverige. Svaret jag fick var att det förmodligen berodde på dåliga försäljningstal. Detta är en romantriologi som har haft stora framgångar utomlands, men som inte fick det i Sverige.

²⁹⁰ Ouditt, "Myths, memories, and monuments", s. 249-250

och är därför också en intressant tidsperiod att sätta karaktärer i och använda i en roman. I alla 12 svenska romaner så är det människorna som är i fokus, och de stora, historiska händelserna är sekundära.

7. Avslutning

Huvudproblemställningen i denna uppsatsen var att undersöka hur det första världskriget har återberättats i svensk skönlitteratur från 1944 fram till 2014. Detta har gjorts genom en närläsning av 12 stycken romaner. I dessa romanerna har jag sett på vilken roll kriget spelar för handlingen, hur kriget beskrivs, vilka förhållningssätt till kriget som framkommer hos karaktärerna, om de uttrycker något ställningstagande och hur den svenska neutraliteten beskrivs och problematiseras. I det förra kapitlet sattes dessa resultaten i relation till forskning som har gjorts på de svenska återberättningarna av kriget under kriget och på 1920-talet.

Den största skillnaden mellan min undersökning och de som gjorts av Sturfelt, Ahlund och Qvarnström på svensk krigslitteratur är att deras undersökningar fokuserar på författare och texter där och då. De skriver om hur författare och veckopressen såg på sin egen samtid och det som skedde i världen då, och de uppfattningar och förhållningssätt och framför allt sätt att beskriva kriget på som användes då.

Min undersökning skiljer sig från dessa dels för att den har ett längre tidsperspektiv, men främst för att jag ser på romaner som skriver om ett förgånget och inte sin egen samtid, det vill säga historiska romaner. Min undersökning kan därför, genom att sättas upp mot de existerande undersökningarna, bidra till ett nytt perspektiv för att visa hur de uppfattningarna som fanns om kriget, under kriget, upprätthålls eller förändras över tid. En liknande undersökning har inte gjorts tidigare på svenska historiska romaner om första världskriget och kan därför säga något om vilka bilder, tankar, känslor om och syn på kriget som lever kvar och kommer till uttryck i dessa skönlitterära texterna.

7.1 Vidare forskning

Genom att endast se på skönlitteratur som källmaterial i denna undersökningen utesluter man mycket som skulle både fördjupa och bredda resonemanget och resultaten. Det slutliga ändamålet för vidare forskning skulle vara att se hur första världskriget återberättas och förhålls till inom alla områden i Sverige. Man borde undersöka krigets plats i skolböcker, i tidningar i facklitteratur och så vidare. Det skulle också vara relevant att se djupare på jämförelser med andra länder, inte bara på litteratur men också till exempel film och historieforskning. Det finns oändliga mängder forskning på första världskriget internationellt, men förvånansvärt lite forskats om neutrala länder så som Sverige. Som speciellt Sturfelt

visar med sin avhandling så finns det mycket att hämta. Detta skulle också ge en mycket vidare och enhetlig bild av frågeställningarna som i denna uppsatsen endast kan besvaras med en fraktion av potentialen i ämnet.

7.2 Konklusioner

I denna uppsatsen har jag visat på hur de svenska föreställningarna om första världskriget ser ut över tid samt vilka likheter och skillnader som återfinns i förhållande till de som existerade under kriget, samt hur de står sig i förhållande till brittiska romaner på samma tema.

Den främsta konklusionen man kan dra från denna undersökningen är att det i de svenska återberättningarna efter 1944 finns relativt lite variation, i förhållande till hur kriget beskrevs under krigsåren och på 1920-talet. Man inte kan se någon tydlig förändring över tid i de svenska romanerna eller någon utveckling i hur kriget beskrivs från den första romanen 1944 till den sista 2014. Detta beror förmodligen på att första världskriget aldrig har haft en etablerad roll i den svenska kulturen och historieskrivningen, därför har det inte funnits ett behov av att omvärdera det och problematisera det på samma sätt som funnits i länder som deltog i kriget. När kriget var slut så fanns det i Sverige inte något behov av att hantera och bearbeta upplevelsen av kriget på samma sätt som till exempel i Storbritannien, där vi däremot kan se en mycket större bredd och variation i litteraturen på temat.

Jag kan också konkludera att de svenska romanerna på det stora hela inte följer tendenserna i den internationella historieforskningens uppfattningar om första världskriget. Däremot kan man se att det finns många likheter romanerna emellan, både i deras historieuppfattning och den roll kriget har i romanerna, samt de förhållningssätt som intas gentemot kriget. Vidare så kan jag konstatera att den tragiska berättelsen är närvarande, i mer eller mindre grad, i alla de svenska romanerna i tidperioden, dock i mindre grad än i de brittiska. Den fatalistiska berättelsen återfinns i liten grad, men den heoriska och idylliska inte alls.

Neutraliteten problematiseras förhållandevis lite i källmaterialet, speciellt i förhållande till den starka fråga detta var under kriget och i tiden därefter, och det finns ingen överrepresentation av den ena eller andra neutrala berättelsen. När skuldfrågan tas upp så är kritiken mot tyskarna framträdande, i stort anses de vara dem som bär skulden för kriget. Här finns en nämvärd skillnad mot de brittiska romanerna där fokuset är mer på ett kritiskt förhållningssätt gentemot aspekter av den egna politiken, militären och attityderna, som hålls ansvariga för kriget.

Det är en relativt statisk bild av första världskriget som framkommer i de svenska återberättningarna. Både Sturfelt, Qvarnström och Ahlund finner i sina undersökningar från 1914 fram till slutet av 1920-talet stora variationer i hur första världskriget återberättats, och med stort engagemang från författarna. Denna undersökningen visar på hur både detta intresset, och variationen, har stagnerat över tid i svensk skönlitteratur som återberättar första världskriget.

Litteratur

Ahlund, Claes, *Diktare i krig. K. G. Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920*, Gidlunds Förlag, Riga, 2007

Ahlund, Claes, *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget 1914-1915*. Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, Uppsala, 2010

Ahlund, Claes, red., *Scandinavia in the First World War. Studies in the War Experience of the Northern Neutrals*, Nordic Academic Press, Falun, 2012

Boëthius, Ulf, "Populärlitteraturen – finns den?", i Hedman, Dag, red., *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärlitteratur*, Studentlitteratur, Lund, 1995

Buitenhuis, Peter, *The Great War of Words. British, American and Canadian Propaganda and Fiction, 1914-1933*, University of British Columbia Press, Vancouver, 1987

Campbell, James, "Interpreting the war", i Sherry, Vincent, red., *The Cambridge Companion to the Literature of the First World War*, Cambridge University Press, New York 2005

Carr, David, "Narrative Explanation and its malcontents", i *History and Theory. Studies in the Philosophy of History* 47 (1) 2008, ss. 19-30, Wesleyan University Press 2008

Carr, David, "Narrative and the Real World: An Argument for Continuity", i Hinchman, Lewis P. & Hinchman, Sandra K., red., *Memory, Identity, Community. The Idea of Narrative in the Human Sciences*, State University of New York Press, New York, 2001

Cowart, David, *History and the Contemporary Novel*, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1989

Eksteins, Modris, *Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age*, Anchor Books, New York, 1990

Fussell, Paul, *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, New York/Oxford, 1975

- Hanna, Martha, *The Mobilization of Intellect. French Scholars and Writers During the Great War*, Harvard University Press, Cambridge Mass. & London, 1996
- Hobson, Rolf; Kristiansen, Tom; Sørensen, Nils Arne & Åselius, Gunnar, "Introduction – Scandinavia in the First World War", i Ahlund, Claes, red., *Scandinavia in the First World War. Studies in the War Experience of the Northern Neutrals*, Nordic Academic Press, Falun 2012
- Hynes, Samuel, *A War Imagined. The First World War and English Culture*, Pimlico, London 1992
- Höglund, Johan A., *Mobilising the Novel. The Literature of Imperialism and The First World War*, Uppsala University Library, Uppsala, 1997
- Klein, Holger, "Introduction", i Klein, Holger, red., *The First World War in Fiction. A Collection of Critical Essays*, The MacMillan Press, Bristol, 1976
- Knutsen, Paul, "Historiker eller romanforfatter? Noen synspunkter på forholdet mellom historie og diktning", *Historisk tidskrift* 91 (1): 95-104, 2011
- Linder, Ann P., *Princes of the Trenches. Narrating the German Experience of the First World War*, Camden House, Columbia, 1996
- Macintyre, Alasdair, "The Virtues, the Unity of a Human Life, and the Concept of a Tradition", i Hinchman, Lewis P. & Hinchman, Sandra K., red., *Memory, Identity, Community. The Idea of Narrative in the Human Sciences*, State University of New York Press, New York, 2001
- Norris, Margot, *Writing War in the Twentieth Century*, University Press of Virginia, Charlottesville & London, 2000
- Ouditt, Sharon, "Myths, memories, and monuments: reimagining the Great War", i Sherry, Vincent, red., *The Cambridge Companion to the Literature of the First World War*, Cambridge University Press, New York 2005
- Qvarnström, Sofi, *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*, Gidlunds Förlag, Riga 2009

Rønning, Anne Birgitte, *Historiens diskurser. Historiske romaner mellom fiksjon og historieskriving*, Universitetsforlaget AS, Oslo, 1996

Salomon, Kim, "1900-talets skräckkabinett", i Karlsson, Klas-Göran och Zander, Ulf, red., *Katastrofernas århundrade. Historiska och verkningshistoriska perspektiv*, Studentlitteratur AB, Lund, 2009

Sturfelt, Lina, *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld*, Sekel Bokförlag och författaren, Lund 2008

Tate, Trudi, *Modernism, History and the First World War*, Manchester University Press, Manchester, 1998

White, Hayden, "The Historical text as Literary Artifact", i Roberts, Geoffrey, red., *The History and Narrative Reader*, Routledge, London 2001

Winter, Jay, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995

Winter, Jay, *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven/London, 2006

Winter, Jay & Prost, Antoine, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to Present*, Cambridge University Press, Cambridge 2005

Källmaterial

- Aldington, Richard, *En hjältes död*, Alberts Bonniers Förlag, Stockholm, 1930
- Andreasson, Ingalill, *Marled*, LTs förlag, Borås, 1989
- Barker, Pat, *Krigets dårar*, Wahlström & Widstand, Köping, 1998
- Bassett, Ronald, *Slaget vid Skagerak*, Bokförlaget Plus, Stockholm, 1980
- Bernières, Louis de, *Fåglar utan vingar*, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 2005
- Bolinder, Jean, *Glashavet*, Liber Förlag, Stockholm, 1985
- Boyd, William, *Glasskriget*, Bonnier, Stockholm, 1984
- Coles, Manning, *En skål för gårdagen*, P. A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1946
- Delderfield, Ronald Frederick, *Att tjäna dem alla mina dagar*, Askild & Kärnekull, Avesta, 1983
- Eriksson, Erik, *Den sista stormen. Kärlek och krig III. En svensk familjesaga 1914-1919*, Orduplaget, Smedjebacken, 2008
- Forester, C.S., *Generalen*, Bonnier, Stockholm, 1967
- Friberg, Margit, *Nu seglar Adonia*, LT förlag, Uddevalla, 1970
- Hellström, Gustaf, *Den gången*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1944
- Jansson, Eric, *Trohetens stjärna. Berättelse från stockholmsmiljö vid tiden för första världskriget*, SAM förlaget, Klippan, 1972
- Lotass, Lotta, *Den röda himlen*, Albert Bonniers Förlag, Falun, 2008
- Mankell, Henning, *Djup*, Leopard förlag, Stockhol, 2005
- Mattson, Britt-Marie, *När kriget kom till Lyckhem*, Pocketförlaget, Nørhaven, 2015

- Maugham, W. Somerset, *Ashenden. Yrke: hemlig agent*, Wahlströms, 1993
- Paulsson, Paul, *Under engelsk eskort. Några sjömäns resa hem 1917*, Forum, Helsingborg, 1977
- Robinson, Derek, *Höskvadronen*, P.A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1972
- Rundberg, Arvid, *Tango*, Tre Böcker Förlag AB, Göteborg, 1993
- Sassoon, Siegfried, *När vi red efter räv*, Albatross/Nordstedts, Norrköping, 1949
- Sassoon, Siegfried, *Vi föll in i ledet*, Albatross/Nordstedts, Uddevalla, 1952
- Sassoon, Siegfried, *Åter i tjänst*, Albatross/Nordstedts, Uddevalla, 1955
- Smith, Wilbur, *Brinnande kust*, Bra Böcker, Höganäs, 1987
- Stevens, Robert Tyler, *Flykten från Bukarest*, B. Wahlströms bokförlag, Falun, 1979
- Stevens, Robert Tyler, *Min älskade, min fiende*, B. Wahlströms bokförlag, Falun, 1980
- Säfve, Torbjörn, *Frontreportern*, Askild & Kärnekull Förlag AB, Falköping, 1976